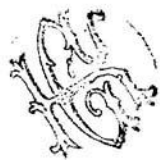

К 84(498) 5 Я 44
К 73

$\sqrt{3}$

Иван Котелниковъ.

ФД 7964

РК 84/ЧУКРБ 844

К 73

97

ТВОРИ Івана Котляревського.

Видання друге,

під редакцією, з переднім словом та примітками

Сергія Єфремова.

з портретом автора, ілюстраціями В. Корнієнка, академіка
Позена, заставками Ів. Бурячка та іншими малюнками.

Київ.

ВИДАВНИЦТВО „ВІСЬ”

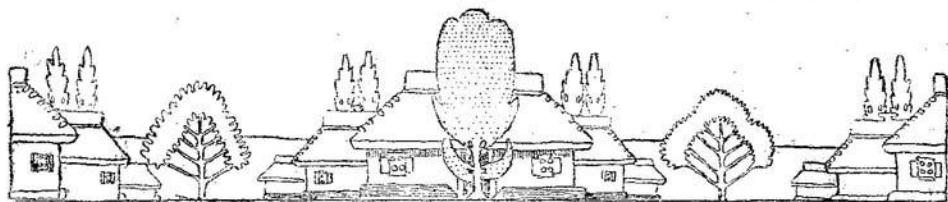
1918

1103214

Київ.

Друкарня Аки. Т-ва „Петро-Барський в Києві“, Хрещатик 40.

1918.

Котляревський.

I.

Вічно-пам'ятний, на-віки незабутній в історії України рік 1798,— рік, яким датується народження на світ нової української літератури. Того-бо року в Петербурзі з'явилась на світ невеличка книжечка, що виразно починає собою потужний рух до відродження українського народу, що на довгі часи позначила шлях розбурканій думці українській, дала зміст, напрям і форму українському письменству і вперше задала українському громадянству—та не тільки задала, а й порішила—велику загадку: кудю йому йти і де ідеалів народнього визволення шукати.

Перед мене саме лежить оце та книжечка, така далека своїм старосвітським виглядом—своїм товстим та лихеньким папером, незграбним шрифтом, шкуратяними палатурками з кольоровою спідкою—од наших теперішніх виданнів. І zarazом така близька своїм духом—змістом та думками—до українського життя, не вважаючи на чудну форму свою, на оте трояно-латинське вбрання, в яке пристроїв їх автор.

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,—

з перших же слів читаємо ми, але знаємо добре, що не троянці, не старий Рим і не давня давнина лежали на серці авторіві, а рідний народ український, і не назад, у ті одвічні часи минулого, дивився він, а вперед—у майбутність, викликаючи нову долю щасну рідному народові. „Любителямъ малороссійскаго слова усерднѣйше посвящается“ ця книжечка і вже сама посвята оця промовляє до нашого серця голосніш од велеречивих передмов та бучних фраз, переносючи нас просто до того моменту, коли вперше засяла на українському

небі нова зоря народнього відродження. Так—з „малоросійського слова“ почалось воно тоді, як неблаганне життя розбило, здавалось, на дрібні скалочки всі сподівання українського народу за попередніх часів, як усі надії на кращу долю прахом пішли і не видно було нігде просвітку, ні способу боротись проти видимої смерті народнього організму. Доброго собі пам'ятника поставили—справді нерукотворного—тією малою книжечкою „любители“ рідного слова...

XVIII й вік—страшний був вік в історії українського народу, найстрашніший може за все його довге історичне життя. Це вік похорону автономичних замірів, вік формування нового життя, вік ще одного поголовного зрадництва серед усього інтелігентного громадянства, що не тільки покинуло знов свій народ на поталу злидням та кріпацтву, а навіть само запопадливо працювало коло того, щоб вони посіли рідний край. Могучий бюрократичний механізм петербурзької імперії зробив те, що не під силу було московському царству. Він до решти, здавалось, роздушив „самопроизвольное некоторых мнимых привилегий и вольностей узаконение“, як уживала українські старожитні вольности цариця Катерина II, і позаводив на Україні той однастий лад, що мав привести до знищення національних форм життя на Україні. Час од часу спалахуючи і підживлюючись, мрії українських автономістів на прикінці віку мало не зовсім пригасають. Коли перед українськими „командуючими класами“ того часу на вибір стало—чи політична незалежність разом з рівністю і волею для всього народу, чи соціально-економічне панування разом з кріпацькою неволею для народу, то не вагаючись вони, в особі старшини козацької, вибрали останнє. А вибравши, наперебій кинулись загортати до себе ланки та нивки, повертати в кріпацтво сусідів та підсусідків і випрохувати маєтності разом з кріпацькими душами. Кров'ю та сльозами поневоленого народу записано в нашій історії ту сторінку, на якій стоїть нещасливий XVIII вік, справедливо у Куліша названий віком „расхищения национальной собственности всеми благовидными и неблаговидными способами“. Народ, якого на роздоріжжі історичного процесу кинуто самотою й позбавлено своїх інтелектуальних сил, та ще й у кріпацьку повернуто неволю,—героїчно, але несвідомо й більш інстинктивно пробував був не раз скинути з себе кріпацьке ярмо—дарма: новий державний механізм давав більше гарантій старій неволі і дужчу їй оборону міг забезпечити. Народні протести захлинулися ще раз в крові бідолашних жертв нового ладу і кріпацтво все в більшу та більшу вбивалося силу. „Доборолась Україна до самого краю“—можна про ті часи сказати словами Шевченка; принишло й

затихло все і здавалось—не було їй вже звідки сподіватись порятунку.
Коли раптом —

Коли раптом веселий зневажливий сміх
Серед мертвої тиші почувся...

То сміявся Іван Котляревський. І під гомін того зневажливого сміху померла стара Україна, з її повною дезорганізацією по всіх сферах життя, і народилася нова—повна надій на кращу будуччину, свіжа й молода, як сама молодість. Лунав той сміх—і з ним рушила в свою тяжку путь нова українська література, озброєна і забезпечена живим народнім словом,—тим словом, якого сцілющу роль в житті українського народу чудово спостеріг і сформулював Шевченко:

Возвеличу
Малих отих рабів німих:
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово...

Почесну роль вартового, що стоїть на сторожі народніх інтересів, переймає з цього часу на себе українське письменство. Коли офіційно українське життя вже нічим не позначалось, коли одна по одній, як непотрібні пережитки далекої і в безвість одкинutoї старовини, нищились усі національні ознаки українського народу, коли раділи цьому одні і в безкрайню вдавались тугу другі, не знаходячи способу на иншу стежку повернути неминучий, здавалось, „хід історії“—одна література українська подалу, але певною ступою йшла вперед—усе вперед і далі; одна вона шукала кращої долі своєму народові, одна вона не втомно кликала „живих і мертвих і ненароджених земляків, в Україні і не в Україні сущих“—під сільську стріху, до забутого скрізь народу. Одна вона будила оспалі душі й навертала їх до праці на народній ниві, одна вона лунала по Україні дзвоном гучним на сполох. І як що тепер український народ стоїть на порозі того становища, коли вже ясно свінуло йому на свідомість національну—найперша заслуга в тому належить нашому письменству.

Річ то історії письменства вияснити роль кожного поодинокого працівника на літературній ниві й призначати кожному місце по заслугі в загальній еволюції письменства. Цю повинність свою історія нашого письменства певне виконає, як буде написана. А поки що, мені хочеться тут зазначити, що рямцями самого письменства вона жадним способом не повинна себе обмежувати: инакше бо не історією вийде, а більш чи менш дотепною номенклатурою, яку ми вже й маємо в „історії“ небіжчика Огоновського. У нас письменство ніколи не було тільки пись-

менством, а справляло разом і величезної ваги громадську роботу. Тієї привади, хоч і легенької позиції, коли, мовляв за Державиним—

Поэзия тебя любезна,
Пріятна, сладостна, полезна,
Какъ лѣтомъ вкусный лимонадъ —

не знало наше письменство, призначене для спожитку не тим, хто про „лимонады“ дбав, а тим, кому хоч би погожею водицею засмагли уста одволондирати. І більше, ніж де инде, письменник був у нас, та й досі єсть, не тільки письменником, а і громадським діячем і може ним більше навіть, аніж письменником. Адже ж публічне життя українське поки що цілком увійшло в письменство і, не маючи ніякої іншої арени для себе, виявляється тільки в йому; письменство у нас ще й досі служить єдиною формою взаємин між народом та інтелігенцією. І через те вагу кожного письменника у нас треба міряти найперше тим, чи спричинилась і як саме та скільки діяльність його до розвитку громадського руху, а не обмежувати його вплив вузькою сферою самого письменства. Коли б ми до таких письменників, як, скажемо, і Котляревський, підходили тільки з самою літературною міркою, то ми б дуже й дуже не доцінили його заслуги, лишили б у затінку цілу величезну смугу, що проложили його літературні твори: проминули б глибоку борозну, що проорав він своєю літературною діяльністю—то правда, але на громадському полі. Справді—хто такий Котляревський, коли держатися в його оцінці самих літературних меж? Талановитий автор однієї сатиричної поеми, такої ж самої однієї оди й двох театральних піес. Твори все безперечно чималої літературної вартости, але все ж і не такі, що становлять самі по собі, самою літературною своєю стороною, епоху в житті народів. А тим часом фігура Котляревського в історії громадського руху на Україні справді епохальна,—така, що може з'явитись тільки на критичному переломі всього громадського життя, на межі двох епох, як синтез минулого й підвалина для майбутнього. Не одбившись од чисто літературного ґрунту, ніколи б нам не зрозуміти ні самої фігури цього письменника, ні оцінити його діяльність та заслуги, як вони того варті. Ото ж з міркою громадсько-літературною й повинні ми приступати до оцінки діяльності першого нашого письменника новітніх часів.

Так—першого письменника і творця та батька новітнього українського письменства, та й не самого письменства. Правда, після дослідів Пипіна, Петрова, Дашкевича, д. Єфименкової, а найпаче вельмизаслуженого ученого нашого П. Г. Житецького зробилося просто трюїзмом, що Котляревський не повстав отак собі, немов якась Венера

з піни морської, а міцним корінням держиться весь у минулому. Правда, навіть у сфері вживання народньої мови перший друкований твір народньою мовою належить не йому¹⁾. Все це правда, проте епітет творця і батька українського письменства належить не кому іншому, як тільки Котляревському. Твори попередників його, цікаві з літературного боку, як пам'ятники сучасної творчості, тільки такими й лишаються в наших очах, бо не мали широкого впливу на громадянство; тоді як Котляревський—вольно чи невольно, свідомо чи несвідомо, це ми побачимо незабаром—знявся на високости, мовляв виразом Куліша 80-х років, „соціального реформатора“, як той *primus movens*, що дає почин і напрям цілій течії в громадському житті. З обставин тодішнього життя на Україні твори Котляревського не саму тільки літературну цінну мали, а зробились фактором громадської ваги, стали зерном, з якого однаково росте і література українська, і громадський рух на Україні, як певний комплекс ідей, що кладуть свою позначку на цілій національній справі. От через віщо було б несправедливістю високої марки міряти Котляревського тільки самим літературним масштабом, не зважаючи на його громадські заслуги; та масштаб такий нічого, окрім помилки, й не може результатом дати. В історії української критики ми навіть маємо блискучий приклад такої несправедливості, і як-раз до Котляревського,—в парадоксальній про його статті Куліша в „Основі“. Не розваживши добре громадської ваги Котляревського, Куліш через те тільки в „Енеїді“ й знайшов „признаки глибокого упадка народнього чувства самосознання и самоуваженія“, поставив у вину Котляревському те негативне літературне з'явище, яке од його й прозвав „котляревщиною“, і тільки в кінці поблажливо кинув, що все-таки не треба бути, мовляв, „слишком строгим“ до Котляревського, бо то був „одинъ изъ тѣхъ немногихъ украинцевъ, которые прямо или косвенно повели насъ еще съ того времени къ нынѣшнему нашему самосознанію“. А тим часом у цьому саме й лежить центр усього питання про Котляревського, і це геніяльною інтуїцією своєю далеко краще, ніж велико-учений Куліш, зрозумів неучений Шевченко, що поглянув на батька української літератури з погляду його громадської ваги. Двома рядками про Котляревського, що він

Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти,

Шевченко глибше й ширше оцінив діло Котляревського, ніж у цілій

¹⁾ Маю на увазі пісню Антона Головатого „Ой годі нам журитися“, яку співали козаки на чорноморському святі р. 1792; тоді ж таки її й надруковано.

статті Куліш, що з односторонністю та причепливістю педанта силкувався широке громадське з'явище покласти на Прокрустове ліжко самого-но літературного значіння.

Щоб до ладу зрозуміти, чого варт Котляревський в історії громадського руху на Україні, повинні ми як найбільшу звернути увагу на три моменти в його творчості, а саме—стосунки Котляревського до того ґрунту, на якому зародилась його діяльність, силу його свідомості і, нарешті, наслідки її та вплив на формування національної ідеї й руху на Україні. Характеристика цих моментів і дасть нам відповідь на питання про самостійність, свідомість та вплив Котляревського.

II.

Котляревський, як згадано вже, не був чимсь цілком несподіваним,—новатором, що не має ні ґрунту в минулому, ні своїх попередників, що сам собі був предком. Навпаки, і ґрунт, і попередники були—чи то в формі багатющої народньої поезії, чи в інтермедіях та інтерлюдіях відомих авторів тогочасних, чи нарешті в творах отих невідомих „мандрованих дяків“, цих українських бардів, що юродствуючи, несвідомо робили великої ваги діло, кладучи перші підвалини народнього письменства. Одно слово, нива української літератури, коли з'явився Котляревський була вже готова й добре угноєна, та лежала вона поки що облогом, дожидаючи того, хто прийде до неї з добрим знаряддям, докладе рук своїх, з'оре цілину й зерном добірним засіє її на користь людську. Це останнє було вже індивідуальною заслугою Котляревського. Проте він сам не одділяв себе гостро від своїх попередників,—навпаки, устанавляючи зв'язок між ними та собою. Цікаві з цього погляду посвідчення знаходимо в самій ж таки „Енеїді“. Дійшовши до опису пекла, Котляревський єпиняється, роздумуючись:

Тепер же думаю, гадаю—
Трохи не годі і писать:
Ізроду пекла я не знаю,
Нездатний, далебі, брехать.
Хиба, читателі, пождіте,

Вгамуйтеся трохи, не галіте,—
Піду я до людей старих,
Щоб їх о опеклі розпитати,
І попрошу їх розкавати,
Що чули од дідів своїх (III, 41).

Що під „людьми старими“ не Віргілія розумів автор, доводять це раз же дальші слова, що „не так тепер і в пеклі стало, як в старину колись бувало і як покійник написав“, і через те Котляревський інших мусить собі шукати й джерел: проти Віргілія—каже він—

Я може що-небудь прибавлю,
Переміню і що оставлю,
Писну—як од старих чував (III, 42).

Але разом з тим у Котляревського безперечно була думка і про нові методи творчості. Згадуючи „старих муз“, яких до смутка єсть „у всякім городі, в повіті“, він додає:

Я музу кличу не таку:
Веселу, гарну, молодую,—
Старих нехай брика Пегас (V, 118),

і в цих словах, коли хочете, можна бачити ту ідею оновлення, з якою Котляревський захожувався коло готової літературної ниви. До неї прийшов він з добрим знаряддям, засіяв її новими формами літературними, дав їй новий зміст, прищепив їй виразно народолюбний, глибоко демократичний напрям і направив молодий паросток на ту дорогу, на якій він дав добрий урожай—в образі багатой та ідейно чистої літератури. Це й було тим новим словом, що сказав Котляревський, і воно справді таки скидається на соціальне реформаторство, бо вплив його не обмеживсь на літературному полі, а глибоко зачепив, як побачимо далі, сферу й соціальних стосунків на Україні. Читаючи твори Котляревського, власне „Енеїду“, сучасники не тільки реготалися з автором з колоцюг-троян, з богів та півбогів, яких сміливою рукою, зважливо постягав Котляревський з недосяжного Олимпа. Вони побачили zarazom, що мова, якою в устах простого народа гордувало вельможне панство й усі ті, що до його пнулися та горнулися, гедяща до творів високої вартости в руках талановитого художника. Вони читали ті тихим смутком та жалем оловиті сломини про старовину, що розкидані по всій „Енеїді“, ті теплі згадки про твори народньої словесности та історичні події й особи—про Сагайдачного, про Січ, про те,

Як в пікінери набірали,	З двора провадила в похід;
Як мандрував козак есю ніч;	Як під Бендер'ю воювали,
Полтавську славили Шведчину,	Без галушок як помірали,
І неня як свою дитину	Колись як був голодний год (III, 3).—

одно слово про те, як „вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колось“ (IV, 101). І легкодухим забудькам українським ці теплі згадки безперечно повинні були наливати в душі симпатії до недавньої минувшини рідного краю.

Та й не самі згадки про старовину ставив перед очі сучасному громадянству Котляревський. Він пробував давати і підстави для нового світогляду, навчаючи, що

Тоді найбільш нам допікає,	За милу все терять готів:
Коли зла доля однімає,	Клейноти, животи, обнови.
Що нам всього миліше єсть.	Одна дорожче милой—честь (V, 39)

І що найважніше—ту честь поет покладає в любові до рідного краю та в праці на користь загальну. Адже це з „Енеїди“ діди наші вичитали, що

Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть;
Там грудь сильніша од гармат

Там жизнь—алтин, а смерть—копійка,
Там лицарь—всякий парубійка,
Козак там чортові не брат (V, 94);

збо, що

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку—
Лети повинність ісправлять (V, 77).

І дивною новиною здавалися такі речі серед сучасного поетові покоління, що „любов к отчизні“, як знаємо, приміняло було на „желаніє къ чинамъ“, а особливо къ жалованію, що „общее добро“ заступило одвертим гарбанням того добра у власну кишеню... І такі речі повинні були робити вражіння на сучасників тим більше, що веселий звичайно автор у таких місцях вже не сміється. О ні, не сміється він—бо тугою, докором живим брешуть його згадки про старовину та нагади сучасникам про повинність до рідного краю. І не одного з тодішніх „малоросіян“ увагу задержали певне на собі ці горечі повні й смутку слова веселого автора. Цьому помагало ще надзвичайне вміння нашого автора конкретизувати свої образи. Не тільки в абстрактній формі говорив про „повинність“ Котляревський, не тільки абстрактну Людину, модну тоді Людину з великої літери, ставив він перед очі сучасникам—ні, не забув він і конкретної людини, людини з малечької літери, що саме тоді під панськими канчуками йшла панщину Робити—і сміливо кинув у вічі „благородному шляхетству“:

Панів за те там мордували
І жарили за всіх боки,

Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів (III, 70).

Цілком конкретне лихо, усім видиму болячку—кріпацтво має тут на думці автор. І характерно, що з панів-кріпостників починає він подорожування свого Енея по пеклу: не мимохіть, видно, не випадково вирвалась у його ця колюча строфа, а як результат того, що було на серці. Взагалі опис пекла й раю—це, можна сказати, центральні місця в „Енеїді“, центральні з погляду громадських симпатій автора та його світогляду—гуманного й широкого, що не спинався перед гострим словом, щоб покарати гнобителя („і всякі тут були кати“,—III, 46), і мав теплі нотки в голосі для всіх „униженныхъ и оскорбленныхъ“. На питання Енеєве, хто в рай дістався—

„Не думай, щоб були чиновні“,
Сивилла цей дала одвіт:

„Або що грошей скрині повні,
Або в яких товстий живіт.

„Не ті це, що в цвітних жупанах,
 „В кармазинах, або в сап'янах;
 „Не ті ж, що з книгами в руках,
 „Не лицарі, не розбишаки;
 „Не ті це, що кричать: „і паки“,
 „Не ті, що в золотих шапках.
 „Це бідні нищі. навіжені,
 „Що дурнями счисляли їх,

„Старці, хромі, сліпорожденні,
 „З яких був людський глум і сміх;
 „Це—що з порожніми сумками
 „Жили голодні під тинами,
 „Собак дражили по дворах;
 „Це ті, що „біг-дасть“ получали,
 „Це ті, яких випроважали
 „В потилицю і по плечах“.

(III, 122—123).

Буває, правда, тут і з старшини дехто та з панів,

Но тільки трохи цього дива,
 Не квапляться на це вони—

додає зараз же Сивилла. Як бачимо, симпатії Котляревського лежать в означеній виразно соціальної площині і слова його про „бідних нищих, навіжених“—не присоложене та удає сентиментальничання: за ними бо чуто широкий розмах певних ідеалів, що керували поетом у житті й вели його шляхом соціально-громадського реформаторства. І цим тільки, а не літературними прикметами, й можна пояснити величезну популярність „несравненной“ на погляд сучасників „Енеїди“. Її сотні списків ходило по Україні, її всюду стрівали „сѣ восторгомъ: всѣ сословія читали ее, отъ грамотнаго крест'янина до богатаго пана“; про неї знали недобитки Запорозжів за Дунаєм; її Наполеон I-й вивіз, як варту уваги річ, із свого нещасливого походу в Росію... Чи не за-багато було б усього цього, як би міряти „Енеїду“ самою літературною міркою?..

В попередніх рядках почасти знаходимо вже відповідь і на друге питання що-до Котляревського—про його свідомість. „Сам Котляревський не знав добре, що він творить“,—писав Куліш у „Хуторній поезії“, вже зрікшись колишнього свого призи́рства до Котляревського.—Він,—каже далі Куліш,—„покорявся невідомому велінню народного духа, був тільки знаряддям української свідомості“. Але ж, одкажемо, це психологічно неможливо. Діло такої величезної громадської ваги несвідомо не робиться, а тим більш, коли людині першій доводиться йти, щоб проорювати глибоку борозну національної самосвідомості. Перед Котляревським лежала широка дорога—в російське письменство і тією дорогою таки й пішли його старші й молодші земляки, як Богданович, Капніст, Наріжний, навіть приятель і товариш його з семинарії, Гнідич. А Котляревський, замість тієї добре вже уторованої стежки вибирає собі іншу—таку, на якій хто зна ще могло спіткати його. Знов кажу—без наміслу, без свідомості, і свідомості зовсім ясної, не беруться до таких діл люде. Та опрі́ч цього пси-

хологичного здогаду, ми маємо й фактичні посвідчення про те, що до праці своєї Котляревський узявся „по долгомъ обдуманномъ приготовленіи“ і серйозно до неї ставився,—так серйозно, що не одному із сучасних діячів міг би добрим зразком стати. „По окончаніи курса наукъ въ семинаріи,—вище один з найперших біографів нашого поета,—Котляревський нѣсколько времени занимался въ частныхъ помѣщичьихъ домахъ обученіемъ и воспитаніемъ дѣтей; бывалъ онъ на сходбищахъ и играхъ народныхъ и самъ, переодѣтый, участвовалъ въ нихъ, прилежно вслушивался въ народный говоръ, записывалъ пѣсни и слова, изучалъ языкъ, нравы, обычаи, обряды, повѣрья, преданія украинцевъ, какъ бы подготавливая себя къ предстоящему труду“. Одно слово, у Котляревського ми бачимо той серйозний інтерес до української народності, який опісля дав такі блискучі результати в працях українських етнографів, про яких свідомість і мови ніхто вже не здіймає. Не дивно ж Котляревського мають за першого українського етнографа, і справді по його творах, не кажучи вже просто про цілі уривки з народньої словесности, повно таких деталей, яких без пильного і серйозного студіювання не здобудеш.

Але щоб дійти ладу в питанні про силу свідомости Котляревського, нам не треба навіть і до сторонніх людей обертатись: він сам про це виразно говорить. По творах Котляревського щедро розсипано вказівки на те, що з його був уже свідомий український народовець,—свідомий, певна річ, не на теперішню мірку, а так, як тільки можна було тоді бути свідомим. Деякі згадки з „Енеїди“ про минуле України, переняті сердечною елегійністю тона, я вже подав вище. Що це було не якимсь випадком, а тільки висновком з усього с. ітогляду Котляревського, показують надто виразно й пізніші його твори, як „Наталка-Полтавка“ та „Москаль-Чарівник“. Вже й те вельми характерно, що написав він ці свої пієси з думкою дати апологію українського народу од карикатурних вигадок Шаховського та інших російських письменників, що не цурались, як каже проф. Дашкевич, „модного въ то время осмѣиванія малороссовъ“. Сліди авторового обурення проти такої „моди“ знаходимо і в самих пієсах. Кожне мабуть пам'ятає сцену з „Наталки-Полтавки“, де Петро розказує про „лицедійство“, яке бачив у Харькові.

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська кумедія. Там була Маруся, був Климовський, Продиус і Грицько...

Вибірний. Розкажи ж мені, що вони робили, що говорили?

Петро. Співали московські пієси на наш голос; Климовський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого ж і говорити! Мабуть вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

А коли возний показав, якого справді гороху з капустою наколчено в тій пієсі, про яку розказував Петро („Казакъ-стихотворецъ“ Шаховського), то виборний ще й од себе додає:

Отто тільки нечепурно, що москаль взявся по нашому і про нас писати, не бачивши зроду края і не знавши звичаїв і повір'я нашого. Коли не піп... (Дія II, ява 7).

А в „Москалі-Чарівнику“ знаходимо ще виразніше виложені думки автора про українську національність—цікаво, що в формі змагання між українцем та великоросіянином.

Москаль. Да спой-ка ты, хохлачъ, хотя одну русскую пѣсню. Ну, спой! Э, братъ, сталь!

Михайло. Вашу? А яку? Може соколика або кукушечку? Може лапушку або кумушку? Може рукавичку або подпоясочку?... Убірайся з своїми піснями! Правду сказати—єсть що й переймати!.. Жінко, заспівай лишень ти по своєму ту пісню, що москаль співав.

Після співу Тетяниного диспут далі тягнеться.

Москаль. Ну, что и говорить! Вѣдь вы природные пѣвцы. У насъ пословица есть: хохлы никуда не годятся, да голосъ у нихъ хорошъ.

Михайло. Нікуди не годяться? Ні, служивий, така ваша пословиця нікуди тепер не годиться. Я тобі коротенько скажу. Искра дотепу розжевілась. Ось заглянь у столицю, в одну і в другу, та заглянь і в сенат, та кинься по міністрах, та тоді й говори, чи годяться наші куди, чи ні.

Москаль. Спору нѣтъ, что нынче и вашихъ много есть заслуженныхъ, способныхъ и отличныхъ людей даже (!) и въ арміи, да пословица-то идетъ, вишь ты.

Михайло. Пословиця? Коли на те пішло, так і у нас єсть їх про москалів не трохи. Так наприклад: „З москалем дружи, а камінь за пазухою держи“. Од чого ж вона вийшла, сам розумний чоловік—догадаєшся. (Ява 7).

Так говорити могла тільки з глибокою національною самосвідомістю людина. І проти яких думок, то того ж модних, тобто широко розповсюджених думок, доводилось їй виступати, видно з москалевих реплік. Хоча — правду сказавши — і теперішні „москалі-чарівники“ не далеко від свого прототипа одбігли...

Отже, не вагаючись, з певністю можна прийняти, що Когларевський цілком свідомо ставився до своєї праці і свідомо ж таки чекав од неї тих чи інших результатів. „Эго былъ — каже д. Житецький, — умъ трезвий и наблюдательный, сознательно направлявшій орудіе сатиры противъ соціального зла, тяготѣвшаго надъ его современниками“.

Не треба тільки міряти тієї свідомості міркою теперішніх часів, не треба вимагати неможливого й забувати, що Котляревський, як і всяка людина, сином свого часу і своїх обставин повинен був бути. А час тоді такий настав, що „ім'ющому уши слышати да слышитъ“ багато дечого набіралось для розбуркання і загально-соціальної, і спеціально-національної свідомості. До першого спричинились, обставини політичного життя на тогочасній Україні, до другого—ті розумові течії, що прокинулися були тоді серед кращої української інтелігенції.

III.

Котляревський народився, як відомо, р. 1769. За п'ять років (до того (р. 1764) скасовано гетьманський уряд на Україні й організовано перші губернії—Слобідську та Новоросійську. Коли Котляревському минуло шість років (1775) зруйновано Січ Запорозьку; на тринадцятому році його життя (р. 1782) запроваджено на Україні „губернскія учрежденія“, що заступили стародавній лад козацький; за рік (р. 1783) козацькі полки реорганізовано по імперському зразку; ще за два роки (1785) появилася знаменита „жалованная грамота дворянству“, з якою народилася жменя „благородного дворянства“ з козацької старшини і померли милі йони вільних людей, з цього часу у кріпацтво повернутих... Як бачимо, здумливого та допитливого розумові матеріялу для міркування було більш, ніж досить. Дитячі й парубочі літа Котляревського минали серед таких перемін, які на цілий вік не забуваються, а надто в громадських кругах (дід поета—диякон, батько—магістратський канцеляриста), переступних од панства до поспільства, в яких зростав Котляревський. Далі йде наука у дяка, ще далі демократична цілком і духом, і складом своїм семінарія ¹⁾, яку зовсім даремно потріпував так Куліш. Одно слово—ті літа, коли з дитини формується людина, коли прокидаються перші зародки свідомості й озивається „первый младенческий крикъ“ (въ чело-вѣкѣ родившейся мысли“, у Котляревського минали за таких обставин, що рубя ставили йому питання: з ким він—чи з свіжо-випеченим на Україні „благороднымъ дворянствомъ“, чи з свіжо-поневоленим на Укра-

¹⁾ Розбіраючи питання, в якій семінарії вчивсь Котляревський, звичайно не беруть на увагу його власного посвідчення в „Енеїді“. А тим часом, обертаючись до своєї музи, говорить він:

Ти музо, кажуть всі, письменна,

В Полтавській школі наученна (VI, 23),—

біографічна вказівка досить виразна.

івні „подлымъ народомъ“? І Котляревський рішуче пристає до останнього. Шлях туди проказала йому одна глибока течія, що проявилась саме тоді на Україні.

Я вже згадував, що на Котляревському позначився вплив од попередників його на пиві письменства—од тих, що їх хоч наймення лишилися в історії старого нашого письменства, і од тих нікому невідомих,—імена ихже ти Господи вѣси,—„мандрованих дяків“ або „дяків-пиворізів“, яких воскресив перед нашими очима П. Г. Житецький у науковій праці, а небіжчик Карпенко-Карий в живих образах Шкварковського й Мичковського („Чумаки“). Принаймі один з-межи таких дяків заложив молодому парубкові, мовляв опісля возний Тетерваковський, „позов на вічні роки“ і спершу може несвідомій прихильності Котляревського до рідного народу дав цілком певні й виразно окреслені форми. На ім'я того мандрованого дяка звали—Григорій Сковорода.

Тепер, коли Сковороду знають тільки з прізвища і, в кращому разі, з популярних про його статтів, і уявити собі важко той вплив, що мала ця глибоко сригінальна особа, цей філософ у сірій свиті, на сучасне громадянство. Досить сказати, що сучасники прикладали до його епітет — „мандрована академія“ і вважали його самого вартим за цілий університет; досить згадати, що коли треба було тоді знайти на Україні ідейну, чесну та чисту людину—її шукали по-між „сковородинцями“, тебто учениками цього мандрованого дяка та прихильниками його науки. І от цей на диво впливовий тоді чоловік, що власними ногами сходив не тільки цілу Україну, а й західню Європу—був, як на той час, свідомим народолюбцем і такої ж свідомости безперечно й своїх учеників навчав. „Мати моя—Малороссія і тітка моя—Україна“,—говорив і писав не раз Сковорода, бажаючи означити міру своєї любови до рідного краю. І це не було фразою в устах цього ворога всякої фрази та людини, що ніколи не поступалась переконаннями своїми й над усе ненавиділа нещирість та компроміси. Так само над усе любив Сковорода рідний край свій, на чужині пропадав з туги за ним і вмерти бажав тільки там, де жив та добра навчав. Не абстрактну Україну любив цей самосійний філософ, а ту, яку так чудово знав: з її природою, мовою, звичаями, піснями—словом, з народом, з яким сходився він скрізь, де траплявся: і по хатах, і на дорогах, і по ярмарках, і під церквами. Принявши на себе й увесь зверхній вигляд народній, не одріжняючись од його ні одежою, ні способом життя, ні матеріяльними потребами, перебуваючи у повсякчасних зносинах із ним, Сковорода і словом, і ділом доводив, який дорогий для його той народ. „Барская ум-

ність, писав він оригінальною своєю мовою, — будто простої народъ есть черный, видится миѣ смѣшная, какъ и умность тѣхъ названныхъ философовъ, что земля есть мертвая. Какъ мертвою матери рождаютъ живыхъ дѣтей? И какъ изъ утробы чернаго народа вытонулись бѣлые господа?... Мудрствуютъ: простой народъ спить — пускай спить, и сномъ крѣпкимъ, богатырскимъ; но всякій сонъ есть пробудный и кто спить, тотъ не мертвечина и не трупище околѣвшее. Когда выспится, такъ проснется; когда намечтается, такъ очутится и забодриствуетъ“. „Надъ мною позоруются (глузуютъ) — пускай позоруются; о миѣ бають, что я ношу свѣчу предъ слѣпцами, а безъ очей не узрѣть свѣточа — пускай бають; на меня острятъ, что я звонарь для глухихъ, а глухому не до гулу — пускай острятъ: они знаютъ свое, а я знаю мое и дѣлаю мое, какъ я знаю, и моя тяга миѣ успокоеніе“. Звичайно, що скоро такий був у Сковороди теоретичний погляд на народні маси, то він повинен був робити з його й відповідні практичні висновки. Іх він і робив прикладом усього життя свого, та й інших навчав так робити. „Знаніє, — писав Сковорода, — не должно узить своего изліянiя на однихъ жрецовъ науки, которые жрутъ и пресыщаются, но должно переходить на весь народъ, войти въ народъ и водвориться въ сердца и души всѣхъ тѣхъ, кои имѣють право сказать: и я человекъ, и миѣ, что человекское, то не чуждо“. І от те, чого живим словом навчав Сковорода на улицах, на майданах та ярмарках — те сквородинець Котляревський надумав зробити шляхом письменства. Бо ж і воно повинно „переходити на весь народ, увійти в народ“, а для цього мусить насамперед бути своєю формою йому зрозумілим, тобто його рідною мовою йому подаватись.

Так уявляю собі я той шлях логичних міркувань, що ним дійшов Котляревський до думки писати свою „Енеїду“ українською мовою. До смутної та неясної, чисто стихійної любови до рідного краю, що жевріє у кожній людині, а надто прокидається під впливом кривди йому заподіяної, наука Сковороди додавала ще ідейного оправдання й теоретичних підстав. В особі Котляревського, який змалку на власні очі бачив той процес руйнування, що вихрем пронісся над рідним краєм, народолюбна наука Сковороди знайшла добрий ґрунт і засіяне зерно прийнялося. Ідейному впливу мандрованого дяка повинні ми подякувати за те, що не пішов Котляревський слідом Богдановичів, Капнистів та Гнідичів. Безперечно народолюбний та українолюбний дух „старчика“ Сковороди вітає і над життям, і над творами Котляревського і довести це дуже легко. На жаль, я не маю змоги подати тут стільки паралелів

з життя і творів одного й другого, скільки хотів би, але де-кілька прикладів таки згадаю.

Характерно, що скінчивши семінарію, Котляревський не йде тим простим шляхом, що стався перед ним до духовної кар'єри, а чомусь вибирається на села ніби-то панських дітей учити, а сам тим часом у найближчі входить стосунки з народом, вчиться у його та й йому певне уділяє де-що з того, що сам знав. Чи не єсть це той шлях, який показав Сковорода, теж зрікшись духовної—можна сподіватись—високої кар'єри, цієї, як казав він, пастки для душі, за-для вільного вчителювання та пропаганди своїх поглядів? Так само Сковородине нехтування позверхових релігійних обрядів та його своєрідне відношення до біблій знайшло собі відгук у масонстві Котляревського та в його раціоналізмі в релігійній сфері. І я певен, що як би внутрішнє життя Котляревського було нам краще відомо, а не тільки уривками, ми тих слідів Сковородиного впливу далеко більше могли б розшукати, на які тепер тільки натяки маємо в убогих біографічних даних. Зате легше дошукатись слідів сквородинства в творах Котляревського, де їх розкидано таки расненько. Цілі промови возного в „Наталці-Полтавці“, цілі пісні там же, окремі уступи в „Енеїді“ легко можна пояснити відповідними тирадами з творів Сковороди. Чи ж, наприклад, читаючи у цього про „бѣдности нашей причины“, що ми, мовляв, „погрузивъ все наше сердце въ приобрѣтеніе міра и въ море тѣлесныхъ надобностей, не имѣемъ времени вникнуть внутрь себе: очиститъ и поврачевать самую госпожу тѣла нашего, душу нашу“—не згадаємо зараз же знаменитого признання Тетерваковського—„що од рожденія моего расположенъ к добрим ділам, но за недосужностію по должности і за другими хлопотами доселі ні одного не зділав“? Чи ж у кінцевих рядках „Енеїди“, після опису смерті Турна:

Живе хто в світі необачно,
Тому нігде не буде смачно,
А більш, коли і совість жметь—

не почуємо відгуку Сковородиного ж таки вірша:

Кто жъ на ея (смерти) плюеть острую сталь?
Тоть, чія совѣсть—какъ чистый хрусталь.

Або ж сентенція:

Буває щастя скрізь поганцям,
А добрий мусить пропадать (III, 6)

не єсть просто скорочена Сковородина пісня „Ой доля людська“, вложена в уста возному? Кінцева пісня з „Наталки Полтавки“:

Твори І. Котляревського.

Нехай злії одні плачуть,
 Бо недобре замишляють,
 А Полтавці добре скачуть
 І на зло другим гуляють—

знов же таки нагадує уривки одного листа Сковорода: „облещимся въ одежду новыя неплънныя надежды, въ утробу братолюбія! Тогда намъ вся тварь просвітитися; весь міръ възгнеться и возскачеть. Будеть намъ всякъ день—великдень“. Та й сам возний, що з благородними гордощами промовляє: „по*благости Всевиши ого осьмь чоловік“, не показується хиба, як дотепно довів О. О. Русов, таким же сковородинцем, яким був і сам автор „Паталки-Полтавки“? Характерно, що навіть прізвище возного—Тетерваківський—може бути, взято у того ж таки Сковорода. „Да не соблазнить тебе, друже, то,—пише Сковорода до одного свого приятеля, посилаючи йому свого „Убогого жайворонка“,—что тетервакъ названъ Фридрикомъ. Если же досаждо, вѣдомни, что мы всѣ таковы. Всю вѣдь Малороссію Великороссія нарицаеть тетерваками. Чего же стыдиться? Тетервакъ вѣдь есть птица глуха, но незлобива. Не тотъ есть глупъ, кто не знаетъ (еще все перезнавшій не родился), но тотъ, кто знать не хочетъ“. А з другого боку чи з цієї тиради не чуємо відгуку в наведеному вище згаданій Михайла Чупруна з москалем („Москаль-Чарівник“)? І як би замислитись підбірати паралелі між Сковородою та Котляревським, то ще чимало б можна цікавого матеріалу набрати, але думаю, що й цього тут досить буде.

„Міръ ловить меня, но не поймалъ“—такий напис сказав Сковорода зробити на своїй могилі. Цьому правда, але не зовсім. Не зовсім цьому правда що до одного пункту. Зерно, яке засівав Сковорода по Україні прикладом власного життя і творами, знайшло добрий, родючий ґрунт в серці у Котляревського, а через його зійшло вже і дало добрий урожай в українському письменстві та цілому громадському рухові, що увесь керенятий тими гуманними й демократичними ідеалами, які виставляв перед сучасниками й яких навчав Сковорода. Його етична наука, його принципи демократизму, любови до рідного краю та гуманности, через Котляревського перейшовши, міцно вкоренились на Україні, і рідний край, своїм письменством засвоївши суть їх, можна сказати, таки „впіймав“ свого незабутнього, багатьма сторонами не оціненого мандрованого філософа...

IV.

Тепер на закінченні ще кілька слів про спосіб творчости і зміст творів Котляревського.

„Странно,—писав Гоголь про „Ревизора“,—ми ї жалю, що ніхто не замѣтивъ честнаго лица, бывшаго въ моей пьесѣ. Да, было одно честное, благородное лицо, дѣйствовавшее въ ней во все продолженіе ея. Это честное, благородное лицо было—смѣхъ“.

Я не знаю краших сліз, що так влучно прийшлися б до Котляревського „Енеїди“, як оце: „это честное, благородное лицо было—смѣхъ“. „Въ юморѣ заключається основное настроеніе Котляревскаго“,—справедливо казав д. Житецький, додаючи до цього, що українська публіка „находила въ его произведеніи правдивое изображение жизни, приправленное здоровымъ, честнымъ смѣхомъ“. З першого ж слова „Енеїди“, з того кожного вітлого початку „Еней був парубок моторний“, і до останніх епітичesk Троянських лавців з Рутульськими гульвісами—сміх, чесний, благородний сміх з кожної виглядає сторінки, падає над усім, описує собою всі деталі, виводить на глум та гробілку загальнолюдські гріхи, вживлені в таких добре відомих нам, рідних українських фігурах, або хоч і чужих національно, та добре знайомих на Україні з обставин політичного її життя... Сміх покриває все собою, нікого не минуючи й ні до чого жалю не маючи; гострим жалом коле всіх і все, не минуючи, як де-коли, і власної самого автора особи. Сміх—і глибоко туга під ним, елегійний смутек, що от-от прорветься розпачливим стогоном того ж таки Гоголя: „скушно на атомъ свѣтѣ, господа!“—бо ось хоч б і одяг зеселенья серпанкує, затяк на йеданнє поневолення народі:

Пропали, як сірко в багарі!
Готоете шнї д ярма:
По нашому х лацьку стрю
Не будеш ципом, ні козою,

А вже запавне, що волом:
І будеш в плузі похожати.
До броваря дрова таскати,
А може підеш бовкуном (IV, 10).

Але цей наст, їй тільки хмарками прудкими набіжить—протинає стогоном не прорветься: не в натурі у нашого автора було це, як самі ївін каже про себе, коли дійшла черга до сумної сцени:

А я ж до жалю не мастак:
Я сліз і охання боюся
І сам ніколи не журюся (VI, 89),

зараз же знову лунає його здоровий, чесний та благородний смі

З цього погляду часто оцінювано „Енеїду“, але, мені здається, всієї глибини його сміху та влучности його не доведено до міри як-раз там, де сам Котляревський найбільшої йому уваги надавав. Говорено багато про висміювання всяких особистих гріхів, як піяцтво, розпуста, лащекування і т. и., і в затінку занедбувано політичний бік його сатири

той біх, яким вона ще й до цього часу для нас не перестарілась. Найближче підійшов до цього був проф. Смаль-Стопський у своїй ювілейній статті про Котляревського, але як йому практично не був знайомий той лад, що висміяно у Котляревського, то спроба вийшла не конче вартана. А тим часом Котляревському менше всього цікаві були дрібні вади й гріхи людські, коли перед очима у його стояв цілий лад державного життя, цілий соціальний устрій, вартий уваги такого серйозного, вдумливого сатирика, який був з Котляревського. Особисті вади бере він тільки за наслідок ширших причин—стого соціального й політичного ладу, який добре він знав і з вражіннів своїх дитячих літ, і з служби по бюрократичних установах, і з обставин військового життя. Придивіться-но ближче з цього погляду до героїв невмирущої сатири і ледве чи вдержитесь ви, щоб не сказати: „ба, знакомія все лица!..“ Соціально-політичний лад і по сей день зберіг нам препарати з тих типів, з яких малавав своїх героїв Котляревський.

От перед вами усього світу володарь—Завес із цілим своїм олімпським штатом. Ви бачите царство організоване цілком по типу бюрократичному. Десь там, далеко внизу, воруються, мучаться, страждають, шукають утіхи, сваряться, б'ються і миряться люди. А тут, на олімпських високостях, хіба де-коли слабенькою луною все це озивається, і то тільки через те, що небожителям кортить „при сей вѣрной okazji“ звести між собою власні рахунки. Егоїстичні, себелюбні—ці боги та півбоги наділені в людських очах—тими ж людськими вадами, тільки більшою мірою, відповідно до більшого масштабу їхньої сили, а через те й жаданнів. Вони так само піячать, так само в розпусту вдаються, так само женихаються, інтригують і сваряться, як і ті маленькі люди на далекій землі,—мовляв автор:

Богині в гніві—так же баби
І так же на утори слабії,
З досади часом і брехнуть

І як перекупки горланять,
Одна другу безчестять, ганять
І рід весь з потрухом кленуть (VI, 17).

І так само вони хибарі луплять і за них готові все переіначити, як і перший-ліпший секретарь нижнього суда на тій далекій землі,—як мовляла досвідчена в цих справах Сивилла:

Ти знаєш—дурень не бере:
У нас хоть трохи-хто тямущий,

Уміє жить по правді сущій,
То той, хоть з батька, то здере (III, 26).

І натурально, що смертні з далекої тії землі ані трохи не поважають своїх володарів, а тільки бояться, і як що цей страх переможе, то й станеться те, що з Енеєм, який, без сорома казка, „олімпських шле-

тив на всю губу", коли не по його щось робилось. Одно слово—ця бюрократична „по небесним ділам канцелярія“, як варт було б назвати Олимп Котляревського, ні трохи не краща за всякі земні департаменти, тільки що більшою мірою всмоктала й увібрала в себе гріхів людських. Більшою—бо й сила тут більша, власть ширша, а бажання неситі та необмежені. Боги у Котляревського такі занадто земні, що без помилки можна сказати, де бачив автор прототипів їхніх. Чудова картина з цього погляду — початок VI-ої пісні „Енеїди“, де грізний самодержець—Зевес „моргнув як кріль усами“ і струснув і небом, і землею та на всю, мовляв, губу шпетить свій рід богівський за те, що

Поступки ваші всі не божі:
Ви на сутяжників похожі
І раді мордувать людей (VI, 2).

Але така мова тільки в розгалі гніву мовиться, а за звичайних обставин він сам їм ще й допомагає.

Назначивши сміливою рукою такий широкий малюнок політичного ладу, давши типовий образ абсолютистично-бюрократичної зверхности, Котляревський по-ряду присвячує свою увагу тим шарам людскости, що найближче стоять до тієї зверхности і часто прості копіюють її вчинки. З тим більшою охотою це він робить, що йому любіші наші земні і звичайних людей справи.

І я прощаюсь з небесами,
Пора спуститись до землі (VI, 20).—

каже він, списавши допіру згадану сцену на Олімпі.

„На землі“, власне кажучи, те саме діється. Як і там, так і тут животна сторона життя переважає, дрібненькі сварки та втіхи під покровом громадських інтересів набірають гомеричного вигляду. Котляревському частенько критика дорікала за те, що він ніби милується в описах як-раз оцієї живої сторони, малюючи здебільшого п'яцтво, розпусту та чвари,—дорікання, мені здається, принаймні недоречні. Всі, кому доводиться ссинагитись на побутовому житті тодішньої України (та й не тільки України) в один голос зазначають, яке величезне місце серед дармоїдної частини людности займали вади, описані в „Енеїді“—п'яцтво, безпросипне, волоцюзство, женихання, сварки. Котляревський сміливо міг відповісти на ці закиди відомою примівкою про зеркало, що об'єктивно показує скривлену пику. А що „Енеїда“ була тільки добрим об'єктивним зеркалом сучасного ладу, я покажу це зараз на одному тільки загальному прикладі, минаючи всякі дрібниці побутового характеру.

Як відомо, більшу половину „Енеїди“—останні три частини—присвячено війні між Енеєм та Турном. Ви пам'ятаєте причину їхнього ворогування: два князьки счепились, бажаючи кожен за себе взяти дочку Латинову; в пам'ятку вам, мабуть, що дало й привід до війни: смерть біленького пуцика старої няньки Латинової, якого невмісне згубили троянці. А в результаті оці—в повнім того слова розумінні—масляні вишкварки дави величезне бойовище, яке тягнеться довгі часи, руйнує цілі царства і забірає силу жертв, що головами наклали „для примхи“ (V, 144), мовляв Котляревський, князьків своїх. І майте на увазі, що кожен з привідців того лиха люде сами по собі не злі: Еней „к добру з натури склонний“ (VI, 84), а Тури просто собі гульвіса необачний, тип гусарина старих часів,—а тим часом таку колотнечу збили через особисті свої справи. І в pendant до цього пригадайте всі ті війни та чвари заради династичних, особистих і інших таких дрібних інтересів, які прошуміли над людськістю хоча б за останнє тільки століття, всією вагою своєю лягаючи не на заінтересовані голови, а на інших, цілком сторонніх людей... І сміхом—гірким, уразливим сміхом окселентує Котляревський громові гармат і всім військовим виправам своїх героїв, тим більше, що автор з власного досвіду знає, що то війни:

Війна в кривавих ризах тут;	Безбожність і безчоловічча—
За нею рани, смерть, увічча	Хвіст мантиї її несуть (VI, 114).

З глибокою огидою автор і сам може проказати ті слова, що вложив Латинові в уста:

Не звірь я—людську кров пролити,
І не харциз—людей щоб бити:
Для мене гідкий всякий бій (IV, 90).

Та не має, опріч сміху, наш автор иншої зброї, щоб боротися і з цим, і з іншими гріхами сучасного укладу людського на землі. І з тим більшою безощадністю пускає автор у діло цю єдину свою зброю й на мільйони картас він людську натуру, що до такого лиха доводить. Інтелігент своїх часів, сквородинець і масон, член біблійського товариства і просто гуманний демократ, який знає, що

Мужича правда есть колюча,
А панська на всі боки гнуча (VI, 97)—

Котляревський пускає в діло оту „мужичу правду“—колючий сміх свій, з погляду народніх інтересів, над хибами панського ладу. Результатом цього була „Енеїда“. І мені здається, що зацікавившись у ній „малоросійським жартом“ або в кращому разі „умною шалостю“, не зрозуміло дійсного змісту цієї сатири аристократичне панство і між іншим

той заступник його, що „многихъ удостоилъ обѣщаній високаго покровительства свого, особливо извѣстнаго дарованіями своїми автора Виргиліевої Енеїди на изнанку на малоросійському языкѣ, капитава Котляревскаго, и изъявилъ желаніе имѣть у себя два экземпляра оной“. За класичним убранням героїв „Енеїди“ за стародавніми прізвищами не розбірало панство розмов з сучасним змістом; за грецькими та римськими аксесуарами не завважило воно того зеркального поверху, в якому одбилися власні його заступників обличчя; за сміхом не розчуло тієї мужицької правди колючої, що поняла всю „Енеїду“, і—реготалось... з себе самого реготалось. Зате добре її зрозуміли ті, напр., запорожці, що запершували Котляревського на старшого до себе, дізнавшись, що перед ними автор „Енеїди“. Їм бо рідна і дорога була саме ота-от мужича правда, втілена в „Енеїді“, як дорогі для народу й досі всеж мужичою правдою колючі сатиричні вірші Сковороди.

Показавши в „Енеїді“ й „Оді до князя Куракина“ мужичу правду з її, скажу так, колючого боку, обернутого до чужих класів, згодом Котляревський підходить до неї ж таки вдруге, щоб показати її ще й тією стороною, якою вона сама для себе живе. Це зробив він у своїх пієсах. І тут не регочеться вже наш веселий сміхотун. Живими образами він показує, що єсть доброго та принадного в житті народу, якою правдою живе він у своєму власному житті і як добро те можна розглянути й вишукати під сірою свитою та вбогою сільською стріхою. Юмор Котляревського повернувся тут другим своїм боком і інші фарби кладе він на палітру, збираючись малювати щиро-народне життя. Навіть єдиний заступник панства—отой возний, з якого так багато сміху було—приваївни не всюди смішний, як що тільки смішний. Зійшовшись вічна-віч з колючою правдою не попованого життя, панство та бюрократія, в особі возного, мусіли капітулювати перед нею, не знайшовши в собі сили встоювати за свою примху проти тієї потужної правди життя. Іншим способом, але ту ж саму мужичу правду, що й „Енеїда“, показують і невміруща поважна „Наталка-Полтавка“ і „шутка кстати сдѣланная“—„Москаль-Чарівник“. Пієси Котляревського оборотну сторону дають тієї ж медалі, що показав автор в „Енеїді“, і служать їй просто за безпосередній протяг та додаток.

Не багато написав Котляревський, коли взяти на увагу його довгий вік, але те, що написав, споєно міцно одним настроєм, цілим і не розколеним світоглядом, іверезим поглядом на світ і його події. І ясно, що не в самій літературній вартості його творів лежить вага Котляревського, а далеко більше в громадських його ідеалах, яких літературні

твори були тільки влучним виразом. Діставши од крапих заступників старого покоління, найбільше ж од Сковороди, гуманно-демократичну спадщину, Котляревський дав їй живу плоть і кров, убрав у живі образи і ними сіяв те саме насіння добра, правди та гуманності, що його вчитель цілим життям своїм. „Нравственное величіе Котляревскаго,— каже д. Житецький,—въ томъ и состоитъ, что онъ рѣшалъ эти (новыя) задачи, какъ поэтъ-идеалистъ, не потерявши гуманныхъ чувствъ въ тотъ вѣкъ, когда негуманныя чувства находили поддержку въ крѣпостномъ рабствѣ, которое водворялось въ краѣ, искажая здравыя общественныя понятія и лучшія благожелательныя настроенія“. З Котляревським увійшов у нашу літературу народ і сів у ній на покуті, остаючись там і по сей день бажаним гостем. І що Котляревський після Сковороди був першим живим мотором українського громадського життя, теоретиком на свої часи основ демократичного українського руху—в тому його невиміруще перед рідним краєм заслуга. Не затемнили тієї заслуги перед нами, далекими нащадками Котляревського, і ті його нерозумні та необачні наслідувачі, що витворили були на Україні безслуду „котляревщину“. Котляревський у ній не винуватий, бо ж ніяка визначна людина не застрахована од того, що з'являться непрохані ученики та наслідувачі з породи дрібненьких людей і, не зрозумівши духової спадщини, під її стягом пустять гуляти по світу власні недотепні вигадки, що відбивають на собі їхню дрібненьку натуру, а не велику спадщину вчителя. Приклади таких велетнів духа, як Дарвін або Маркс, що мусіли од деяких дарвіністів та марксистів одрікатись, можуть бути з цього погляду просто класичними. І безперечно, що Котляревський—одно, а „котляревщина“ в нашому письменстві—зовсім инше. Це те, про що сказав великий поет російський:

Художникъ-варваръ сонной кистью
Картину генія чернить,—

не генія за це маємо винуватити. До того ж ми знаємо, що на самій „котляревщині“ вплив Котляревського не обмежився: в його сферу безперечно входить і Шевченко, а цього одного наймення досить було б, щоб зняти з Котляревського нарікання за переборщування його нікчемних наслідувачів. І що нижче впали творці „котляревщини“, то вище здіймається перед нами постать самого Котляревського.

Для нас не має ваги й те, чи сам Котляревський напав на думку перелицювати „Енеїду“, чи у Осипова позичив її. З нас досить факту. А факт такий, що коли Осипова не читають навіть спеціалісти історії

письменства, то Котляревського твори виходять либонь оне тридцятим вже виданням і нема певне грамотної людини на Україні, що б не чула про Котляревського, тоді як про Осипова коли й згадає хто, то хиба через того ж таки Котляревського і в зв'язку з ним. Бо, як влучно сказала д. Єфименкова—„его „Енеида“ относится къ „Енеидѣ“ Осипова, какъ живой цвѣтокъ къ жалкому тряпичному издѣлію“. Не будши, як справедливо завважають, генієм, коли міряти світовим масштабом, Котляревський зробив проте величезної ваги, просто таки геніяльне діло, давши свідомий почин молодому свіжому письменству і громадському рухові на-ново відродженого народу. А такі заслуги не забуваються, і коли український народ кладе й свого щось у загально-світову скарбницю духового надбання, то треба пам'ятати, що почалось у нас це з Котляревського.

Сергій Єфремов.

8—10. VI. 909.

У Києві.

I.

ЕНЕЇДА,

на українську мову перелицьована.

ЕНЕИДА

на

МАЛОРОССІЙСКИЙ ЯЗЫКЪ

перелицованная.

И. Котляревскимъ.

Часть I.

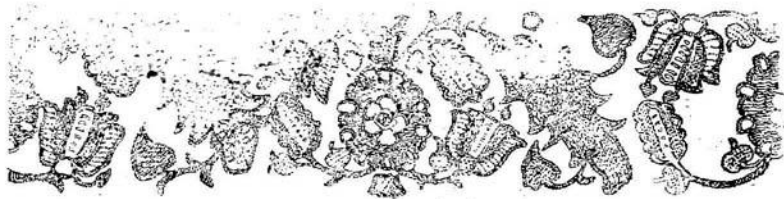
Съ дозволенія

Санктпетербургской Цензуры.

Изданіемъ М. Паргуры.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ,

1793 года.

ЧАСТИНА I.

1. Еней був царубок моторний
І хлонець хоть куди козак,
Удався на всеє зле проворний,
Завзятий од всіх бурлак.
По греки, як спаливши Троє,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши де-яких Троянців,
Осмалених, як гири, ланців,
П'ятами з Трої наживав.
2. Він, пивдко поробивши човни,
На синє море попускав,
Троянців насажавши повні,
І куди оті поцухрав.
По зла Юнона, суча дочка,
Розкудкудакалась як квочка:
Енея не любила—страх!
Давко уже вона хотіла,
Його щоб душака полетіла
К чортам і щоб і дух не пах.
3. Еней був тяжко не по сердцю
Юноні, все її гнівив:
Здавався гірчіший їй від перцю,
Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не злюбився,
Що, бачив, в Трої народився
І мамою Венеру звав,
І що його покійний дядько,
Парис, Прямове дитятко,
Путячку Венері дав.
4. Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на поросмах,—
А те шепнула сука Геба—
Юнону взяв великий жаж!
Впрягла в гринджозата павичку.

- Сховала під вибалку мичку,
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю і шнурівку,
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса.
5. „Здоров, Еоле, пане-свату!
„Ой як ся маєш, як живеш?“
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона: „чи гостей ти ждеш?..“
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,
Сама же сіла на осли.
„Будь ласкав, сватоньку-старичу!
„Ізбий Енея з пантелику:
„Тепер пливе на морі він.
 6. „Ти знаєш—він який суціга,
„Паливода і горлоріз:
„По світу як іше побіга,
„Чиїхсь багацько виляє сліз.
„Пошли на його лихо злєс,
„Щоб люди всі, що при Енеї,
„Послизли і щоб він і сам.
„За цєс ж дівку чорнобриву,
„Смачную, гарну, уродливу
„Тобі я, далєбі, що дам.
 7. „Гай, гай! ой дей же його кату!“
Еол насупившись сказав:
„Я все б зробив за пною плату,
„Та вітри всі порозпускає:
„Бореї недуж лежить з похмілля,
„А Нот поїхав на весілля,
„Зефир же, давний негодай,
„З дівчатами заженхався,
„А Евр в поденщики налявєс,—
„Як хочєт, так і помилляй!

8. Та вже для тебе обіцяюсь
Елеєві я ляпас дати;
„Я хутко, миттю постараюсь
В трістя його в чортам загнати.
„Прощай же! швидче убірайся,
„Обіцянки не забувайся,
„Бо послі, чуєш, ні-чирки!
„Як збрешеш, то хоча налядєся,
„На ляску послі не покладєся:
„Тобі від мене возьмеш чварк“.
9. Еєл, оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій быть погорді...
Як раз на морі і гора!
Все море зараз спузирає,
Водою мов в киці забавою.—
Еней тут крикнув, як на пун:
Заплакався і заридався,
Полшарпався, увесь позрався,
На тім-і начесав аж струп.
10. Прокляті вітри роздулися,
А море з лиха аж реве;
Сльозми Троянці облилися,
Бієся за живіт бере;
Всі човники їх розчухрало,
Багачко війська тут пропало:
Тоді набравсь всім стогнам!
Еней кричить, що—„а Нептуну
„Шівити грошей в руку суну,
„Аби на морі штурм утих“.
11. Нептун іздавна був дрипчик:
Почув Енейв голосок,
Шатнувся зараз із запічка:
Пітьони для його кусок!..
І миттю осідлавши рака,
Схвативсь на його, мов бурлака,
І вирнув з моря як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
„Чого ви гудете так різно?
„До моря, знаєте, вам зась!“
12. От тут-то вітри схаменулись,
І ну всі драла до нори;
До лаяса мов Ляхи шатнулись,
Або од Іжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
- І вимів море, як світелку,
То сонце глянulo на світ.
Еней тоді як народився,
Разів із н'ять перехрестився,
Звелів готовити обід.
13. Поклали шальовий соснові,
Кругом наставили мисок;
І страву великую, без мови,
В голотний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і кулаш пхали
І брагу кухликом тили,
Та і горілочку хлестали,—
Насилу із-за столу встали
І святі цеслі всі загали.
14. Венера не послала дівоча,
Прозорна, враг її не взяв,
Побачила, що так полоха
Без синка, що аж захляв.—
Умилася, причепурилась
І як в неділю нарядилась.
Хоть би до дудки на танці!
Взяла очіпок грезетовий
І кунтун з усами аистровий,
Пішла в Завесу на ралець.
15. Зовсєс тоді кружав снуху
І озелєдцем заїдав;
Він, сьому впливши восьмуху,
Послідні з кварти виллєвав.
Прийшла Венера, некривившись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипати перед ним:
„Чим пред тобою, милий тату,
„Син заслужив таку мій плату?
„Йон, мов в свинки гедєть ім.
16. „Куди йому уже до Гіаму?
„Хіба як здохне чорт в рові,
„Як вернеться пан Хан до Краму,
„Як жениться сич на сові..
„Хіба б уже та не Юнона,
„Щоб не вказала макогона,
„Що й досі слухає чмелі!
„Коли б вона та не бісилась,
„Замовкла і не комезилась,
„Щоб ти не сам їй ізвелів“.

- Свезер, все доливши з кубка,
 Показав свій рукою зуб:
 Ох, доцю, ти моя голубко!
 Я в правді твердий там, як дуб.
 Еней збудує сильне царство
 І заведе своє там царство;
 Не малий буде він паном.
 На наницину весь світ погонить
 Багачько хлонів там наводить
 І всім їм буде батюшок.
- Звідто до Дидони в гості
 І буде там бенкетувать;
 Милуватися її він мислї
 І буде бісики цувать.
 Але, небого, не куряся
 Наїм виступай, дончанко! —
 Все буде так, як я сказав.
 Вчора низько поклонилася
 І з пан-отцем своїм простилася,
 А він її поцілував.
- В. Еней прочувався, прослався,
 І полудрабів позбирав.
 З ним зібрався і утхався,
 І тільки видно почухрав.
 Сидів він мовчав, що аж обрило,
 І мовчав йому мило.
 Що бісом на його дивався.
 Коли б, кажє, умер я в Трої —
 Уже б не був дїї гіркої,
 І марно так се волочився“.
- Потім до берега пристаючи
 З Троянством голім всім своїм.
 На землю з човнів поветавили,
 Сидявсь, чи є що їсти їм?
 І зараз чогось попоїли,
 Щоб на путі не ослабили —
 Пішли куди хто заповав.
 Еней по березу похався
 І сам не знав, кули слонявся,
 Аж гульє — і в город причулав.
- В. В тім городі жила Дидона,
 А город звався Карфаген, —
 Розумна пані і моторна,
 Для неї трохи цих імен:
 Трудяща, дуже працьовита,

- Весела, гарна, сановита,
 Бідняжка — що була вдова...
 По городу тоді гуляла,
 Коли Троянців поветрічала,
 Такі сказали їм слова:
22. Відкіль такі це гості такі?
 „Чи рибу з Дону везете?
 Чи може виходї бурлаки?
 „Кули, прочане, ви їсте“
 „Який вас праг сюди нап...“
 „І хто до города причалив?
 „Яка ж ватага розбишак!“
 Троянці всі замуричали,
 Дидоні низько в ноги впали,
 А вставши, її мовляли так:
23. „Ми всі, як бач, народ хрепсний,
 „Волочимся без талану;
 „Ми в Трої, знаєш, породжені,
 „Еней пустив на нас ману.
 „Дали нам Греки прочухав
 „І самого Енея пана
 „В три-вирви вигнали відтія;
 „Звелів покинути нам Трою,
 „Підмовив плавати з собою.
 „Тепер, ти знаєш, ми відтія.
24. „Помилуй, пані благородна!
 „Не дай загинуть головам,
 „Будь милостїва, будь не злона,
 „Еней спасибі скаже сам.
 „Чи бачиш, як ми обїрались
 „Убрання, постолї порвалася,
 „Окляли, ніби в дощ шеня!
 „Кожухи, святи погубили
 „І з голоду в кулак губили, —
 „Така нам лїчилася неня“.
25. Дидона гірко заридала
 І з білого свого лица
 Платочком сльози обтирає:
 „Коли б, сказала, молодця
 „Енея вашого зпанїла —
 „Уже б тоді весела стала,
 „Тоді великдень був би нам!“
 Тут пильє Еней, як будто з неба:
 „Ось, ось де я, коли вам треба!
 „Дидоні поклонюся сам“.

26. Потім з Дидоною обнявшись,
Пощідувались гарно в смак;
За рученьки біленькі взявшись,
Валкались то сюд, то тат.
Пішли к Дидоні до господи
Через великі переходи,
Ввійшли в світлицю, та й на під;
Пили на радісах сивуху
І їли смілиу макуху,
Поміж кликнули їх за стіл.
27. Тут їли різні потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарні приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хріну
І довшину на перемину,
Потім з підлевою пшухи;
На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, цутрю, квашу
І з маком медовий шулик.
28. І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сировець,
Горілку просту і калганку,
Куриць для духу яловець.
Бандура горлиці бринчала,
Сопілка зуба затинала,
А дудка грала по балках;
Санжарівки на скрипці грали,
Кругом дівчата танцювали
В дробушках, в чоботах, в свитках.
29. Сестру Дидона мала Ганну,
Навспражки дівку, хоть куди:
Кроворіку, чекурку і гарну—
Приходила і ця сюди
В червоній юпочці баєвій,
В запасці гарній фаналевій,
В стьоняках, в намисті і ковтках;
Тут танцювала випрутасом
І пред Енеєм вихилиасом,
Під дудку біла третяка.
30. Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Шшовши з Гаадзєю в танець.
В обох ядківки забрязчали.
- Живки од танців задримали,
Вистрибувавши гоцяка.
Еней, матню в кулак прикривав,
І не до соли прикривавши,
Садив крутенько гайдука.
31. А послі танців варенухи
По філіжанці піднесли.
І молодіці-цокотухи
Тут баландраши понесли.
Дидона кріпко заюрила,
Горшок з вареною розбіла,
До дуру всі тоді пили.
Ввесь день весело прогуляли
І п'яні спати полягали,
Еней ж ледве повели.
32. Еней на під забрався сміли,
Зарився в просо, там і ліг;
А хто схотів, побрів до хати,
А хто в хлівець, а хто під стіг;
А де-які так так жаснули.
Що де унали—там заснули,
Сопли, харчали і хрюкали;
А добрі молодці кружали,
Поки аж півні заспівали—
Що здужали, то все тягли.
33. Дидона рано ісхонилась,
Пила з похмілля сировець,
А послі гарно нарядилась,
Як би в оренду на тамець.
Взяла караблєк бархатовий,
Спідницю і карсет шовковий
І наченила ланцюжок;
Червоні чоботи обула,
Та і запаски не забула,
А в руки з вибілки плажок.
34. Еней же з хмелю як проспався,
Ізів солоний огірок;
Потім умився і убрався,
Як парубійка до дівок.
Йому Дидона підслала,
Що од покійника украла:
Штани і пару чобіток,
Сорочку і каптан з китайки,
І манку, поєс з каламаїки,
І ситий ситовий платок.

35. Як одяглись, то і зіійшлися,
З собою стали розмовлять;
Наїлися і приналися,
Щоб по-вчорашньому гулять.
Дидона ж тяжко сподобала
Енея так, що і не знала,
Де дітися і що робить;
Точила всякії баляси,
І підпускала різні ласи,
Енею тільки б угодить.
36. Дидона вигадала грище,
Еней щоб веселіший був,
І щоб виртівся з нею ближче
І лиха щоб свого забув:
Собі очиці зав'язала
І у Панааса грати стала,
Енея б тільки уловить.
Еней же зараз догадався,
Коло Дидони терся, м'явся,
Щоб тільки вдовольнить.
37. Тут всяку всячину іграли,
Хто як і в віщо захотів:
Тут інші журавля скакали,
А хто од дудочки потів,
І в хрещика, і в горю дуба,
Не раз походило до чуба,
Як загулялися в джугута;
Вхлюєта, в парі, в візка іграли
І дамки по столу совали,—
Чорт-мав порожнього кута!..
38. Що день було у них похмілля,
Пилась горілка як вода;
Що день бенкетів мов весілля,
Всі п'яні, хоть посунься кудя.
Енеєві так, як болячці,
Або лихий осінній трясці
Годила пані всякий день.
Були Троянці п'яні, ситі,
Кругом обуті і обшані,
Хоть голі прибрели як пені.
39. Троянці добре там курили,
Дали приманку всім жінкам;
По вечерицях всі ходили,
Просвітку не було дівкам.
Та й сам Еней-сподарь і паню
- Підмовив паритися в баню...
Уже ж було не без гріха!
Бо страх вона його любила,
Аж розум весь свій погубила,
А бачця не була плоха.
40. Оттак Еней жив у Дидони,
Забув і в Рим щоб мандрувать;
Тут не боявся і Юнони,
Пустився все бенкетувать.
Дидону мав він мов за жінку,
Убивши добру в неї грінку,
Мутив як на селі москаль!
Бо—хрін його не взяв—моторний,
Ласкавий, гарний і проворний
І гострий, як на бритві сталь.
41. Еней з Дидоною возились,
Як з оселедцем сирій кіт:
Ганили, бігали, казились,
Аж лився де-коли і піт.
Дидона ж мала раз роботу,
Як з ним побігла на охоту
Та грим загнав їх в темний льох!...
Лихий їх зна, що там робили,—
Було не видно з-за могили,
В льоху ж сиділи тільки вдвох.
42. Не так-то робиться все хутко,
Як швидко оком змігнеш,
Або як казку кажеш прудко,
Пером в папері як писнеш.
Еней в гостях прожив не мало,—
Що з голови його пропало,
Куди його Зевес послав.
Він годів зо два там просидів,
А мабуть би і більш провидів,
Як би його враг не спиткав.
43. Колись Юпитер неспароком
З Олімпа глянув і на нас
І кинув в Карфагену оком—
Аж там троянський мартоплас...
Розсердився і розкричався,
Аж цілий світ поколихався,
Енея лав на весь рот:
„Чи так то, гадів син, він слуха:
„Убрався в патоку, мов муха,
„Засів буцім в болоті чорт!

41. „Підіть гінця мені кликніте,
До мене зараз щоб прийшов,
Глядіть же, пупко прикрутіте,
Щоб він в шиньок та не зайшов!
„Бо хочу я кудись послати.
„Йон, йон же вража мати!
„Але Еней наш зледаців...
„А то Венера все свашкує.
„Енесчка свого муштра-
„Щоб він з ума Дидону звів“.
45. Прибіг Меркурій засанавшись,
В три ряди піт з його котив;
Ввесь ремінцями обв'язавшись,
На голову бриль наложив;
На грудях з бляхою ладунка,
А ззаду з сухарями сумка,
В руках нагайський малехай.
В такім наряді влізши в хату,
Сказав: „готов уже я, тату,
„Куди ти хочеш, посилай!“
46. „Біжи лиш швидче в Карфагену“,
Зевес гінцеві так сказав:
„І пару розлучи скажену,
„Еней Дидону б забував.
„Нехай лиш відтіль улітає,
„І Рима стрійти чухрає,
„А то заліг, мов в груді п'ес.
„Коли ж він буде йще гуляти,
„То дам йому себе я знати, —
„Оттак сказав, скажи, Зевес“...
47. Меркурій низько поклонився,
Перед Зевесом бриль ізняв,
Через поріг перевалився,
До стані швидче тягу дав.
Покинувши із рук нагайку,
Запір' він миттю чортонхайку,
Черкаув із неба, аж курить!
І все кобилок поганяє,
Що оглобельна аж брикає, —
Помчали, аж візок скрипить!
48. Еней тоді купався в бразі:
І на полу уквившись ліг;
Йому не снилось о приказі,
Як ось Меркурій в хату вбіг!
Смигнув із полу мов цяюху.
- „А що ти робиш? п'єш сивуху?“
Зо всього горла закричав:
„А ну лиш, швидче убірайся,
„З Дидоною не женихайся,
„Зевес поход тобі сказав!
49. Чи це ж таки до діла робиш,
„Що й досі тута загулявеш?
„Та швидко і не так задробяш:
„Зевес не дурно похвалюєсь;
„Получиш добру халазію,
„Він видавить з тебе олю,
„От тільки йще тут побарись!..
„Гляди ж, сьогодні щоб убрався.
„Щоб нищечком відсідь украся,
„Мене у-друге не дождиє“.
50. Еней піджав хвіст, мов собака,
Мов Каїн, затрусивсь увесь;
Із носа потекла кабака:
Уже він знав, який Зевес!..
Шатнувся миттю сам із хати
Своїх Троянців позбірати;
Зібравши, дав такий приказ:
„Як можна швидче укладайтесь,
„Зо всіма клунками збирайтесь,
„До моря швендайте як раз!“
51. А сам, вернувшись в будинки,
Своє лахміття позбірив;
Мизерії наклав дві скриньки,
На човен зараз одіслав
І дожидався тільки ночі,
Що як Дидона зімкне очі,
Щоб не прощавшись тягу дати.
Хоть він за нею і журився
І світом цілий день нудився —
Та ба! бач треба покидати.
52. Дидона зараз одгадала,
Чого сумує пан Еней,
І все на ус собі мотала,
Щоб умудритися і їй;
З-за печі часто виглядала,
Прикинувшись, буцім кунала
І мов вона хотіла спати.
Еней же думав, що вже спала,
І тільки що хотів дати драла,
Аж ось Дидона за чуб хвать.

53. Постій, прескурвий, вражий сину!
 „Зо мною перше розплатись!
 „От задушу, як злу личину,
 „Ось ну лиш тільки завертись!
 „Оттак за хліб, за сіль ти платиш?
 „Ти всім, привикши насміхатись,
 „Розпустиш славу по мені!
 „Нагріла в пазусі гадюку,
 „Що послі зробила муку;
 „Послала пуховик свині!..

54. „Згадай, який прийшов до мене,
 „Що ні сорочки не було
 „І постолів чорт-мав у тебе,
 „В кишені ж пусто, аж гуло.
 „Чи знав ти, що таке гроші?
 „Мав без матні одні холопі,
 „І тільки слава, що в штанях;
 „Та й те порвалося і побилось,
 „Аж глянуть сором, так світилось;
 „Свитина вся була в латках.

55. „Чи я ж тобі та не годила?
 „Хиба ріжна ти захотів?
 „— Деся врага мати підкусила;
 „Щоб хирний тут ти не сидів!..“
 Дидона гірко заридала.
 І з серця аж волосся рвала
 І закраснілася, мов рак;
 Запінлася, посатаніла,
 Неначе дурману ізїла,
 Залаляла Енея так:

56. {кий,
 „Поганий, мерзкий, скверний, брід-
 „Нікчемний, ланець, католик!
 „Гульвіса, пакосний, пресидкий,
 „Негідний, злодій, еретик!
 „За кучму цю твою велику,
 „Як дам ляпца тобі я в пику,
 „То тут тебе лизне і чорт!
 „І очі видеру із лоба
 „Тобі, диявольська худоба...
 „Трясешся, мов зімою хорт?

57. „Мандруй до сатани з рогами,
 „Нехай тобі присниться біс
 „З твоїми сучими синами,
 „Щоб враг побрав вас всіх гульвіс.
 „Щоб ні горіли, ні боліли,

„На чистому щоб покоїли,
 „Щоб не оставсь ні чоловік;
 „Щоб доброї не знали долі,
 „Були щоб з вами злі-болі,
 „Щоб ви шаталися по-вік!“

58. Еней од неї одступався,
 Поки зайшов через поріг,
 А далі аж не оглядався,
 З двора в собачу ристь побіг.
 Прибіг к Троїнцям, засапався,
 Обмок в поту, як би купався,
 Мов з торгу в школу курохват;
 Потім в човен хутенько сівши
 І їхати своїм велівши,
 Не оглядався сам назад.

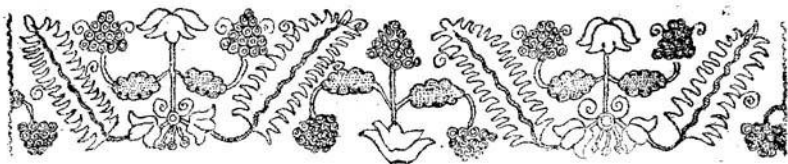
59. Дидона тяжко зажурилась,
 Ввесь день ні їла, ні пила;
 Все тоскувала, все нудилась,
 Кричала, плакала, ревла.
 То бігала, як би шалена,
 Стояла довго тороплена,
 Кусала нігті на руках;
 А далі сіла на порозі,—
 Аж занудило їй небозі
 І не встояла на ногах.

60. Сестру кликнула на пораду,
 Щоб горе злєс розказать,
 Енеєву оплакати зраду
 І льготи серцю трохи дати.
 „Ганнуєю, рибко, душко, любко,
 „Рятуй мене, моя голубко,
 „Тепер пропала я на-вік!
 „Енеєм кинута я бідна,
 „Як сама паняюга послідня...
 „Еней злий змії—не чоловік.

61. „Нема у серця мого сили,
 „Щоб я могла його забути.
 „Куди мні бігти?—до могили:
 „Уди один надійний путі!
 „Я все для його потеряла,
 „Людей і славу занедбала...
 „Боги! я з ним забула вас.
 „Ох! дайте зілля мні напиться,
 „Щоб серцю можна розлюбитись,
 „Утихомириться на час.

62. „Нема на світі мні покою,
 „Не ллються слюзи із очей.
 „Для мене білий світ єсть тьмою,
 „Там ясно тільки, де Еней.
 „О, пуцьверинку Купидоне!
 „Любуйся, як Дидона стогне—
 „Щоб ти маленьким був пропав!
 „Познайте, молодіці гої—
 „З Енеем бахурі всі схожі,
 „Щоб враг зрадливих всіх побрав!“
63. Так бідна з горя говорила
 Дидона, жизнь свою кляла;
 І Ганна що їй не робила,
 Ніякой ради не дала.
 Сама з царицею горювала
 І слюзи рукавом втирала,
 І хлипала собі в кулак.
 Потім Дидона мов уникла,
 Звеліла, щоб і Гандзя виїшла,
 Щоб їй насумуватись в смак.
64. Довгенько так посумувавши,
 Пішла в будинки на постіль;
 Подумавши там, погадавши,
 Проворно скочила на під.
 І взявши з запічка кресало
- І ключця в пазуху чимало,
 Тихенько виїшла на город.
 Нічною се було добою
 І самою тихою порою,
 Як спав хрещений весь народ.
65. Стояв у неї на горіді,
 В кострі на зиму очерет,—
 Хоть це не по царській породі,
 Та де ж взятъ дров, коли все степ!
 В кострі був зложений сухенький,
 Як порох був уже палкенький,
 Його й держали на підпал.
 Під ним вона огонь кресала
 І в ключці гарно розмахала
 І розвела пожеар чимал.
66. Кругом костер той зачавиши,
 Зо всей одежі роздяглась,
 В огонь захміття все зложивши,
 Сама в огні тім простяглась.
 Вкруг неї полум'я налало,
 Покійниці не видно стало,
 Пішов од неї дим і чад!
 Еней так вона любила,
 Що аж сама себе спалила,
 Послала думу в чергу в ад.

Ч А С Т И Н А П.

1. Еней, попливши синім морем,
На Карфагену оглядався;
Боровсь з своїм, сердега, горем,
Слізьми бідняжка обливався.
Хоть од Дидони нлив поспішно,
Та плакав гірко, неутішно;
Почувши ж, що в огні спеклась,
Сказав: „нехай її вічне царство,
„Мені же довголітнє панство
„І щоб друга вдова найшлась!“
2. Як ось і море стало грати,
Великі хвилі піднялись
І вітри зачали бурхати,
~~Аж човни на морі трясались.~~
Водою чорт-зна як крутило,
Що трохи всіх не потопило,—
Вертілись човни, мов дуркі.
Троянці з страху задримали,
І що робити, всі не знали,
Стояли мовчки всі смутні.
3. Один з Троянської ватаги—
По їх він звався Палінур,
Цей більше мав других одваги,
Сміленький був і балагур,—
Що наперед цей скаменувся
І до Нептуна окликався:
„А що ти робиш, пан Нептун!
„Чи це і ти пустивсь в ледацю,
„Що хочеш нас звести ні на що?
„Хиба піюном і забув?“
4. А далі після цієї мови
Троянцям він так всім сказав:
„Бувайте, братця, ви здорові!
„Оце Нептун замудрував..
„Куди тепер ми, братця, підем?
- „В Італію ми не доїдем,
„Бо море дуже щось шпуге.
„Італія відсьлі не близько,
„А морем в бурю їхать слизько:
„Човнів ніхто не підкує.
5. „От тут земелька єсть, хлоп'ята,
„~~Відсьлі вика кевдалеку,~~
„Сицилія, земля багата,
„Вона мені щось по знаку.
„Дмухнім лип, братця, ми до неї,
„Збувати горести свої—
„Там добрий царь живе Ацест.
„Ми там, як дома, очунаєм
„І як у себе загуляєм,
„Всього у нього вдоволь єсть“.
6. Троянці разом прийнялися
І стали веслами гребти,
Як стрілки, човники неслися,
Мов ззаду пхали їх чорти.
Іх Сицилії як уздріли,
То з города, мов подуріли,
До моря бігли всі стрічать.
Тут між собою розпитались,
Чоломкалися і обнімалися,—
Пішли до короля гулять.
7. Ацест Енею як би брату
Велику ласку показав,
І зараз попросивши в хату,
Горілкою почастував.
На закуску наклали сала,
Лежала ковбаса чимала
І хліба повне решето.
Троянцям всім дали тетері
І відпустили на квартирі:
Щоб йшли, куди потраплять хто.

8. Тут зараз підняли бенькети,
Замурмотали, як коти,
І в кахлях понесли пакети
І кисілю їм до сити;
Гарячую, м'яку бухинку,
Зразову до ріжків печінку,
Гречаних з часником пампух.
Еней з дороги налігався
І пінної так нахлестався—
Трохи не виперсь з його дух.
9. Еней хоть трохи був піднилий,
Та з розумом не потерявся;
Він син був богобоязливий,
По смерті батька не цуравсь.
В цей день його отець опрягся,
Як чикидихи обіжрався,—
Анхиз з горілочки умер.
Еней схотів обід справляти
І тут старців нагодувати,
Щоб біг душі свій рай однер.
10. Зібрав троянську всю громаду
І сам пішов на двір до них
Просить у їх собі пораду,—
Сказав їм річ в словах таких:
„Панове, знаєте, Трояне
І всі хрещені миряне,
„Що м'їй отець бував Анхиз,
„Його сивуха запалила
„І живота укоротила,
„І він, як муха в зіму, зслиз.
11. „Зробити поминки я хочу,
„Поставити обід старцям—
„І завтра ж—далі не одсрочу.
„Скажіте—як здається вам?“
Цього Троянці і бажали
І всі у голос закричали:
„Енею Боже поможи!
„Коли же хочеш, пане, знати,
„І сами будем помагати,
„Бо ми тобі не вороги“.
12. І зараз миттю всі пустились
Горілку, м'ясо купувать.
Хліб, бублики, кнєші вродились,
Пішли посуди добувать;
І коливо з куті зробили,
- Сити із меду наситили,
Договорили і попа;
Хозяїнів своїх ззивали,
Старців по улицях шукали...
Пішла на дзвін дякам копа.
13. На другий день раненько встали,
Огоць на дворі розвели
І м'яса в казани наклали,
Варили страву і пекли.
П'ять казанів стояло юшки,
А в чотирьох були галушки;
Борщу трохи було не з шість;
Баранів тьма була варених,
Курей, гусей, качок печених,
До-сита щоб було всім їсть.
14. Цебри сивушки там стояли
І брати повнії джки;
Всю страву в вагани вливали
І роздавали всім ложки.
Як ~~проживали~~ „до свята“,
Еней обливсь слізьми гіркими
І прийнявся всі трепать;
Найлися і нахлестались,
Що де-які аж повалялись...
Тоді і годі поминать.
15. Еней і сам з старшиною
Анхиза добре поминав;
Не здрів нічого пред собою,
А ще з-за столу не вставав.
А далі трюшки проходився,
Прочунавсь, протверезився,
Пішов к народу, хоть побліл—
З кишені винявши пів-кішки,
Шпурнув в народ дрібних, як рішки,
Щоб тямали його обід.
16. Енея заболіли ноги,
Не чув ні рук, ні голови;
Напали з хмелю перелози,
Опухли очі, як в сови,
І весь обдужав, як барило;
Було на світі все немилу,
Мислите по землі писав,
З нудьги охляв і ізнемігся,—
В одежі ліг і не роздігся,
Під лавкою до світа спав.

17. Прокинувшись, ввесь трусився,
За серце ссало, мов глисти;
Перевертався і нудився,
Не здужав голови звести,
Поки не винив зів кватівки
З імбером піпної горілки
І кухля сировцю не втер.
З-під лавки виліз і струхнувся,
Закашляв, чхнув і стрепенувся,
„Давайте, крикнуйте, цить тєпер!“
18. Зібравшись, всі паненята
Ізнов кружати почали;
Пили, як брагу поросята,
Горілку так вони тигли.
Тигли тут піпненьку Троянці,
Не вомнили Сициліянци,
Черкали добре на-захват.
Хто пив тут більш од всіх сивухи
І хто пив разом три осьмухи—
То той Енеєві був брат.
19. Еней наш роздоброхотався,
Ігрища здумав завести
І п'яний зараз розскричався,
~~Щоб пересіяти привести.~~
У вікна школярі сівали,
Халандри цїганки скакали,
Іграли в кобзи і слінці;
Було тут різні чути крики,
Водили в городі музики
Моторні, п'яні молодці.
20. В присінках всі пани сиділи,
На дворі ж в круг стояв народ,
У вікна де-які гляділи,
А инший був поверх ворот.
Аж ось прийшов і перебієць,
Убраний так, як компанієць,
І звався молодець Дарес;
На кулаки став викликати
І перебієця визивати,
Кричав, опарений мов пес:
21. „Гей, хто зо мною вийде битись,
„Покуштувати стусанів?
„Мазкою хоче хто умиваєсь?
„Кому не жаль своїх зубів?..
„А нуте, нуте йдіте пивдиче
- „Сюди на кулаки лиш ближче!
„Я бебелів вам надсажу,
„На очі вставляю окуляри..
„Сюди, поганці-бакаляри!
„Я всякому лоб розміжжу“.
22. Дарес довгенько дожидався,
Мовчали всі, ніхто не йшов;
З ним всякий битися боявся,
Собою страху всім задав.
„Так ви, бачу, всі легководухи,
„Передо мною так, як мухи
„І пудофети наголо!..
Дарес тут дуже насміхався,
Собою чванився, величався,
Аж слухать сором всім було
23. Абсест Троєянець був сердитий,
Згадав Ентелла козака,
Зробився мов несамовитий,
Чим дуж дав відтіль дропака.
Ентелла скрізь пішов шукати,
Щоб все, що бачив, розказати
І щоб Дареса підцькувати.
Ентелл був тяжко смілий, дужий,
Мушкєтєрський і невеликий,—
Тоді він п'яний вказався спати.
24. Знайшли Ентелла сіромаху,
Що він під тином гарно спав;
Цього сердешного тімаху
Будити стали, щоб устав.
Всі голосно над ним кричали,
Ногами веслу розкачали,
Очима він на них лупнув:
„Чого ви, що за врака мати,
„Зібрались не давати спати?“
Сказавши це, уї'ять заснув.
25. „Та встань, будь ласкав, напе свату!“
Абсест Ентеллові сказав.
„Підіть лиш ви собі йє кату!“
Ентелл на їх так закричав.
А послі баче, що не шутка,—
Абсест сказав, яка погудка,—
Проворно скочивши, здригнувся:
„Хто, як, Дарес?—ну, стійте наші!
„Зварю пану Даресу каші,
„Горілки дайте лиш пав'юєць“.

26. Примчали з казанок сивухи,
Ентелл її разком дмухнув
І од пієї він мокрухи
Скрививсь, наморщивсь і зігнув,
Сказав: „тепер ходімо, братця,
„До хвастуна Дареса ланця!
„Йому я ребра полічу,
„Зімну весього я на кабаку,
„На смерть зувічу, мов собаку:
„Як битися—я научу!..“
27. Прийшов Ентелл перед Дареса,
Сказав йому на сміх: „гай-гай!
„Ховайсь, проклята неогеса,
„Зарання відсіль утікай!
„Я роздавлю тебе, як жабу,
„Зігру, зімну, мороз як бабу,
„Що тут і зуби ти зітнеш!
„Тебе диявол не пізнає,
„З кістками чорт тебе злігає,—
„Уже від мене не влизнеш!“
28. На землю шанку положивши,
По локоть руки засукав,
І цупко кулаки стуливши,
Дареса битись визивав.
Із серця скреготав зубами,
Об землю тупотав ногами,
І на Дареса налізав.
Дарес не рад своїй лихоті,
Ентелл потяг не по охоті
Дареса, щоб його він знав.
29. В це время в рай боги зібрались
К Зевесу в гості на обід;
Пили там, їли, забавлялись,
Забули наших людських бід.
Там лакомини різні їли,
Буханчики шпеничні білі,
Кислиці, ягоди, коржі
І всякі-ріжні витребеньки,—
Уже лебонь були п'яненькі,
Понадувались, мов йоржі.
30. Як ось знечев'я вбіг Меркурій
Заснапавшися до богів;
Прискочив, мов котище мурій
До сирнах в маслі пирогів!
„Ге! ге! оттут-то загулялись,
- „Що і од світа одиурались—
„Диявол-ма вам і стида!
„В Сицилії таке твориться.
„Що вам би треба подивиться:
„Там крик, мов підступа Орда“.
31. Боги, почувши, зашатались,
Із неба виткнули носи,
Дивитись на бібців хватались,
Як жаби літом із роси.
Ентелл там сильно храбрувався,
Аж до сорочки весь розлягся,
Совав Даресу в ніс кулак
Дарес ізвомнив сіромаха,
Бо був Ентелл непевна птаха,
Як чорноморський злий козак.
32. Венеру за виски хватили,
Як глянула, що там Дарес;
Її дуже це було не мило,
Сказала: „батечку Зевес!
„Дай мому Даресу сил,
„Йому хвоста щоб не вкрутили,
„Щоб він Ентелла поборов.
„Мене тоді весь світ забуде,
„Коли Дарес живий не буде:
„Зроби, щоб був Дарес здоров“.
33. Тут Бахус п'яний обізвався,
Венеру лаяти почав,
До неї з кулаком совався
І так із п'яна їй сказав:
„Піди лиш ти к чортам, плюгава!
„Невірна, накосна, халява!
„Нехай іксизне твій Дарес!..
„Я за Ентелла сам вступлюся;
„Як більш сивухи я нап'юся,
„То не заступять і Зевес.
34. „Ти знаєш, він який паранце?
„На світі трохи єсть таких:
„Сивуху так, як брагу хлище,—
„Я в парубках кохаюсь цих.
„Уже залле за шкуру сала,
„Ні неня в бразі не скупала,
„Як він Даресові задасть!..
„Уже хоть як-ди не вертисся,
„З своїм Даресом попростися;
„Бо прийдеться йому пропасть“.

35. Зевес до речі сей дочувся,
Язык на-силу повернув,
Він од горілки весь обдувся,
І грізно так на їх гукнув:
„Мовчіть!... чого ви задрочились?
„Чи бач у мене розходились?
„Я дам вам зараз триппи!
„Ніхто в кулачки не мішайтесь,
„Кінця од самих дождайтесь:
„Побачим—візьме то чия?“
36. Венера, облизня пиймавши,
Слізки пустила із очей.
І як собака хвіст піджавши,
Пішла к порогу до лверей
І з Марсом у куточку стала,
З Зевеса добре глузувала;
А Бахус пінненьку лигав:
Із Ганнимедова пущерка
Утер трохи не з пів відерка,—
Напивсь і тільки що крехтав.
37. Як між собою боги сварились
В раю, попившись в небесах,
Тоді в Сицилії творились
Великі дуже чудеса.
Дарес од страху оправлявся
І до Ентелла підбірався,
Цибульки б дати йому під ніс.
Ентелл од ляпаса здригнувся,
Разів із п'ять перевернувся,
Трохи не понустив і сліз.
38. Розсердився і роз'явився,
Аж піну з рота понустив,
І саме в міру підмостився,
В висок Дареса затопив:
З очей аж искри полетіли,
І очі ясні соловіли,
Сердешний об землю упав.
Чмелів довгенько дуже слухав,
І землю носом рив і нюхав,
І дуже жалібно стогнав.
39. Тут всі Ентелла вихваляли,
Еней з панами реготавсь,
З Дареса ж дуже глузували,
Що силою він величавсь.
Звелів Еней його підняти,
На вітрі щоб поколихати
Од ляпаса і щоб прочхавсь;
Ентеллові ж дав на кабаку
Трохи не цілую гривняку
За те, що так він показавсь.
40. Еней же, цим не вдоволившись,
Іще гуляти захотів.
І цузко пінної напившись,
Ведмедів привести звелів.
Лятва на труби засурмила,
Ведмедів зараз зупинила,
Заставила їх танцювати.
Сердешний звір перекидався,
Плигав, вертівся і качався,
Забув і бджоли підлєрать.
41. Як пан Еней так забавлявся,
То лиха він собі не ждав,
Не думав і не сподівася,
Щоб хто з Олімпа кучму дав.
Но те Юнона повернула
І в голові так коверзнула,
Щоб зараз учинить ярміс;
Назула без пантіх патянки,
Пішла в Ірисині будинки,
Бо хитра ця була, як біс.
42. Прийшла, Ірисі підморгнула,
Черкули в хижу разом вдвох,
І на ухо щось їй шепнула,
Щоб не підслухав який бог;
І пальцем цуцко прикрутила,
Щоб зараз все те ізробила
І їй би принесла лепорт.
Ірися низько поклонилась
І в ліжничк зараз нарядилась,
Побігла з неба як бн хорт.
43. В Сицилію як-раз спустилась,
Човни Троянські де були,
І між Троянок помістилась,
Которі човнів стерегли.
В кружку сердешні ці сиділи,
І кисло на море гляділи,
Бо їх не кликали чулять.
Де чоловіки їх гуляли,
Медок, сивушку попивали
Без просипу неділь із п'ять.

44. Дівчата з лиха горювали,
Нудило тяжко молодпцї;
Лиш слянку з голоду ковтали,
Як хочеться кому кислиць.
Своїх Троянців проклинали,
Що через їх так горювали;
Дівки кричали на весь рот:
„Щоб їм хотілось так гуляти,
„Як хочеться нам дівувати,
„Коли б замордував їх чорт!“
 45. Троянці волокли з собою
Старую бабу, як ягу,
Лукаву відьму, злу Берою,
Іскорчивлююся в дугу.
Ірися нею зробилась
І як Бероя нарядилась
І підступила до дівок;
І щоб к ним лучче підмоститься
„Пред“ „Удовоя“ заслужитися;
То піднесла їм пиріжок.
 46. Сказала: „помагай-Біг, діти!
„Чого сумуєте ви так?
„Чи не остило тут сидіти?
„Оце гуляють наші як!
„Мов божевільних нас морочать,
„Сім літ, як по морях волочать,
„Глузують, як хотять із вас.
„Але з другими бахурують,
„Свої ж жінки нехай горюють...
„Коли подивисся до у нас?
 47. „Послухайте лиш, молодпці,
„Я добрую вам раду дам;
„І ви, дівчата білолиці—
„Зробім кінець своїм бідам:
„За горе ми заплатим горем—
„А доки нам сидіть над морем?
„Приймімось, човни поналім.
„Тоді і мусять тут остаться
„І нехотя до нас прижаться,—
„Ось так на лід їх посадім!“
 48. „Спасеть же Біг тебе, бабусю!“
Троянки в голос загули:
„Такої б ради, паньматусю,
„Ми ізгадати не могли“.
І зараз приступили к флоту
 - І пранялися за роботу:
Гонь кресати і нести
Віпки, тріски, соломку, клоччя.
Була тут всяка з них охоча,
Пожар щоб швидче розвести.
 49. Розжеврилось і загорілось,
Пішов димок до самих хмар,
Аж небо все зачервонілось,
Великий тяжко був пожар!
Човни і байдаки палали,
Соснові пороми тріщали,
Горіли дьоготь і смола.
Поки Троянці огляділись,
Що добре їх Троянки грілись,
То часть мала човнів була.
 50. Еней, пожар такий уздрівши,
Зликався, побілів, як сніг,
Чим бити всім тут згавіши,
Ним дуж до човнів сам побіг.
І гвалт у дзвона задзвонила,
Що у лїнях в трещотки били.
Еней же на весь рот кричав:
„Хто в Бога вірує—рятуйте!
„Рубай, туши, гаси, лий, куйте!
„А хто ж таку нам кучму дав?“
 51. Еней од страху з нїгу збізся,
Е умі сердега помінався
І зараз сам не свій зробився:
І скакав, вертівся і качався;
І із цього свого задору
І зин, голову піднявши в гору,
І кричав, опарений мов пєс.
Слімських шнєтєв на всю губу,
Свою і неню лаяв любу,
Добувсь і в рот, і в нєс Зевєс.
 52. „Гей ты, проклятий старпїаню!
„На землю з неба не зиркнеш,
„Не чусш, як тебе я ганю,
„Зевєс!—ні усєм не моргнеш?!...
„На очах бїльма поробились,
„Коли б до-віку посмішились,
„Що не поможеш ти мені!
„Чи це ж такі тобі не стїдно,
„Що пропаду, от лиш не видно?
„Я ж, кажуть люде, вчує тобі!

53. „А ти, з сідою бородою,
„Пане-добродію, Нептун!
„Сидиш, мов демон, під водою,
„Ізгорившись, старий шкарбун!
„Коли б струхнув хоть головою
„І цей пожеар залив водою—
„Тризубець щоб тобі зломивсь!
„Ти базаринку любиш брати,
„А людям в нужді помагати
„Не дуже, бачу, поспішивсь.
54. „І братік ваш Плутон, поганець,
„Із Прозерпиною засів;
„Пекельний, гаспидський коханець,
„Ще себе там не нагрів?
„Завів братерство з дьяволами
„І в світі нашими бідами
„*Не погорює ні на час.*
„Не послыкується ні мало,
„Щоб так палати перестало
„І щоб оцей пожеар погас.
55. „І ненечка моя рідненька
„У чорта десь тепер гуля;
„А може спить уже п'яненька,
„Або з хлоп'ятами ганя.
„Тепер їй, бачу, не до соли:
„Уже підтикавши десь поли,
„Фурцює добре, нависна!
„Коли сама з ким не ночує,
„То для когось уже свашкує,—
„Для цього тяжко поспішна!
56. „Та враг бери вас—що хотіте,
„Про мене те собі робіть;
„Мене на лід не посадіте,
„Пожеар лиш тільки погасіть;
„Завередуйте по своєму
„І будьте ласкаві, моему
„Зробіте лихоні кінець.
„Пустіть лиш з неба веремію
„І покажіте чудасію,
„А я вам піднесу ралець!“
57. Тут тільки що перемолвився
Еней і рот свій затулив,
Як ось із неба дощ полився,
В годину весь пожеар залив.
Бурхнуло з неба, мов із бочки,
- Що промочило до сорочки,
То драла вrostіч всі дали.
Троянці стали всі, як хлюща,
Ім лучилася невсипуща,—
Не раді і дощу були!
58. Не знав же, на яку ступити,
Еней і тяжко горював—
Чи тут остатись, чи поплити,
Бо враг не всі човни забрав.
І миттю кинувсь до громади
Просить собі у неї поради,
Чого собою не вбагне.
Тут довго тяжко рахували,
І скільки не коверзували,
Та все було, що не онє.
59. Один з Троянської громади,
Насунившись, все мовчав,
І дослухавшись до поради,
Цілком все землю колунав,
Це був пройдисвіт і непевний
І всім відьмам був родич кривний.
Упирь і знахарь ворожить:
Умів і трясцю одшептати
І кров християнську замовляти
І добре знав греблі гатити.
60. Бував і в Шльонському з волами,
Не раз ходив за сіллю в Крим,
Тарані торгував возами,
Всі чумаки братались з ним.
Він так здавався і нікчемний,
Та був розумний, як письменний,
Слова так сипав, як горох.
Уже в чім, бач, порахувати,
Що розказати—йому вже дати:
Ні в чім не був страхополох.
61. Невтесом всі його дражнили,
Що нашому ж то звався Охрім,—
Мені так люди говорили,
Самому ж не знакомий він.
Побачив, що Еней гнівився,
До його зараз підмостився,
За білу рученьку і взяв,
І вивівши Еней в сіни,
Сам поклонився аж в коліни,
Таку Енею річ сказав:

„Чого ти сильно зажурився
 „І так надувся, як яндик?
 „Зовсім охляв і занудився,
 „Мов по болотіві кулик?
 „Чим більш журитися—все гірше,
 „Заплутаєшся в лісі більше,—
 „Покинь лиш горе і заплуй.
 „Піди вклядися гарно спати,
 „А посли будеш і гадати:
 „Спочинь та вже тоді міркуй“.

Послухавши Еней Охріма,
 Укрившись, на цолу ліг спати;
 Но лупав тільки все очима,
 Не міг ні крихти задрімати.
 На всі боги перевертався,
 До люльки разів три приймався,
 Знеміяв ж, мов і задрімав.
 Як ось Анхиз йому приснився,—
 Із пекла батечко лився
 І синові таке сказав:

1. „Прокинься, милеє дитятко!
 „Пробуркайся і проходись.
 „Це твій прийшов до тебе батько,
 „То не сполохайсь, не жahnись.
 „Мене боги к тобі послали
 „І так сказати приказали,
 „Щоб ти ні трохи не журився:
 „Пошлють тобі щасливу долю,
 „Щоб учинив ти божу волю
 „І швидче в Рям переселився“.

35. „Збери всі човни, що остались,
 „І гарно зараз їх оправ,
 „Придерж своїх, щоб не впивались
 „І цю Сицилію остав.
 „Пливи і не журись, небоже!
 „Уже тобі скрізь буде гоже.
 „Та ще, послухай, щось скажу:
 „Щоб в пекло ти зайшов до мене,
 „Бо діло єсть мені до тебе.
 „Я все тобі там покажу“.

36. „І по Олимпиському закону
 „Уже ти пекла не минеш,
 „Бо треба кланятись Ілутону,
 „А то і в Рим не допливеш.
 „Якусь тобі він казань скаже,

„Дорогу добру в Рим покаже;
 „Побачиш, як живу і я.
 „А за дорогу не турбуйся,
 „До пекла навпростець прямуйся
 „Пішком,—не треба і коня“.

67. „Прощай же, сизий голубочок!
 „Бо вже стає на дворі світ:
 „Прощай, дитя! прощай, синочок!..
 „І в землю провалився дід.
 Еней зпросоння як ехонівся;
 Дрижав од страху і трусився,
 Холодний лився з його піт.
 І всіх Троянців поскликавши,
 І лагодитись приказавши,
 Щоб завтра помилити, як світ.

68. К Агесту зараз сам махнувши,
 За хліб подякував, за сім;,
 І там не довго щось побувши,
 Вернувся до своїх відтіл.
 Всесь день збиравсь та вкладався
 І світа тільки що дождались,
 То посідали на човни.
 Еней же їхав щось не сміло.
 Бо море дуже наділо.
 Як чумакам дощ в-осени.

69. Векера тільки що уздріла,
 Що вже Троянці на човнах,
 К Нептуну на поклон побігла,
 Щоб не втопив їх у волнах.
 Поїхала в своїм ридані,
 Мов сотника якого пані,
 Баскими конями, як звірь.
 І з кінними провідниками
 З трьома назаді козаками,
 А коні правив манталір.

70. Була на йому біла свита
 Із шаповальського сукна.
 Тясомкою кругом обшита,
 Сім кіп стоялася вона;
 На-бакир шапочка стреміла,
 Далеко дуже червоніла,
 В руках же довгий був батіг;
 Ім грімко ляскав він із лиха,
 Скакали коні без оддыха,
 Ридван, мов вихор в полі, біг.

71. Приїхала, заgrimотіла,
Кобил'яча мов голова;
К Нептуну в хату і влетіла
Так, як із вирію сова.
І не сказавши ні пів слова
Нехай, каже, твоя здорова
Бува, Нептуне, голова—
Як навіжена прискакала,
Нептуна в губи цілувала,
Говорячи такі слова:

72. „Коли, Нептун, мені ти дядько,
„А я племінниця тобі,
„Та ти ж мені хрещений батько—
„Спасибі зароби собі:
„Моему помісти Енея“

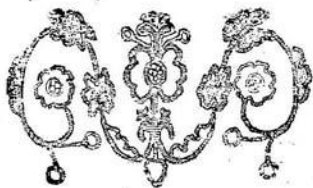
„Уж і так пополюкали,
„На-силу баби одшентали,
„Попався в зуби був біді“.

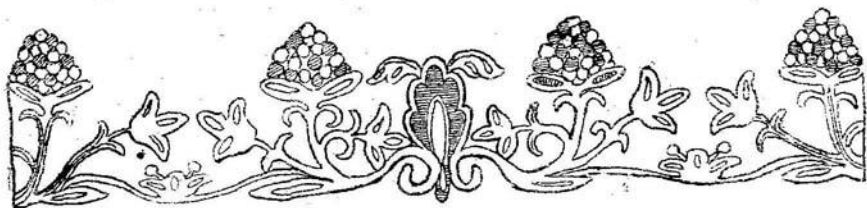
73. Нептун, моргнувши, засміявся;
Венеру сісти попросив
І ціля неї облизався,
Сивухи чарочку налив;
І так її почастувавши,

Чого просила, обіщавши,
І зараз з нею попрощавсь.
Повіяв вітр з руки Енею,
Простивсь сердешненький з землею
Як стрілочка по морю мчавсь.

74. Пороминь їх що-найглавніший
З Енеем їздив всякий раз,
Йому слуга був найвірніший—
По нашому він звався Тарас.
Цей, сидя на кормі, хитався,
По саме нільзя нахлестався
Горілочки, коли прощавсь.
Еней велів його прийняти,
Щоб не пустивсь на дно виряти
І в луччій місці би проспавсь.

По видно, що пану Тарасу,
Написано так на роду,
Щоб тільки до цього він часу
Міг на світі цім біду.
Бо рехитавшись, бризнув в воду
Нирнув не спитавши броду,
Наввиринь пішла душа.
Еней хотів, щоб скончилась
Біда і більші не прожигалась,
Щоб не пропали всі з Ахейсь.

ЧАСТИНА III.

Еней-сподарь, посумувавши,
На-силу трохи вгамувався;
Поплакавши і поридавши,
Сивушкою почастувався;
Но все-таки його мутило
І коло серденька крутило,
Небіжчик часто щось вздыхав;
Він моря так уже боявся,
Що на богів не полагався
І батькові не довіряв.

А вітри ззаду все турбули
В потилицю його ювнам,
Що мчалися всієї сили
По чорній пінявим водам.
Гриці і весла положили
І сидя лелечки курили
І кургикали пісеньок:
Козацьких, гарних, запорозських,
А які знали, то московських
Вигадували бріденьок.

Про Сагайдачного співали,
Либонь співали і про Січ,
Як в пікінери набірали,
Як мандрував козак всю ніч;
Полтавську славили Шведчину
І нею як свою дитину
З двора провадила в похід;
Як під Бендер'ю воювали,
Без галушок як помірали,
Колись як був голодний год.

Не так то діється все хутко,
Як швидко кажуть нам казок;
Еней наш плив хоть дуже прудко,
Та вже ж він плавав не деньок.
Довгенько по морю щось шлялась,

І сами о світі не знались.
Не знав Троянець ні один —
Куди, про що і як швендіють,
Куди це так вони мандрують,
Куди їх мчить Лихизів син.

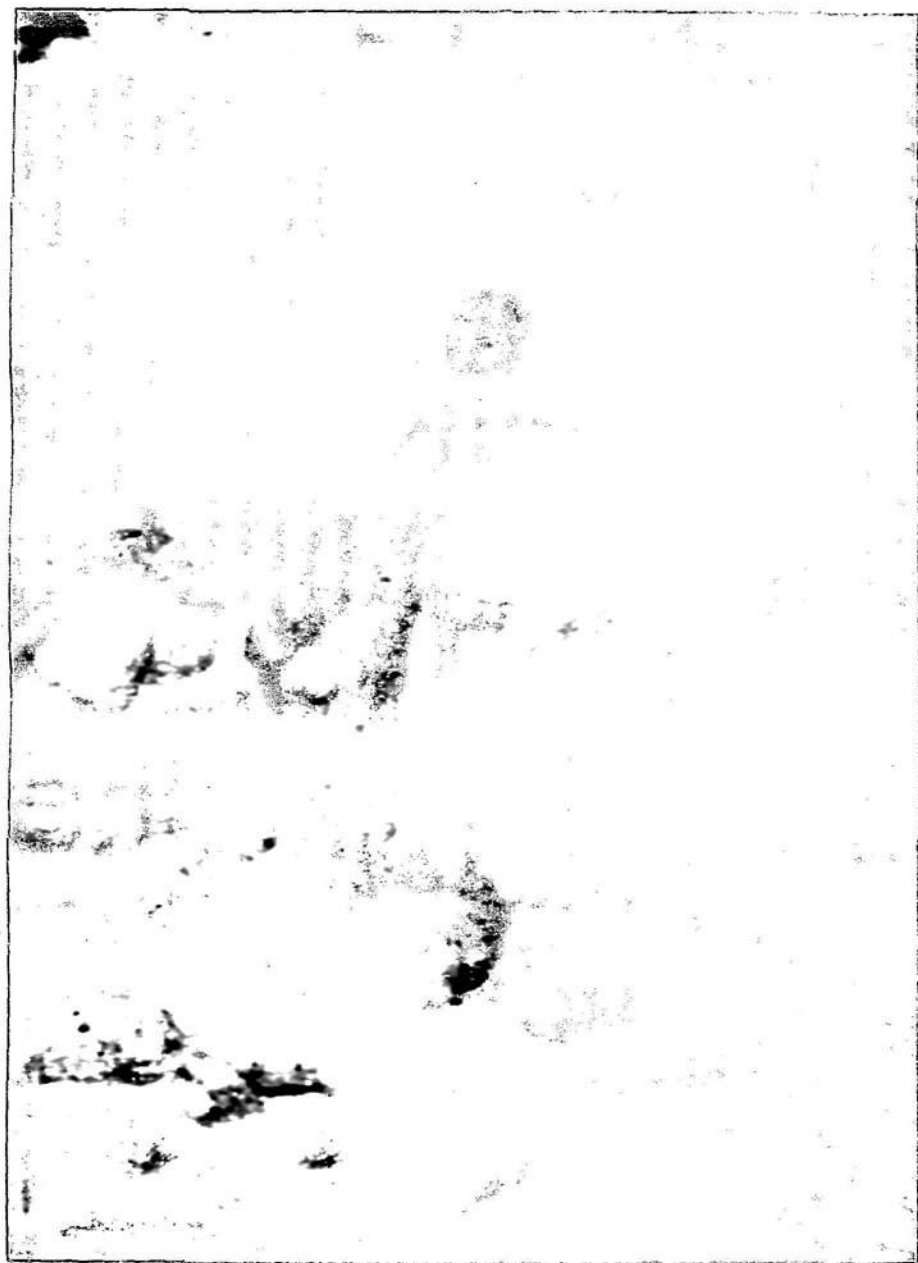
5. Оттак поплававши по морю
І поблудивши по морях,
Якось і землю видно стало,
Побачили кінець бідам!
До берега як-раз пристали.
На землю з човнів повставали,
І стали тут оддыхать.
Ця Кумської земелька зналась,
Вона Троянцям подобалась,
Далось і їй Троянців знать.
6. Розгартіли-настав Троянцям,
Уніть забули горювать;
Буває щастя скрізь поганцям,
А добрий мусить пропадать.
І тут вони не шанувались,
А зараз всі і потаскались,
Чого хотілося, шукать:
Якому меду та горілки,
Якому молодиці, дівки,
Оскому щоб з зубів зігнать.
7. Були бурлаки ці моторні,
Тут познайомились той час,
З диявола швидкі, проворні,
Підпустять москаля як-раз.
За всіми миттю побратались,
Посватались і покумались,
Мов зроду тутечки жили;
Хто мав в чому яку кебету,
Такого той шукав бенькету,
Всі веремію підняли.

8. Де досвітки, де вечериці,
Або весілля де було,
Дівчата де і молодіці,
Кому родини надало—
То тут Троянці і вродились;
І лиш гляди, то й заходились
Коло жінок там ворожити,
І чоловіків підпоївши,
Жінок, куди хто знав, повівши,
Давай по чарці з ними п'ять.
9. Які ж були до карт охочі,
То не сиділи дурно тут;
Гуляли часто до зівночі [жгут,
В ніска, в парі, у лави, в
У памфіля, в візка і в кєпа;
Кому ж із них була дотєпа,
То в гроші грали в сім листів.
Тут всі по волі забавлялись,
Пили та грали, женихались,
Ніхто без діла не сидів.
10. Еней один не веселився,
Йому не мило все було:
Йому Плутон та батько снівся
І пекло в толову ввійшло.
Оставивши своїх гуляти,
Пішов скрізь по полях шумати,
Щоб хто дорогу показав,
Куди до пекла мандрувати,
Щоб розізнати, рознитати,
Бо в пекло стежки він не знав.
11. Ішов, ішов, аж з русих кудрів
В три ряди казав піт на ніс,
Як ось забачив щось і уздрів,
Густий пр-йшовши дуже ліс,—
На нізці курячий стояла
То хатка дуже обветшалла
І все вертілася кругом.
Він до тії прийшовши хати,
Хазяча став викликати,
Прищурившиє під вікном.
12. Еней стояв і дождався,
Щоб вийшов з хати хто-небудь;
У двері стукав, добувався,
Хотів був хатку з ніжки спхнуть.
Як вийшла бабице старає,

Крива, горбатая, сухая.
Запліснявіла, вся в шрамах,
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Разхристана, простоволоса
І як в намісті—вся в жовнях...

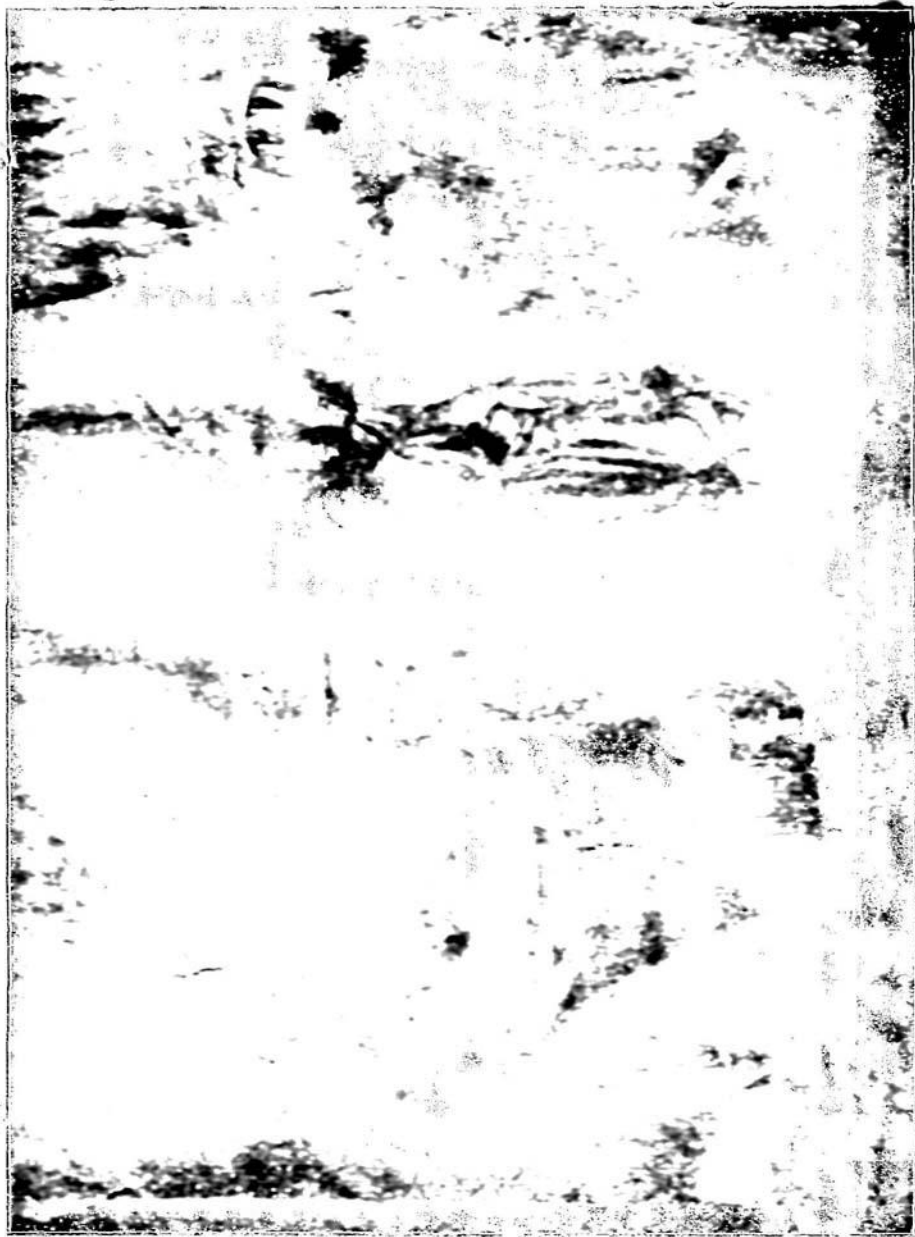
13. Еней таку уздрівши цаци,
Не знав із ляку, де стояв;
І думав, що свою всю працю
На-сіки тута потеряв.
Як ось до його підступила
Яга ця і заговорила,
Роззявивши свої уста:
„Гай, гай же, слихом послыхати,
„Анхизенка у-віч видати!
„А як забрів ти в ці міста?
14. „Давно тебе я дожидаю,
„І думала, що вже пропав;
„Я все дивлюсь та визираю,
„Аж ось коли ти причвадав.
„Мені вже розказали з неба,
„Чого тобі пильненько треба,—
„Отець твій був у мене тут“.
Еней цьому подивувався
І баби сучої сингався:
Як відьму злую цю зовуть?
15. „Я Кувєвая зовусь Сивила,
„Ясного Феба понади,
„При його храмі посідила,
„Давно живу на світі я!
„При Шведчині я дієувала,
„А Татарва як набігала,
„То вже я замужем була;
„І першу сарану зазнаю;
„Коли ж був трує, як ізгадаю,
„То вся здригнуєсь, мов би мала.
16. „На світі всячину я знаю,
„Хоть нікуди і не хожу,
„І людям в нїжді помагаю:
„Я їм на звїздах ворожу;
„Кому чи триєцю одігнати,
„Од заушниц чї поцєнитати,
„Або і волос ізігнати—
„Шенчу, уроки проганяю,
„Перепєлохи впливаю,
„Гадюк умію замовлять.

17. „Тепер ходімо лиш в каплицю,
„Там Фебові ти поклонись
„І обіщай йому телицю,
„А послі гарно помолись.
„Не пожалій лиш золотого
„Для Феба світлого-ясного,
„Та і мені що перекинь;
„То ми тобі такі щось скажем,
„А може в пекло шлях покажем...
„Іди, утрись і більш не слинь“.
18. Прейшли в каплицю перед Феба;
Еней покони бити став,
Щоб із блакитного Феб неба,
Йому всю ласку показав.
Сивиллу тут замордувало,
І очі на лоб позгانیло,
І дибом волос став сідий;
Клубком із рота піна билась,
Сама ж вся корчилась, кривилась,
Мов дух вселився в неї злий.
19. Тряслась, крєктала, побивалась,
Як бубон, синя стала вся;
Упавши на землю, качалась,
У бардові мов порося.
І чим Еней молився більше,
То все було Сивиллі гірше;
А послі, як перемалівсь,
З Сивилли тільки піт котивсь;
Еней же на неї дививсь,
Дрижав од страху і трусивсь.
20. Сивилла трохи очуняла,
Обтерла піну на губах
І до Еней проворчала
Приказ од Феба в цих словах:
„Така богів Олімпських рада,
„Що ти і вся твоя громада
„Не будете по смерть в Риму;
„На що тебе там будуть знати,
„Твоє імення вихвалити,—
„По ти не радуйся цьому.
21. „Ще ти вип'єш добру повну,
„По всіх усядах будеш ти;
„І долю гірку, невгомонну
„Готовсь свою не раз клясти.
„Юнона же не вдоволилась,
- „Ії злоба щоб окошилась
„Хотя б на правнуках твоїх;
„По послі будеш жить по-панєськи,
„І люде всі твої Троянєські
„Забудуть всіх цих бід своїх“.
22. Еней похнюпивсь, дослухавсь,
Сивилла що йому верзла,
Стояв, за голову узявся—
Не по йому ця річ була.
„Трохи мене ти не морочиш“,
„Не розчовну, що ти пророчиш“,—
Еней Сивиллі говорив:
„Диявол знає, хто з вас бреше,
„Трохи б мені було не легше,
„Як би я Феба не просив.
23. „Та вже що буде, те і буде,
„А буде те, що Бог нам дасть;
„Не ангели—такі ж люде,
„Колись нам треба всім пропасть.
„До мене буть лиш ти ласкава,
„Услужлива і недюкава—
„Мене до батька поведи;
„Я проходивсь б ради скуки
„Побачити пекельні муки,—
„А ну, на звізди погляди.
24. „Не перший я, та й не останній,
„Іду до пекла на поклон:
„Орфей явий уже негідний,
„Та що ж йому зробив Плутон!
„А Геркулєс як увалився,
„То так у пеклі розходивсь,
„Що всіх чортяк порозганяв.
„А ну, черкнім! А для охоти
„Тобі я дам на дві охвоти...
„Та ну ж—скажи, щоб я вже знав!“
25. „Огнем, як бачу, ти іграєш“,
Йому дала яга одвіт:
„Ти пекла, бачу, ще не знаєш,
„Не мил тобі уже деє світ?
„Не люблять в пеклі жартувати,
„По-вік тобі даються знати,
„От тільки ніс туди посуєш!
„Тобі там буде не до нимиги:
„Як піднесуть із огнем фіги,
„То зараз вхопить тебе дунь.

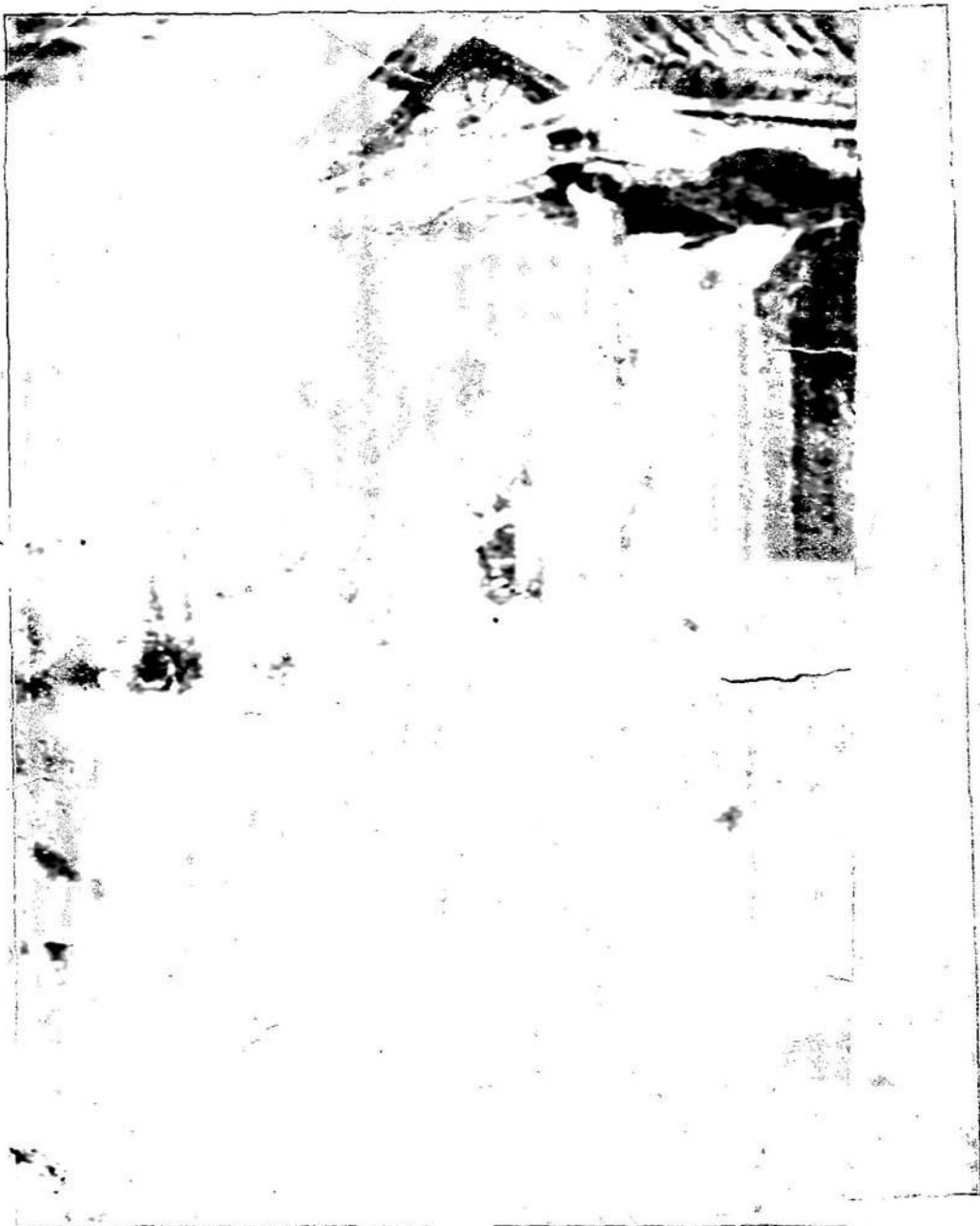
II. „Еще был парубок моторний“ (част. 1, стр. 91).

Малюнок В. Корнєнка.

III. Троянці (частина I, строчки 1-2).

Горельєф з пам'ятника Колларовському в Полтаві академіка Позена.

1).

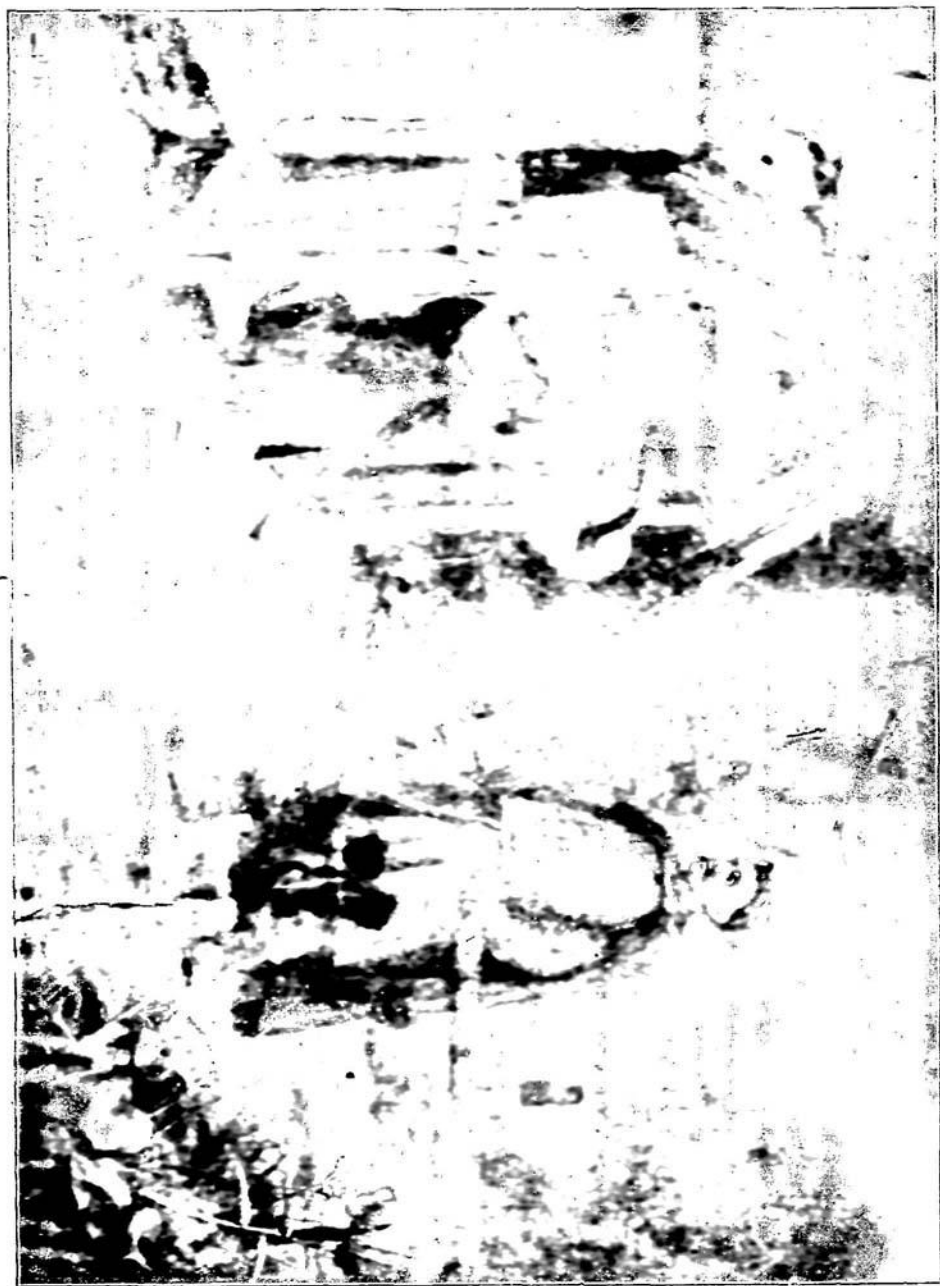
У. Бол „зібрав всіх вітрів до двора“ (част. 1, строка 90).

Малюнок Е. Корнієнко

IV. Вулк. гора в долине (часть 1, строка 4)

Манас В. Кербаленка.

Учп Ладона та Ёноі (частина І, строфи 51—57).
Малюнок В. Корнієнка.

26. „Коли ж цю маєш ти охоту
 „У батька в пеклі побувати,
 „Мені дай зараз за роботу,
 „То я приймуся мусувати,
 „Як нам до пекла довалитись
 „І там на мертвих подивитись.
 „Ти знаєш—дурень не бере:
 „У нас хоть трохи хто тямущий,
 „Уміє жити по правді суцїй,
 „То той, хоть з батька, то здере.

27. „Поким же що, то ти послухай
 „Того, що я тобі скажу,
 „І голови собі не чухай..
 „Я в пекло стежку покажу.
 „В лісу великому, густому,
 „Непроходимому, пустому
 „Якесь дерево росте;
 „На нім кислїці не простїї
 „Ростуть—як жар, всі золотїї,
 „І деревце те не товсте.

28. „Із дерева цього зломити
 „Ти мусиш гільку хоть одну;
 „Без неї бо ні підступити
 „Не можна перед сатану;
 „Без гільки і назад не будеш,
 „І душу з тілом ти погубиш,—
 „Плутон тебе закабалить.
 „Іди ж та щільно приглядайся,
 „На всі чотири озирайся,
 „Де деревце те заблищить.

29. „Зломивши ж, зараз убірайся,
 „Як мога швидче утікати;
 „Не становись, не оглядайся,
 „І уха чим позатикай;
 „Хоть будуть голоси кричати,
 „Щоб ти оглянувся, прохати—
 „Гляди не озираєсь, біжи!
 „Вони, щоб тільки погубити,
 „То будуть все тебе манити;
 „Отгуть себе ти покажи!..“

30. Яга тут чорт-зна де дівалась,
 Еней остався тільки сам;
 Йому все яблуня здавалась,
 Покою не було очам.
 Шукать її Еней попхався,

Втомивсь, заснапавсь, спотикався,
 Поки прийшов під темний ліс;
 Коловсь сердешний об тернину,
 Пошарпався весь об шешчину,
 Було таке, що рачки ліз.

31. Цей ліс густий був несказанно
 І сумно все в йому було;
 Щось вило там безперестанно
 І страшним голосом ревло;
 Еней, молитву прочитавши
 І шапку цушко підв'язавши,
 В лісну гущу і пішов;
 Ішов і утомивсь чимало;
 І на дворі тоді смеркало,
 А яблуні ще не знайшов.

32. Уже він починав боятись,
 На всі чотири озираєсь;
 Трусивсь, та нікуди діватись:
 Далеко тяжко в ліс забравсь.
 А гірше ще його злякало,
 Як щось у очах засіяло:
 Отгуть-то берега пустивсь!
 А послі дуже удивився,
 Як під кислїцей опинився—
 За гільку зараз ухвативсь.

33. „І не подумавши ні мало,
 Нап'явсь, за гілечку смикнув—
 Аж дерево те затріщало,
 І зараз гільку одчахнув;
 І дав чим дуж із лісу драла,
 Що аж земля під ним дрижала.
 Біг так, що сам себе не чув,
 Біг швидко, не останювався,
 Увесь об колючки подрався,—
 Як чорт, у реп'яхах увесь був.

34. Прибіг к Троянцям, утомився
 І оддихати простягнувсь;
 Як хлюща, потім весь облився,
 Трохї-трохї не захлебнувсь.
 Звелів з бичні волів притягати,
 Цапів з візцями припасати—
 Плутону в жертву принести
 І всім богам, що пеклом правлять
 І грішних тормозять і давлять,
 Щоб гніву їм не навести.

35. Як тільки темна та похмура
Із неба зсльзла чорна річ,
Година ж стала балагуря,
Як зізвіди повтікали пріч—
Троїниці всі заворушились,
Завештались, закамешились
На жертву приганяють биків;
Дяки з попами позбірались,
Зовсім служити всі прибрались,
Огонь розкладений горів.

36. Пін зараз взяв вола за роги
І в лоб обухом зацідив,
І взявши голову між ноги,
Ніж в черево і засадив;
І віняв тельбухи з кишками,
Розклав гарненько їх рядками
І пильно кеидюх розглядав.
Енею послі божу волю
І всім Троїнцям добру долю,
Мов по зізвідам, все віщував.

37. Як гут з скотинною возились
І харамаркали дяки,
Як вівці і цаци дровичлись,
В різницях мов ревли бики—
Сивилла тут де не взялася,
Запінилася і тряслася
І галас зараз підняла:
„К чортам ви швидче всі ізгиньте,
„Мене з Енеєм тут покиньте,
„Не ждіть, щоб трипня дала!

38. „А ти,—мовляла ко Енею:—
„Моторний, смілий молодець,
„Прощайся з їрбою своєю,
„Ходім лиш в пекло—там отець
„Нас твій давно вже дожидає
„І може без тебе скупає—
„А ну, пора чемчикувать!
„Возьми на плечі з хлібом клунок;
„Нехай йому лихий прасунок,
„Як голодом нам помірає.

39. „Не йди в дорогу без запасу,
„Бо хвіст од голоду надмеш;
„А де-де иншого ти часу
„І крихти хліба не найдеш.
„Я в пекло стежку протоптала,

„Я там не раз, не два бувала,
„Я знаю тамошний народ;
„Доріжки всі, всі уголочки,
„Всі закоморочки, куточки
„Уже не первий знаю год“.

40. Еней в цю путь як-раз зібрався,
Шкапові чоботи обув,
Підтикався, підперезався
І пояс цунко підтягнув;
А в руки добру взяв дрючину,—
Обороняти злу личину,
Як лүчиться де од собак.
А послі за руки взялися,
Прямцем до пекла поділилися,—
Пішли на прощу до чортяк.

41. Тепер же думаю, гадаю—
Трохи не годі і писать:
Ізроду пекла я не знаю,
Нездатний, далебі, брехать.
Хиба, читателі, пождіте,
Бгамуйтеся трохи, не галіте.—
Піду я до людей старих,
Щоб їх о пеклі розпитати,
І попрошу їх розказати,
Що чули од дідів своїх.

42. Виргилій же, нехай царствує,
Розумненький був чоловік,
Нехай не вадить, як почує,—
Та в давній дуже жив він вік.
Не так тепер і в пеклі стало,
Як в старину колись бувало
І як покійник написав.
Я може що-небудь прибавлю,
Переміню і що оставлю,
Писну—як од старих чував.

43. Еней з Сивиллою хвотались,
До пекла швидче щоб прийти,
І дуже пильно приглядались.
До пекла двері як найти.
Як ось перед якусь гору
Пришли і в ній велику нору
Знайшли і вскочили туди.
Пішли під землю темнотою,
Еней все шунався рукою,
Щоб не ввалитися куди.

4. Ця улиця вела у пекло,
 Була воночя і калъна;
 У ній і вдень було, мов смеркло.
 Од диму вся була чадна.
 Жила з сестрою тут Дрімота,
 Сестра же звалася Зівота;
 Поклон ці перші оддали
 Тімасі нашому Енею
 З його старою попадею,
 А посли далі повели.

5. А потім смерть до артикулу
 Їм воздала косою честь,
 Наперед стоя калавурю,
 Який у її місці єсть:
 Чума, війна, харцизство, холод,
 Короста, трясця, парші, голод;
 За ними ж тут стояли в ряд:
 Холера, шолуді, бешиха
 І всі мирянські, знаєш, лиха,
 Що нас без милости морять.

Іще ж не все тут окошилось,
 Іще брела ватага лих:
 За смертю слідом валилось
 Жінок, свекрух і матух злих;
 Рідними йшли, тесті скуп'яги,
 Зяті і свояки мотяги,
 Сердиті шурина, брати,
 Зовиці, невістки, ятровки,
 Що все гризуться без умовки,—
 І всякі тут були кати.

Якісь злидні ще стояли,
 Жували все в зубах папір,
 В руках каламарі держали,
 За уха настромляли пір.
 Це все десятські та соцькії,
 Начальники п'явки людськії,
 І всі прокляті писарі,
 Ісираники, то чьової,
 На тов'чові,
 Що ніль.

66. Приставили ри.
 Узив коні,
 За працю
 І ще сказа
 Пройшовши.

На тиждень днів по три постались
 І вслух не лаяли людей;
 На четках мир пересуджали
 І вдень ніколи не гуляли,
 Вночі ж було не без гостей.

49. Насупротив цих окаянниць,
 Квартал був цілий волоцюг,
 Моргух, мандрюх, ярижниць, п'яниць,
 І бахурів на цілий плуг;
 З обстриженими головами,
 З підрізаними пеленами
 Стояли хльборки наголо;
 І панночок фільтіфікетних,
 Ласкавих, гарних і дотепних
 Багацько дуже щось було.

50. І молодіці молоденькі,
 Що вийшли замуж за старих,
 Що всякий час були раденькі
 Потішати парнів молодих;
 І ті тут молодіці стояли,
 Що недотепням помагали
 Для них сімейку розплодити;
 А діти гуртові кричали,
 Своїх пань-маток проклинали.
 Що не дали на світі жити.

51. Еней хоть сильно тут дивився
 Такий великий новини,
 Та вже од страху так трусився,
 Мов сидя охляп на коні.
 Побачивши ж іще іздалі,
 Які там дива плазували,
 Кругом кули не поглядиш—
 Злякавсь, к Сивиллі прихилився,
 Хватавсь за дергу і тулився,
 Мов од kota в коморі миш.

52. Сивилла в дальший путь таскала—
 Не басмаличивсь би та йшов,
 І так швиденько поспішала—
 Еней не чув аж підшов,
 Хватаючися за яго.
 Як ось уздіріл пред собою
 Чрез річку в пекло перевіз.
 Ця річка Стиксом називалась,
 Сюди ватага душ збиралась,
 Щоб хто на той бік перевіз.

53. І перевізник тут явився:
Як циган, смуглої кори бує,
Од сонця ввесь він попавився,
І губи, як арап, одув;
Очища в лоб позападали,
Сметаною позапливали;
А голова вся в ковтунах;
Із рота слина все котилася.
Як поветка, борода скомпильася,—
Всім задавав собою страх.
54. Сорочка зв'язана узлами
Держалась всилу на плечах,
Попричеплена мотузками,
Як решето, була в дірках;
Замазана була на палець,
Засалена, аж капає смалець;
Обутий в драпі постолі,
Із дір онучі волочилися,
Зовсім, хоть вижми, помочилися;
Пошарпані штани були.
55. За пояс лико одвічало,
На йому висів гаманець:
Тютюн і люлька і кресало.
Лежали губка, кремінець.
Хароном перевізник звався,
Собою дуже величався,
Бо і не в шутку був божок:
З крючком весельцем погрібався,
По Стиксові, як стрілка мчався,—
Був човен легкий, як пухок.
56. На ярмарку як слобожане,
Або на красному торгу
До риби товпляться миряне—
Було на цьому так дугу.
Душа товкала душу в боки
І скреготали, мов сороки;
Той пхавсь, той сунувсь, инший ліз,
Всі м'ялися, перебірались,
Кричали, спорили, і рвались,
І всяк хотів, його щоб віз.
57. Як гуца в сирівці грає,
Шиплять, як кваснуть, буряки,
Як проти сонця рій гуляє—
Гули ці так небораки;
Харона плачучи прохали,
До його руки простягали,
Щоб взяв з собою на каюк;
Но цей того плачу байдуже,
На прозьоби уважав не дуже:
Злий з сина був старий дундук.
58. І знай, що все веслом махас
І в морду тиче хоч кому,
Од каюка всіх одганяє,
А по виборі своєму
Потрошечку в човен сажає,
І зараз човен одихає,
На другий перевозить бік.
Кого не візьме, як затнеться,
Тому сидіти доведеться,
Глади—і цілий може як.
59. Еней в кагал цей як убрався,
Щоб зближитися к порому,
То з Палінуром повстрівався,
Штурманував що при йому.
Тут Паліур пред ним заплакав,
Про долю злу свою балакав,
Що через річку не везуть;
Но баба зараз розлучила,
Енею в батька загвоздила,
Щоб довго не базикав тут.
60. Попхались к берегу поближче,
Прийшли на самий перевіз,
Де засмальцьований дідище
Вередував, як в грєблі біс:
Кричав будім-то навіжений,
І кобенів народ хрещений,
Як водиться в шинках у нас,
Сталось родичам сердешним,
Ще лаяв словом грєчним,—
Не... зносять в добрий час!
61. Харон та... той уздрівши,
Оскілками н...
Як бик ека... рі як найти.
Запінився... якусь гору
Відкіль і в ній велику нору
І так і вскочили туди.
Якого... землю темнотою,
Хиба... шунався рукою,
Вас т... ввалитися куди.
Щоб

62. „Геть, преч вбірайтесь відсіль к
„Я вам истилишника дам; {чорту.
„Поб'ю всю пику, зуби, морду,
„Аж не пізна вас дідько сам;
„Ійон же як захрабрували,
„Живі сюди примандрували,
„Бач, гириві, чого хотять!
„Не дуже я на вас покваплюсь,
„Тут з мертвими ось не управлюсь.
„Що так над шиєю й стоять“...
63. Сивилла бачить, що не шутка,
Бо дуже сердиться Харон—
Еней же був собі цдохутка—
Дала старигану поклон:
„Та ну, на нас лишь придивися“,
Сказала: „дуже не гнівися,
„Ми не сами прийшли сюди;
„Хиба ж мене ти не пізнаєш,
„Що так кричиш, на нас гукаєш?
„Оце невидані біді!
64. „Ось глянься, що оце такеє!
„Утихомирься, не бурчи;
„Ось деревце, бач, золотее,
„Тепер же, коли хоч, мовчи“.
Потім все дрібно розказала.
Кого до пекла провозжала,
До кого, як, про що, за чим...
Харон же зараз скаменувся,
Разів з чотирі погребнувся
І з каючком причалив к ним.
65. Еней з Сивиллою своєю
Не мішкавши в човен ввійшли;
Кальною річкою цією
На той бік в пекло поплили;
Вода в розколинні лилася,
Що аж Сивилла піднялася,
Еней боявся, щоб не втонуть;
Но нам Харон так потрудився,
На той бік так перехопився,
Що нілзя й оком змігннуть.
66. Приставши, висадив на землю,
Узяв конійку за труди,
За працьовиту свою греблю,
І ще сказав, іти куди.
Пройшовши відсіль гонів з двоє,
- Побравшись за руки обоє,
Побачили, що ось лежав
У бур'яні бровко муругий,
Три голови мав пес цей мурий,
Він на Енея загарчав.
67. Загавкав грізно в три язики,
Уже був кинувсь і кусать,
Еней підняв тут крик великий,
Хотів чим дуж назад втікати.
Аж баба хліб бровку шпурнула
І горло глетьником заткнула.
То він за кормом і погнався:
Еней же з бабою старою,
То саяк, то так по-під рукою
Тихенько от бровка убравсь.
68. Тепер Еней убрався в пекло.
Прийшов зовсім на иний світ,
Там все побігло і поблекло,
Нема ні місяця, ні звізд...
Там тільки тумани великі,
Там чути жалібні крики,
Там мука грішним не мала.
Еней з Сивиллою гляділи,
Які муки тут терпіли,
Якая кара всім була...
69. Смола там в пеклі клекотіла
І грілася все в казанах,
Живиця, сірка, нефть кипіла,—
Палав огонь—великий, страхи!
В смолі цій грішники сиділи
І на огні пеклись, горіли,
Хто як за віщо заслужив...
Пером не можна написати,
Не можна і в казках сказати,
Яких було багацько див!
70. Панів за те там мордували,
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали,
І ставили їх за скотів;
За те вони дрова возили,
В болотах очерет косили,
Носили в пекло на піднал.
Чорти за ними приглядали,
Залізним пруттям підганяли,
Коли який з них приставав.

71. Огненим пруттям оддирали
Кругом на спину і живіт,
Себе що сами убивали,
Яким остив наш білий світ.
Горячим дьогтем заливали,
Ножами під боки штрикали,
Щоб не ханались умірати.
Робили різні їм муки,
Товкли у мужчирах їм руки,
Не важились щоб убивати.
72. Багатим та скупим зливали
Розтопленеє срібло в рот,
А брехунів там заставляли
Лизать гарячих сковород;
Які ж із роду не женились,
Та по чужих кутках живились,
Такі повішені на крюк,
ачеплені за тее тіло,
На світі що грішело сміло,
не боялося цих мук.
73. Всім старшинам тут без розбору,
Панам, підпанкам і слугам,
Давали в пеклі добру хльору,
Всім по заслугі, як котам.
Тут всякі були цехмистри,
І ратмани, і бургомистри,
Судді, підсудки, писарі,
Які по правді не судили
Та тільки грошки лупили
І одбирали хабарі.
74. І всі розумні філозони,
Що в світі вчилися мудровать;
Ченці, попи і крутопопи,
Мирян щоб знали научать,
Щоб не ганялись за гривнями
Щоб не возились з попадями
Та знали церкву щоб одну;
Ксьондзи до баб щоб не іржали,
А мудрі звідздоб не знімали—
Були в огні на самім дну.
75. Жінок своїх що не держали
В руках, а волю їм дали,
По весіллях їх одпускали,
Щоб часто в приданках були
І до півночі там гуляли,
І в гречку де-коли скакали—
Такі сиділи всі в шапках
І з превеликими рогами,
З зажмуреними всі очами,
В кип'ячих сіркой казанах.
76. Батьки, які синів не вчили,
А гладили по головах,
І тільки знай, що їх хвалили—
Кипіли в нефті в казанах;
Що через їх синки в ледащо
Пустилися, пішли в ні-на-що,
А послі чубили батьків
І всею силою бажали,
Батьки щоб швидче умірали,
Щоб їм прийнятись до замків.
77. І ті були там лигоминці,
Піддурювали що дівок,
Що в вікна дрались по драбинці
Під темний, тихий вечорок;
Що будуть сватати їх, брехали,
Підманювали, улащали,
Поки добрались до кінця;
Поки дівки од переносу
До самого товстили носу,
Що сором послі до вінця.
78. Були там купчики проворні,
Що їздили по ярмаркам
І на аришинець на підборний
Поганий продавали крам.
Тут всякі були пропози,
Перекушки і шмаровози,
Жида, міняйла, шинкарі;
І ті, що фига-миг возять,
Що в боклагах гарячий носять,—
Там всі неклися крамарі.
79. Паливоди і волоцюги,
Всі зводники і всі плуті,
Ярижники і всі піяноги,
Обманщики і всі моти,
Всі ворожбити, чародії,
Всі гайдамаки, всі злодії,
Шевці, кравці і ковалі;
Цехи: різницький, коновальський,
Кушнірський, ткацький, шаповаль-
Кияли в пеклі всі в смолі. [ський—

80. Там всі невірні і християне,
Були пани і мужики,
Була тут шляхта і міщане,
І молоді, і старика:
Були багаті і убогі,
Прямі були і кривонігі,
Були видющі і сліпі,
Були і штатські, і воєнні,
Були і панські, і казенні,
Були миряне і попи.

81. Гай, гай!.. та нігде правди діти,
Врехня ж наробить лиха біляш:
Сиділи там скучні піти,
Писарчуки потаних вірш,
Великі терпіли муки:
Ім зв'язані були і руки,
Мов у Татар терпіли пліч.
От-так і наш брат попадається,
Що пише, не остережеться...
Який же втерпить його хріп?

82. Якусь особу мацапуру
Там шкварили на пацлику,
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на біку:
Натуру мав він дуже бридку,
Кривав дупсю для прибитку,
Чужее оддавав в печать;
Без сорома, без Бога бувши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустився промишлять.

83. Еней як відсіль відступився
І далі трохи одійшов.
То на друге нахопився,
Жіночу муку тут найшов.
В другім зовсім-них каравані
Піджарювали, як у бані,
Що аж кричали на чім світ;
Оці то галас ісправляли,
Гарчали, вили і пищали,
Після куті мов на живіт...

84. Дівки, баби і молодичі
Кляли себе і весь свій рід,
Кляли всі жарги, вечериці,
Кляли і жизнь, і білий світ...
За те їм так там задавали,

Що через міру мудрували
І верховодили над всім;
Хоть чоловік і не онеє,
Коли же жінці, бачиш, тее,
Так треба угодити їй.

85. Були там чесні пустомолки,
Що знали весь святой закон,
Молилися без остановки
І били сот по п'ять поклон,
Як в церкві між людьми стояли
І головами все хитали;
Як же були на самоті,
То молитовники ховали,
Казились, бігали, скакали
І гірше де-що в темпоті.

86. Були і ті там панянки,
Що наряджались на показ;
Мандрюхи, хльорки і дінтянки,
Що продають себе на час.
Ці в сірці і в смолі кипіли,
За те, що жирно дуже їли
І що їх не страшив і піст.
Що все прикушували губи,
І скалили біленькі зуби,
І дуже волочили хвіст.

87. Пеклись тут гарні молодичі,
Аж жаль було на їх глядіть—
Чорняві, повні, милолиці;
І ці тут мусіли кипіть,
Що заміж за старих ходили
І мишаком їх поморили,
Щоб посли гарно погулять
І з парубками поводитись,
На світі весело нажитись
І не голодним умірать.

88. Якісь мучились там птахи
З кудеями на головах.
Це чесні, не потіпахи,
Були тендітні при людях;
А без людей—не можна знати,
Себе чам мали забавляти,
Про те лиш знали до дверей.
Ім тяжко в неклі доворяли,
Смоли на шокі наліпляли,
Щоб не дурили так людей.

89. Бо щокі терли манією,
А блейвасом і піс, і лоб,
Щоб краскою, хоть не своєю
Причарувать к собі кого б;
Із ріш підставляли зуби,
Ялосили все смальцем губи,
Щоб підвести на гріх людей;
Підючили жнієс бочки,
Мостили в пазусі платочки,
В которах не було грудей.

90. За цими по ряду шварчали
В розпалених сковородах
Старі баби, що все ворчали,
Базикали о всіх ділах;
Все тільки старину хвалили,
А молодих товкли та били,
Не думали ж, які були,
Іше як самі дівували
Та з хлопцями як гарцювали,
Та й по дитинці привели.

91. Відьом же тут колесували
І всіх шептух і ворожок;
Там жили з їх чорти мотали
І без ветушки на клубок:
На припідках щоб не орали,
У комені щоб не літали,
Не їздили б на уперях;
І щоб дощу не продавали,
Вночі людей щоб не лакали,
Не ворожили б на бобах.

92. А зводниць там робили,
Що цур йому вже і казати,
На гріх дівок що подводили
І цим учились промишляти;
Жінок од чоловіків крали
І волоцюгам поматали
Рогами людський лоб квітчать;
Щоб не-своїм не торгували,
Того б на одкуп не давали,
Що треба про вас держать.

93. Еней там бачив щось не мало
Кип'ячих мучениць в смолі...
Як з кабанів топилось сало,
Так шкварилися ці в огні:
Були і світські, і черниці,

Були дівки і молодіці,
Були і пані, й панночки;
Були в свитках, були в охвотах,
Були в дулетах і в капотах,
Були всі грішні жіночки.

94. По це були все осужденні,
Які померли не тепер;
Без суду ж не палив некельний
Огонь, недавно хто умер.
Ці всі були в другім загоні,
Як би лошата, або коні,—
Не знали попадуть куди.
Еней, на перших подивившись
І о бідах їх пожурившись,
Пішов другими воротями.

95. Еней ввійшовши в цю кошару,
Побачив там багацько душ,
Вмішавшись між цю отару,
Як між гадюки чорний уж.
Тут різні душі походили,
Все думали та все гадали—
Куди то за гріхи їх вируть?
Чи в рай їх пустять веселитись,
Чи може в пекло пошмадитись,
І за гріхи їм носа втруть?

96. Було їм вільно розмовляти
Про всякі свої діла,
І думати, і міркувати—
Яка душа, де, як жила.
Багатий тут на смерть гнівився,
Що він з грішним не розлічився,
Кому і скільки треба дати;
Скупий же тоскував, нудився,
Що він на світі не нажився,
І що не ввів і погулять.

97. Сутяга толкував укази,
І що то значить наш Статут;
Росказував свої прокази,
На світі що робив цей плут;
Мудрець же физику провадив
І толкував якихсь монадів,
І думав, відкіль взявся світ?
А мартопляє кричав, сміявся,
Росказував і дивувався,
Як добре знав жінок дурить.

98. Суддя там признавався сміло,
Що з гудзиками за мундирь
Таке переоначив діло.
Що може б навістив Сибирь,
Та смерть ізбавила косою,
Що кат легенькою рукою
Плечей йому не покровив;
А лікарь скрізь ходив з ланцетом,
З слабительним і спермадетом
І чванивсь, як людей морив.
99. Ласощохлісти похажали,
Всі фертики і паничі,
На пальцях нігтики кусали,
Розприндившись, як павичі;
Все очі втору піднімали,
По світу нашому вдихали,
Що рано їх побрала смерть,—
Що трохи слави учинили.
Не всіх на світі подурили,
Не всім усіли морду втерть.
100. Моти, картьожники, п'янюги
І весь проворний, чесний род,
Лакеї, коноухи і слуги,
Всі кухарі і скороход—
Побравшись за руки, ходили
І все о плутнях говорили,
Які робили, як жили;
Як панії і панів дурили,
Як по шиньках вночі ходили
І як з кишень хустки тягли.
101. Там придиґльованки журились,
Що нікому вже підморгнуть,
За ними більш не волочились,
Тут їх заклекотіла путь.
Баби тут більш не ворожили
І простодушних не дурили;
Як ж дівок охочі бить,
Зубами з серця скреготали,
Що наймички їх не вважали
І не хотіли їм годить.
102. Еней удрів свою Дидону,
Осмалену, мов головня,
Як-раз по нашому закону
Пред нею шапочку ізняв;
„Здорова!—глянь.. де ти взялася?
- „І ти, сердешна, приваєлася
„Із Карфагени аж сюда!..
„Якого біса ти спеклася?
„Хіба на світі нажилася?
„Чорт-мав тобі десь і стида!
103. „Така смашная молодиця—
„І глянй! умерла залюбки..
„Рум'яна, повна, білолиця,
„Хто глянє, то лизне губки;
„Тепер з тебе яка утіха?
„Ніхто не глянє і для сміха,
„На-вік тепер пропала ти!
„Я, далєбі, в тім не виною,
„Що так роз'їхався з тобою:
„Мені приказано втекти.
104. „Тепер же, коли хоч, злиґаймось
„І нумо жити так, як жили,
„Тут закурім, заженихаймось,
„Не розлучаймось ніколи.
„Ходи, тебе я помилую,
„Прижму до серця—поцілую..
„І нумо ж Дидона на одріз
Сказала: „к чорту обдирайся,
„На мене більш не женихайся.
„Не лизь, бо розбію і ніс“.
105. Сказавши, чорт-зна де пропав
Еней не знав, що і робить;
Коли б яка не закричала,
Що довго годі говорити,
То може б там і застоявся
І може той пори дождався.
Що б хто і ребра полічив:
Щоб з вдовами не женихався,
Над мертвими не напумлявся,
Жінок любов'ю не морив.
106. Еней з Сивиллою попхався
В пекельную подалі глуш;
Як на дорозі повстрівався
З громадою знайомих душ.
Тут всі з Енеєм обнімались,
Чоломкались і цідувались;
Побачивши князька свого,
Тут всяк сміявся, реготався;
Еней до всіх їх доглядався,
Знайшов з Троянців ось кого:

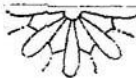
107. Педька, Терешка, Шеліфона,
Панька, Охріма і Харька,
Леська, Олешка і Сізьона,
Пархома, Їська і Феська,
Стецька, Ониська, Опанаса,
Свирида, Лазаря, Тараса;
Були Денис, Остап, Овсій
І всі Троянці, що втопились,
Як на човнах з ним волочились;
Тут був Вернігора Мусій.
108. Жидівська школа завелася,
Великий крик всі підняли,
І реготня де не взялася,
Тут всяку всячину верзли;
Згадали чорт-знає колишніе,
Балакали уже і лишніе,
І сам Еней тут розходивсь.
Щось балагурили довгенько,
Хоч ізійшлися і раненько,
Та пан Еней наш опізнився.
109. Сивиллі це не показалося,
Що так пахолок застоявся,
Що дитятко так розбрехалося,
Уже і о світі не знавсь.—
На його грізно закричала,
Залаяла, запорошала,
Що аж Еней ввесь затрусивсь.
Троянці так же всі здригнули
І вростіч, хто куди, махнули,
Еней за бабою пустивсь.
110. Ішли, і як би не збрехати—
Трохи не з пару добрих гін,
Як ось побачили і хати,
І ввесь Плутонів царський дім.
Сивилла пальцем указала
І так Енееві сказала:
„От тут і пан Плутон живе
І з Прозерпиною своєю,
„До їх то на поклон з гіллею
„Тепер я поведу тебе“.
111. І тільки що прийшли к воротам,
І в двір пустилися чвалать,
Як баба бридка, криворота,
„Хто йде?“ їх стала окликать.
Мерзенне чудо це стояло
- І било під двором в клепало,
Як в панських водиться дворах;
Обмотана вся ланцюгами,
Гадюки вилися клубками
На голові і на плечах.
112. Вона без всякого обману
І щиро без обиняків;
Робила грішним добру шану.
Ремнями драла, мов биків:
Кусала, гризла, бичувала,
Кришила, шкварила, щинала,
Топтала, дряпала, цекла,
Порола, корчила, пиляла,
Вертіла, рвала, шнигувала
І кров із тіла їх пила.
113. Еней, бідняжка, ізлякався,
І ввесь, як крейда, побліів
І зараз у яги спитався,
Хто їй так мучити велів?
Вона йому все розказала
Так, як сама здорова знала,
Що в пеклі єсть суддя Еак;
Хоть він на смерть не осуждає,
Та мучити повеліває,
І як звелить—і мучать так.
114. Ворота сами одчинилися,
Не смів ніхто їх задержать,
Еней з Сивиллою пустилися
Щоб Прозерпині честь оддати
І піднести їй на болячку
Ту суто-золоту гіллячку,
Що сильно так вона бажа.
По к ній Енея не пустили,
Прогнали, трохи і не били,
Бо хиріла їх госпожа.
115. А далі вперлися в будинки
Підземного цього царя,—
Ні гіч, ні гаріли пилинки,
Було все чисто, як зоря:
Пцяховані були там стіни
І вікна всі з морської піни;
Шумиха, оливо, свинець,
Блищали міді там і криці,
Всі убрані були світлиці,—
По правді, панський був дворець.

116. Еней з ягою розглядали
Всі дива там, які були,
Роти свої пороззявляли
І очі на лобі п'яли;
Проміж собою все зглядались,
Всьому дивились, осміхались,
Еней то цмокав, то свистав.
Оттут то душі ликували,
Що праведно в миру живали!
Еней і цих тут навіщав.
117. Сиділи руки поскладавши,
Для них все празники були;
Люльки курили полягавши,
Або горілочку пили—
Не тютюнкову і не пінну,
Но третьопробну, перегінну,
Настоянню на бодяи.
Під челюстями запікану,
І з ганусом, і до калгану,
В ній був і перець, і шапран.
118. І ласощі все тільки їли:
Сластони, коржики, стовпці,
Вареники пісенишні, білі,
Пухкі з кав'яром буханці;
Часник, рогіз, паслін, кислиці,
Козельці, терн, глід, полуниці,
Круті яйця з сирівцем,
І дуже вкусну яєшню—
Якусь німецьку, не тутешню,
А запивали все пивцем.
119. Велике тут було роздолля
Тому, хто праведно живе,
Так, як велике безголов'я
Тому, хто грішну жизнь веде.
Хто мав в чому яку охоту
Тут утішався тим до поту,—
Тут чистий був розгардіяш:
Лежи, спи, їж, пий, веселися,
Кричи, мовчи, співай, крутись;
Рубайсь—так і дадуть палаш.
120. Ні чванились, ні величались,
Ніхто не знав тут мудрувати,
Крий Боже! щоб ні догадались
Брат з брата в чім покелкувати;
Ні сердилися, ні гнівилися

- Ні лаялися і не бились,
А всі жили тут люб'язно;
Тут всякий гласно женихався,
Ревнивих ябед не боявся;
Було в-общє все за одно.
121. Ні холодно було, ні душно,
А саме так, як в сіряках,
І весело і так не скушно,
На великодних як святках;
Коли кому що захотілось,
То тут як з неба і вродилось,—
Оттак то добрі тут жили!
Еней, це зривши, дивуався,
І тут яги своєї спитався,
Які це праведні були?
122. „Не думай, щоб були чиновні“,
Сивилла цей дала одвіт:
„Або що грошей скрині повні,
„Або в яких товстий живіт;
„Не ті це, що в цвітних жупанах,
„В кармазинах, або сап'янах;
„Не ті ж, що з книгами в руках,
„Не лидарі, не розбишаки;
„Не ті це, що кричать: „і паки“,
„Не ті, що в золотих шапках.
123. „Се бідні нищі, навіженні.
„Що дурнями счисляли їх,
„Старці, хромі, сліпорощенні,
„З яких був людський глум і сміх;
„Це—що з порожніми сумками
„Жили голодні під тинами,
„Собак дражили по дворах;
„Це ті, що Біг дасть получали,
„Це ті, яких випроважали
„В потилицю і по плечах.
124. „Це вдови бідні, безпомощні,
„Яким приюту не було;
„Це діви чесні, непорочні,
„Яким спідниці не дуло;
„Це—що без родичів осталися
„І сиротами називалися,
„А послі вбалися і в оклад;
„Це—що проценту не дупили,
„Що людям помагати любили,
„Хто чим багат, то тим і рад.

125. „Тут так же старшина правдива,
„Бувають всякі панци,—
„Но тільки трохи цього дива,
„Не квапляються на це вони!
„Бувають військові, значкові,
„І сотники, і бунчукові,
„Які правдиву жизнь вели;
„Тут люде всякого завіту
„По білому есть кілька світу,
„Которі праведно жили“.
126. „Скажи ж, моя голубко сиза“,
„Іще Еней яги считав:
„Чом батька я свого Анхиза
„І досі в вічі не видав
„Ні, з грішними, ні у Плутона?
„Хіба йому нема закона,
„Куди його щоб засадить?“
„Він божої,—сказала,—крови,
„І по Венериній любові,
„Де схоче, буде там і жить“.
127. Базікавши зійшли на гору,
На землю сіли оддыхать,
І попотівши саме в пору,
Тут прийнялися розглядать,
Анхиза щоб не прогуляти,
Обридло бо і так шукати.
Анхиз же був тоді внизу,
І похожавши по долині,
Об миленькій своїй дитині
Водив по мізку коверзу.
128. Як глядь на-гору ненароком,
І там свого сінка уздрів;
Побіг старий не просто—боком
І ввесь од радости згорів.
Хватався з синком поговорити,
О всіх спитатись, розпросити.
І повідатись хоть часок;
Енеечка свого обняти,
По-батьківськи поцілувати,
Його почути голосок.
129. „Здоров, синашу, ма дитино!“
Анхиз Енееві сказав:
„Чи це ж тобі таки не стыдно,
„Що довго я тебе тут ждав?
„Ходім лишень к моїй господі,
- „Там поговорим на свободі,
„За тебе будем міркувать“.
Еней стояв так, мов дубина,
Котилась з рота тільки слина,
Не смів мерця поцілувать.
130. Анхиз цю бачивши причину,
Чого сяночок сумував,
І сам хотів обнять дитину—
Та ба! уже не в ту попав;
Прийнявсь, його щоб научати,
І тайности йому сказати,
Який Еней буде плід,
Які діти будуть жваві,
На світі зроблять скільки слави,
Яким то хлопцям буде дід.
131. Тоді то в неклі вечериці
Лучились, бачиш, як на те,
Були дівки та молодиці
І там робили не пусте:
У ворона собі іграли,
Весільних пісеньок співали,
Співали тут і колядок,
Палили ключця, ворожили,
По спині лешатами били,
Загадували загадок.
132. Тут заплітали джерегелі,
Дробушечки на головах;
Сказали по полу веєрі,
В тісної баби по лавках;
А в комин сужених питали,
У хатніх вікон підслухали,
Ходили в північ по пустках;
До свічки ложечки палили,
Щетину із свині пималили,
Або жмурились по кутках.
133. Сюди привів Анхиз Енея
І між дівок цих посадив;
Як, неuka і дуралея,
Прийняв до гурту їх просив;
І щоб обом їм услужили,
Як знають, так поворожили:
Чя буде у Римі синок,
Чя він хоті трохи уродливий,
К чому і як Еней щасливий,
Щоб всіх спитались ворожок.

134. Оди дівча була гостренька
І саме ухό прехихе (?),
Швидка, гнучка, хвистка, пор-
Було з диявола лихе. [скенька,—
Вона тут тільки і робила,
Що всім гадала, ворожила—
Могуча в ділі тім була;
Чи брехеньки які сточити,
Кому імення приложити,
То так як-раз і додала!
135. Привідця зараз ця шептуха
І примостилась к старикю,
Йому шепнула біля уха
І завела з ним річ таку:
„Ось я синкові загадаю,
„Доворожу і попитаю,
„Йому, що буде, розкажу;
„Я ворожбу такую знаю,
„Хоть що, по правді одгадаю,
„І вже ніколи не збрешу“.
136. І зараз в горщечок наклала
Відьомських різних-всєхх трав,
Які на Константина рвала,
І те гніздо, що ремез клав:
Васильки, папороть, шевлію,
Петрів батіг і конвалію,
Любисток, прósерсєк, чебрець,—
І все це налила водою
Погожою, непочатою,
Сказавши скільких і словець.
137. Горщок цей черешком накрила,
Поставила його на жар
І тут Енея присадила,
Щоб огоньок він роздував.
Як розігрілось, зашипіло,
Запарилось, заклекотіло,
Ворочалося зверху вниз—
Еней напi насторочив уха:
Мов чоловічий голос слуха,
Те чує і старий Анхиз.
138. Як стали роздувать нильціне,
Горщок той дужче клекотав,
Почули голос виразніше
І він Енею так сказав:
„Енею годі вже журитись.
„Од його має розплодитись
„Великий і завзятий рід;
„Всім світóm буде управляти,
„По всіх усюдах воювати,
„Підверне всіх собі під спід.
139. „І Римські поставить стіни,
„В нїх буде жити, як в раю;
„Великі зробить перемини
„Во всім окружнім там краю;
„Там будуть жить та поживати,
„Покіль не будуть цілувати
„Ноги чиеїс постола...
„Но відіслє час тобі вбираться
„І з пан-отцєм своїм прощаться,
„Щоб голова тут не лягла“.
140. Цього Анхизу не бажалось,
Щоб і попрощатися з синком,
І в голову йому не клалось,
Щоб з ним так бачитись мельком.
Та ба! вже нічим пособити,
Енея треба відпустити,
Із пекла вивести на світ.
Прощалися і обнімалися,
Слізьми гіркими обливалися—
Анхиз кричав, як в марті кіт.
141. Еней з Сивиллою старою
Із пекла бігли навпростець;
Синок ворочав головою,
Поки аж не сховався отець.
Прийшов к Троянцям помаленьку
І крався вишном, потихеньку,
Де їм велів себе пождати.
Троянці покотом лежали
І на дозвіллі добре снали,—
Еней і сам уклався спати.

Ч А С Т И Н А І V.

1. Борців як три не поденькуєш,
На моторошні засердчить,
І зараз тяглом закипнуєш
І в буркоті закенюються;
Коли ж що напхом з'язкаєш,
І в тероб добре жживоташ,
То на заселі занутрити;
Об лихо вдаром заземлюєш,
І ввесь забуд свій зголодуєш
І біг до гора зачортить.
2. Та що абищоти верзлялом,
Не казку кормом солов'ят:
Ось ну, закалиткуй брязкалом,
То радощі заденежать;
Коли давало сп'ятакуєш,
То може чуло зновинуєш,
Як що з тобою спередить:
Куди на плавах човнувати,
Як угодилі Юнонати
І як Еней замінервить.
3. Мене за цю не лайте мову,
Не я її скомпонував;
Сивиллу лайте безтолкову,
Її це мізок змусував.
Це так вона коверзувала,
Енесві пророкувала,
Йому де поступатись як;
Хотіла мізок закрутити,
Щоб грошей більше улузити,
Хоть бідний був Еней і так.
4. Та треба з лиха догадатись
Як прийде узлом до чогось,
А з відьмою не торгуватись,
Щоб хлипати не довелось.
Подякував старую суку
Еней за добрую науку,
Шагів з дванадцять в руку дав.
Сивилла грошики в калетку,
Піднявши пелену і свитку,—
Ізслизла, мов лихий злигав.
5. Еней, ізбувши сучу бабу,
Як мога швидко на човни,
Щоб не дала Юнона швабу,
Що опинився б в сатани.
Троянці в човни посідавши
І швидко їх пооднихавши,
По вітру гарно попливали;
Гребли з диявола всі дружино.
Що де-яким аж стало душно,
По хвилі весельця гули.
6. Пливуть—аж вітри забурчали
І закрутили не шутя,
Завили грізно, засистали—
Нема Енесві пуття!
І зачало човни бурхати,
То сторч, то на бік колихати,
Що враг устоїть на ногах;
Троянці з ляху задрігали,
Як лиху помігти—не знали,
Іграли тільки на зубах.
7. Як ось став вітер ушухати
І хвилі трохи уляглись;
Став місяць з хмара виглядати,
І звізди на небі блись-блись!
Агу! Троянцям легче стало,
І тяжке горе з серця спало,
Уже бо думали пропасть.
З людьми на світі так буває:
Коли кого міх налякає,
То послі торба спать не дасть.

8. Уже Троянці вгамувались.
Могоричу всі потягли;
І, мов менькі, повивертались,
Безпечно спати залягли.
Аж ось поромщик їх, проноза,
На землю плав, як міх із воза,
І мов на пуп ренетував:
„Пропали всі ми з головами,
„Прощаймося з тілом і душами,
„Остатній наш народ пропав!
9. „Заклятий острів перед нами
„І ми його не минемо;
„Не пропливем нігде човнами,
„А на йому пропадемо.
„Живе на острові царця
„Цирцея, люта чарівниця
„І дуже злая до людей;
„Які лиш не остережуться,
„А її на острів попадуться,
„Тих переверне на звірей.
10. „Не будеш тут ходити на парі,
„А підеш зараз чотирма;
„Пропали, як сірко в базарі!
„Готовте тії до ярма!
„По нашому хохляцьку строю
„Не будеш палом, ні козою,
„А вже залевне що волом:
„І будеш в плузі походити.
„До броваря дрова таскати,
„А може підеш бовкнутом.
11. „Лях цвенькати уже не буде,
„Загубить чуйку і жупан
„І „не позволям“ там забуде;
„А заблєє так, як баран.
„Москаль—бодай би не козою
„Замекекекав з бородою;
„А Прус хвостом не завиляв,
„Як, знаєш, лис хвостом виляє,
„Як дуже До й да налягас,
„І як Чухрай угонку дав.
12. „Цесарці ходять журавлями,
„Цирцеї служать за гусар
„І в острові тім сторожами;
„Італіанець же—маляр
„Ісквапніший на всякі штуки,
- „Співак танцюра на всі руки,
„Уміє і чижів ловить,—
„Цей переряжен в обез'яну.
„Опійник носить із сап'яну
„І осужден людей смішити.
13. „Французи ж давнії сіпаки,
„Головорізи-різники,—
„Ці перевернуті в собаки,
„Чужі щоб гризли маслаки.
„Вони і на владику лають,
„За горло всякого хватають,
„Гризуться і проміж себе:
„У них хто хитрий, то і старший
„І знай всім наминає парші,
„Чуприну всякому скубе
14. „Повзуть Швейцарці черв'яками,
„Голланці квакають в багні,
„Чухонці лазять мурав'ями,
„Пізнаєш жиди там в свині.
„Индиком ходить там Гишпанець,
„Кротом же лазить Португалець,
„Звіркує Шведин вовком там;
„Датчанин добре жеребцює,
„Ведмедем Турчин там танцює,—
„Побачите, що буде нам!...”
15. Біду побачив неминучу
Троянці всі і пан Еней,
Зібралися в одну всі кучу
Подумати у біді своєї,
І миттю тут уговорилися,
Щоб всі хрестилися і молилися,
Щоб тільки острів їм минуть;
Молебень же втіли Еолу,
Щоб вітрам, по його ізволу,
В другий бік повелів дмухнути.
16. Еол молебнем вдовольнився
І вітрів зараз одвернув,
Троянський план перемінівся,
Еней був звірем увильнув.
Ватага вся повеселіла,
Горілка з пляшок булькотіла,
Ніхто ні краплі не пролив;
Потім взялися за веселля
І пригребнули всі од серця,
Мов би Еней по почті плав.

Еней по човну похожая,
Роменський тютюнець курив,
На всі чотири розглядає,
Коли б чого не пропустив.
„Хваліте,—крикнув,—братця,
„Гребіте дужче яко-мога, [Бога.
„От Тибр перед носом у нас!
„Ця річка Зевсом обішана
„І з берегами нам оддана
„Гребі!... от закричу—шабас!“

Гребнули раз, два, три, чотири,
Як на—у берега човни!
Троїниці наші чуриндири
На землю скиць—як там були!
І зараз стали розкладатись,
Копати, строїть, тануватись,
Мов їм під лагерь суд одвів.
Еней кричить: „моя тут воля!
„І скільки оком скинеш поля—
Скрізь геть настрою городів!“

Земелька ця була Латинська,
Завзятий царь в ній був Латин,
Старий скушндя—скурвасинська:
Дрижав, як Каїн, за алтин.
А также всі його підданці,
Носили латані галанці,
Дивившись на свого царя;
На гроші там не козирили,
А в китьки крапанками грали,—
Не візьмеш даром сухаря.

Латин цей, хоть не дуже близько,
А все Олімпським був рідня,
Не кланявся нікому низько,
Для його все була брідня.
Мерика, кажуть, його мати,
До Фавна стала учашати
Та і Латина добула.
Латин дочку мав чепуруху.
Проворну, гарну і моргуху,—
Одна у нього і була.

Дочка була зальотна птиця
І ззаду, спереду—кругом;
Червона, свіжа, як кисляця,
І все ходила павичом.
Дородна, росла і красива,

Приступна, добра, не спесива,
Глушка, юрлива, молода;
Хоть хто на неї непароком
Закіне молодецьким оном,
То так її і внодоба.

22. Така дівча—кусочок ласий,
Заслившись, як глинеш раз:
Що ваші гречеські ковбаси,
Що ваш первак грушевий квас!...
Завійниця од неї вхопити,
На голову насяде клопіт,
А може тьохне і не так:
Поставить рогом ясні очі,
Що не досипи петрівської ночі,—
Те по собі я знаю сам...

23. Сусідні хлопці женихались
На гарну дівчину таку,
І сватать де-які шталались.
Які хотіли, щоб смаку
В Латинівій дочці добитись.
Царя приданим поживнись,
Геть, геть—і царство за чуб взяти
Но ненечка її Амата,
В душі своїй була строката:
Не всякий її любився зять.

24. Один був Турн царьом невистний,
З Латином у сусідстві жив,
Дочці і матері прикметний
І батько дуже з ним дружив.
Не в шутку молодець був жвавий,
Товстий, високий, кучерявий,
Обточений, як огірок;
І війська мав свого чимало.
І грошників таки бряжчало,—
Куди не кинь, був Турн царьок.

25. Пан Турн щось дуже підсилався
Царя Латина до дочки:
Як з нею був, то виправлявся
І піднімався на каблучки.
Латин, дочка, стара Амата
Що-день від Турна ждали свата:
Уже напшили рушників
І всяких всячин напридбали,
Які на сватанні давали,—
Все сподівалось старостів.

26. Коли чого в руках не маєш,
То не хвалися, що твоє;
Що буде, ти того не знаєш,
Утратиш може і своє.
Не розгляdivши, кажуть, броду,
Не лізь прожомом перший в воду,
Бо щоб не насмішив людей;
І перше в волок подивися,
Тоді і рибкою хвалися,
Бо будеш йолоп, дуралей.
27. Як пахло сватанням в Латина.
І ждали тільки четверга,
Аж тут Анхизова дитина
Приїздила на берега
Зо всім своїм Троянським плем'ям.
Еней не марно тратив врем'я,
По-молодецьку закупив:
Горілку, пиво, мед і брагу,
Поставивши перед ватагу,
Для збору в труби засурмив.
28. Троянство, знаєш, все голодне
Синнуло рисьтю на той клик;
Як галіч в врем'я непогодне,
Всі підняли великий крик.
Сивушки зараз ковтонули
По кішмику—і ле здригнула
І докосились до петрав.
Все військо добре убирало,
Аж по-за ухами лягало,
Один перед другим хватав.
29. Вбірали січену капусту,
Шатковану і огірки—
Хоть це було в час м'ясопусту,—
Хрін з квасом, редьку, буяки,
Рябка, тетерю, саламаху—
Як не було: поїли з маху
І всі строщили сухарі.
Що ни було, все поз'їдали,
Горілку всю повишивали,
Як на вечері косарі.
30. Еней zostавив із носатку
Було горілки про запас.
По клюкнув добре по порядку,
Розшедривсь, як бува у нас,
Хотів посліднім поділитись,
- Щоб до кінця уже нашитись,
І добре півкою смикнув.
За ним і вся його телота
Тягла, поки була охота,
Що де-який і хвіст надув.
31. Барильця, пляшечки, носатку,
Сулі, тикви, баклажки—
Все висушили без остатку,
Посуду потовкли в шматки.
Троянці з хмелю проспалились,
Скучали, що не похмелялись;
Пішли, щоб землю озирать,
Де їм показано селитись,
Жити, будуватися, женитись,
І щоб Латинців розпізнавать.
32. Ходили там, чи не ходили,
Як ось варчулися і казали,
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: „люде тут бормочуть,
„Язиком дивним нам сокочуть,
„І ми їх мови не втнемо;
„Слова свої на ус кінчають,
„Як ми що кажем їм, не знають,—
„Між ними ми пропадемо“.
33. Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить Піярьську граматку
Полуставців, октоїх;
І всіх зачав сам мордувати,
Поверху, по словам складати
Латинську тму, мну, здо, тло
Троянське плем'я все засіло
Коло книжок, що аж потіло
І по латинському гуло.
34. Еней від них не одступався,
Тройчаткою всіх приганяв;
І хто хоть трохи лінувався,
Тому субітків і давав.
За тиждень так латину взнали,
Що вже з Енеєм розковчали
І говорили все на ус:
Енея звали Енеусом,
Уже не паном—домінусом,
Себе ж то звали—Троянус.

35. Еней Троянців похваливши,
Що так латину пеняли,
Сивушки в кубочці наливши,
І могорич всі завпили;
Потім з десяток що-мудріших,
В латині що-найрозумніших
З ватаги вибравши як-раз,
Послав послами до Латина
Од імени свого і чина,
А з чим послав, то дав приказ.
36. Посли прийшовши до столиці,
Послали до царя сказати,
Що до його і до царичі
Еней прислав поклон оддати
І з хлібом, з сіллю і з другими
Подарками предорогими,
Щоб познакомитись з царем:
І як доб'ється панської ласки
Еней-сподар і князь Троянський,
То прийде сам в царський терем.
37. Латину тільки що сказали,
Що од Енея есть послы:
І з хлібом, з сіллю причували,
Та і подарки принесли,
Хотять Латину поклонитись,
Знакомитись і подружитись,—
Як тут Латин і закричав:
„Впусти! я хліба не цураюсь
„І з добрими людьми братаюсь.
„От на ловця звірь наскакав!“
38. Велів тут зараз прибірати
Світлиці, сіни, двір мести;
Клечання по двору сажати,
Шпалерів різних панести
І вибивать царську хату.
Либонь покликав і Амату,
Щоб і вона дала совет.
Як лучче, краще правірати,
Де, як коврами застелати
І підбірати до цвіту цвіт.
39. Послав гінця до богомаза,
Щоб малювання накупить,
І также різного принаса,
Щоб по було і їсти, й пити.
Вродилось ренське з курдамоном
- І пиво чорнее з лимоном,
Сивушки же трохи не з сусет;
Де не взились воли, телята,
Барани, вівці, поросята,—
Латин прибравсь, мов на запус.
40. Ось привезли і малювання
Роботи первішних майстрів:
Царя Гороха панування,
Патрети всіх багатирів,
Як Александр цареві Пору
Давав і з військом добру хлібору,
Чернець Мамая як побив,
Як Муромець-Ілля гуляє,
Як б'є Половців, преганяє—
Як Переяслав бороняє;
41. Бова з Полканом як водився,
Один другого як вихрив;
Як Соловей-харизз женився,
Як в Польщі Желізняк ходив.
Протів був француз Гаркуша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька-Кайн впереді.
І всяких всячин накупили
Всі стіни ними обділили,—
Латин дививсь їх красоті!
42. Латин так дома спорядивши,
Кругом все в хатах оглядав,
Світелки, сіни обходявши,
Собі убора добірав:
Плащем з клейонки обернувся,
Циновим гудзем застебнувся,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги бинді нозі
І рукавиці взяв пикапові,—
Надувся, мов на огні лопух.
43. Латин, як царь, в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись всякий з них, як йорж.
Царя на дзигіли посадили,
А сами мовчки одступили
Від порогу аж до дверей.
Цариця ж сіла на ослоні,
В едмашковому шубоні,
В караблику із соборей.

44. Дочка Лавися чепуруха
В німецькій фуркальці була,
Вертілась, як в окропі муха,
В верцадло очі все п'яла.
Од дзиглика ж царя Латина
Скрізь послана була раднина
До самої фіртки і воріт:
Стояло військо тут зальотне,
Волює, кінне і піхотне
І ввесь був зібраний повіт.
45. Послів ввели к царю з піхою,
Як водилося у Латин;
Посли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршини,
І соли кримки і бахмулки,
Лакхміття різного три жмутки,
Есоя Латину що прислав.
Посли к Латину приступились,
Три рази низько поклонились,
А старший рацію сказав:
46. „Енеус ностер маїнус пакус
„І славний Троянорум князь,
„Шмигав по морю, як пуганус,
„Ад те, о рекс! прислав нунк нас.
„Роґамус, доміне Латине,
„Нехай наш капут не загине.
„Пемітте жити в землі своєї,
„Хоть за некунії, хоть ґратіс,
„Ми дякувати будем сатіс
„Венефіценції твоєї:
47. „О Рекс! будь нашим Меденатом
„І ласкам туам покажи,
„Енеусу зробися братом,
„О оптіме, не одкажи!
„Енеус принцпе ест моторний,
„Формозус, гарний і проворний,
„Побачши сам інноміне!
„Вели акдінере подарки
„З ласкавим видом і без сварки,
„Що прислані через мене:
48. „Це килим-самольот чудесний,
„За Хмеля виткався царя,
„Ата під облака небесні,
„До місяця і—де зорі;
„Но можна стіля ним застилати
- „І перед ліжком простилати,
„І тарадайку закривати.
„Царевні буде він в пригуду
„І то найбільш для того году,
„Як замуж прийдеться давати.
49. „Ось скатерть нильонская неш-
„І у Лишську добули; [нетна
„Найбільше в тім вона прикметна—
„На стіл як тільки настели
„І загадай якої страви,
„То всякі вродяться потрави.
„Які на світі тільки ест:
„Пивце, винце, медок, горілка,
„Рушник, ніж, ложка і тарілка.
„Цариці мусям цю піднести.
50. „А це санґанці-самоходи,
„Що в них ходив інче Адам:
„В старинній пошиті годи,
„Не знаю, як достались нам;
„Либонь достались од Пендосів,
„Що в Трої нам утерли носів,—
„Про те Еней зна молодець.
„Цю вещь, як рідку і старинну,
„Підносимо царю Латину,
„З поклоном низьким, на ралець“
51. Цариця, царь, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась сліна,
До себе всяквій і гребе
Які достались їм подарки,—
На силу обійшлося без сварки.
Як ось Латин сказав послам:
„Скажіте вашому Енею—
„Латин і з цілою сім'єю,
„Крий Боже, як всі раді вам!
52. „І вся моя мастиність рада,
„Що Бог вас навернув сюди;
„Мні мила ваша вся громада,
„Я не пушу вас нікуди.
„Прошу Енею поклонятись
„І хліба-соли не цуратись,
„Кусок остатній розділю.
„Дочка у мене одначка,
„Хазяйка добра, приха, швачка,—
„То може і в рідню вступлю“.

53. І зараз попросив до столу
Латин Енеевих бояр,
Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кав'яр;
Був борщ до иншундрів з буряками,
А в юшці потрох з галушками,
Потім до соку каплуни;
З отрібки баба, шарпаніна,
Печена з часником свинина,
Крохмаль, який їдять пани.
54. В обід пили заморські вина,—
Не можна всіх їх розказати,
Бо потече із рота слина
У де-кого, як описати:
Пили Сикизку, деревівку
І кримську вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віват—з мушпрів стріляли,
Туш—грімко трубаці іграли,
А малахліт—ляки пелють.
55. Латин по царському звичаю
Енею дари одрадив:
Лубенського шмат короваю,
Корито Опішнянських слив,
Оріхів Київських смажених,
Поставських пундиків пряже-
тих п'ять кін яець; [них
златого скота з Лип'янки,
Вивухи відер з п'ять Будянки,
Сто Решетилівських овець.
56. Латин старий і полигався
З Енеем нашим молодцем,
Еней і зятем називався,—
Но діло краситься кінцем!..
Еней по щастю без поміхи
Вдавався в жарти, ігри, сміхи,
А о Юноні і забув,
Його котора не любила,
І скрізь за ним, де був, слідила,
Нігде од неї не ввильнув.
57. Іриса цюхля провлятуша,
Завзятіша од всіх брехух,
Олимська мчалка невсипуша,
Крикливіша із щебетух—
Прийшла Юноні розказала,
Енея як Латинь приймала,
Який між ними єсть уклад:
Еней за тестя мав Латина,
А цей Енея—як за сина,
І у дочки з Енеем лад.
58. „Еге!—Юнона закричала:
„Поганець як же розібрав!
„Я нарошно йому спускала,
„А він і ноги розіклав!
„Ого! провчу я висікаю
„І перцю дам йому, і маку,
„Потямить, якова-то я!.. [ську;
„Проллю Троянську кров, Латин-
„Вмішаю Турна скурвасинську,—
„Я наварю їм кісіля!..“
59. І на! через штафет к Плутону
За підписом своїм приказ:
Щоб фурію він Тезифону
Послав к Юноні той же час:
Щоб ні в берліні, ні в дормезі,
І ні в ридзані, ні в портиззі,
А бігла б на перекладних;
Щоб не було в путі препони,
То б заплатив на три прогони,
Щоб на Олимп вродилась в мит.
60. Прибігла фурія із некла,
Яхидніша од всіх відьом,
Зла, хитра, злобная, запекла,
Робила з себе скрізь содом.
Ввішла к Юноні з ревом, стуком,
З великим тріском, свистом, гуком,
Зробила об собі лепорт,
Як-раз її взяли гайдуйки
І повели в терем під руки,
Хоть так страшна була, як чорт.
61. „Здорова, любя, мила доно!..
Юнона в радощах кричить:
„До мене швидче, Тезифоню!..
„І цілувать її біжить.
„Сідай, голубко!.. як ся маєш?
„Чи пса Троянського ти знаєш?
„Тенер к Латину завітав
„І крутить там, як в Карфагені!..
„Достанеться дочці і неці,
„Латин щоб в дурні не попав.

62. „Весьє знає світ, що я не злобна,
„Людей губити не люблю;
„Но річ така богоугодна,
„Коли Енея погублю.
„Зроби ти похорон з весілля,
„Задай ти добре всім похмілля,
„Хоть би побрали всіх чорти.
„Амату, Турна і Латина,
„Енея, гадового сина—
„Пужни по своєму їх ти!“

63. „Я наймичка твоя покорна“,
Ревнула фурія, як грім:
„На всяку хіть твою неспорна,
„Сама Троянців всіх поім;
„Амату з Турном я з'єднаю
„І цим Енея укараю,
„Латину ж з тим'я дур пушу;
„Побачать то боги і люди,
„Що з сватання добра не буде.
„Всіх, всіх в шматочки погрошу“.

64. І перекинулась клубочком,
Кіть-кіть з Олімпа, як стріла;
Як йшла черідка вечерочком,
К Аматі шусть—як там була!
Смутна Амата шрія крала,
Слізки ронила і вдихала.
Що Турн-князьок не буде зять;
Кляла Лавинії родини,
Кляла кумів, кляла хрестини,
Та що ж?—проти ріжня не прать!

65. Яга під пелену підкравшись,
Гадюкою в серце поновзла,
По всіх куточках позвивавшись,
В Аматі рай собі найшла.
В стравлену її утробу
Наклала злості, мов би бобу,—
Амата стала не своя:
Сердита заяла, кричала,
Себе, Латина проклинала
І всім давала трипина.

66. Потім і Турна навістила
Пресучи, люта яга
І із цього князька зробила
Енею лишнього врага.
Турн по воєнному звачаю,

З горілкою налившись чаю,
Сказати по-просту—п'яний спав;
Яга тихенько підступила
І люте сніще підпустила,
Що Турн о тім не помітив.

67. Йому, бач, сонному верзлося,
Будім Анхизове дитя,
З Лавинією десь зійшлося
І женихалось не шутя:
Будім з Лависей обнімався,
Будім до пазухи добрався,
Будім і перстень з пальця зняв;
Лавися перше мов пручалась,
А послі мов угамувалась,
І ти будім Еней сказав:

68. „Лависю, милее кохання!
„Ти бачиш, як тебе люблю;
„Но що це наше женихання,
„Коли тебе на-вік гублю?
„Рутулець Турн тебе вже свата,
„За ним, бач, тягне і Амата,
„І ти в йому находиш смак.
„До кого хіть ти більшу маєш,
„Скажи, кого з нас вибіраєш?—
„Нехай я згину неборака!“

69. „Живи, Енесчку мій милий“,
Царівна цей дала одвіт:
„Для мене завжди Турн остий,
„Очам моїм один ти світ!
„Тебе коли я не побачу,
„То день той і годину трачу.
„Мое ти щастя, живота!..
„Турн швидче нагле околіє,
„Ніж, дурень, мною завладіє,
„Я вся—твоя, і пан мій—ти!“

70. Тут Турн без пам'яті схватився,
Стояв, як в землю вритий стовп;
Од злості, з хмелю весьє трусився
І сна од яву не розчовп:
„Кого?—мене...іхто?—Троянцї!..
„Голяк, втікач, прищептєнцє, лєнцє!
„Звести?.. Лавинію одняти?
„Не князь я—гірше шмаровоза,
„І дам собі урізати носа,
„Коли Еней Латина зять!..

71. „Лавися—шмат не для харциза,
„Який пройдевіт єсть Еней;
„А то—і ти, голубо сиза,
„Ізгинеш од рукі моєї!
„Я всіх поставлю вверх ногами,
„Не подарю вас душами,
„А білий Енею докажу.
„Латина же, старого діда,
„Прижму незгірше, як сусіда,
„На кіл Амату посажу“.
72. І зараз лист послав к Енею,
Щоб вийшов битись сам-на-сам,
Помірявсь силою своєю,
Достав од Турна по усам;
Хоть на кві, хоть кулаками
Помштурхавсь по-під боками,
Або побитись і на смерть.
А также пхнув він драгомана
І до „Дашинявоту“ сумтану,
Щоб і цьому мордаси втерть.
73. Яхидна фурія раденька,
Що по її все діло йшло;
До людських бід вона швиденька
І горе мизе її було.
Махнула швидко до Троянців,
Щоб цих Латинських постоялців
По своєму осатанить.
Тоді Троянці всі з хортами
Збирались їхати за зайцями,
Князька свого повеселить.
74. Но—„горе грішникові сушу“,
Так Київський скубент сказав:
„Благих діл вовся не їмущу!“...
Хто боїт судьби пізнав?
Хто де не дума, там почує,
Хотів де бігти, там гальмує,—
Так грішними судьба вертеть!
Троянці сама то пізнали,
З малої речі пострадали,
Як то читатель сам уздрить.
75. Поблизь Троянська кочування
Був на одльоті хуторок,
Було в нім шупале будування,
Ставок був, гребля і садок.
Жила Аматына там нянька,
- Не знаю—жінка, чи панянка,
А знаю, що була стара,
Скупа, і зла, і воркотуха,
Наушниця і щебетуха,
Давала чиншу до двора:
76. Ковбас деситиїв з три Латину,
Лавинії к Петру маварик,
Аматі в тиждень по алтину,
Три хунти воску на ставник,
Льянної пряжі три півмітаї,
Серпанків вісім на намітї,
І двісті валяних гнотів.
Латин од няньки наживався,
Зате ж за няньку і вступався,
За няньку хоть на ніж готів.
77. У няньки був біленький цуцик,
Щі він завжди забавляв;
Не дуже простий розом муцик,
Носив поноску, танцював
І лані лизав од скуки
Частенько ноги скрізь і руки,
І ліменці вигризав.
Царівна часто з ним ігралась,
Сама-цариця любовалась,
А царь то часто годував.
78. Троянці в роги затрубивши,
Пустили гончих в чагарі,
Кругом болото обступивши,
Бичами ляскали псарі;
Як тільки гончі загаяли,
Загавкали, заскавучали,
То муцик, вирвавшись на двір,
На голос гончих одізвався,
Чмихнув, завив, до їх помчався.
Стремений думав, що то звірь;—
79. „А тю його! гуджа!“ і крикнув
І з сворі поспускав хортів;
Тут муцик до землі прилипнув
І дух від ляку затаїв;
Но пси донохавшись доспіли,
Шарпнули муцика, ізліли
І пошмонтали кісточки.
Як вість така дойшла до няньки,
То очі вип'яла як баньки,
А з носа спали і очки.

80. Осатаніла вража баба
І крикнула як на живих,
Зробилася зараз дуже слаба,
Холодний показався піт,
Порвали маточні припадки,
Істерика і лихорадки,
І сазми жели потягли;
Під ніс їй вложи асафету
І теплую на нун сервету,
Іще клістир з ромву дали.
81. Як тільки в пам'яті вернулася,
То зараз галас підняла;
До неї челядь вся сунулася
Для дива, як ввесь світ кляла;
Потім схвативши головушку
І вибравшись на ребру стежку,
Чкурнула просто до Троїи—
Всі куріні їх воїланти,
Енея заколоть, побити
І всіх Троїанських бусурман.
82. За нею челядь покотила,
Схвативши хто що запонав:
Кухарка чаплію вхопила,
Лакей тарілками шпурляв,
З рублем там прачка храбривала,
З діянкою речка частувала,
Гумениці з цілою скрізь совавсь;
Тут рота косарів з греблями
Йшли битись з косами, з граблями,—
Ніхто од бою не цуравсь.
83. Но у Троїанського народу
За шаг алтина не проси;
Хто жоскади обіхав зроду?
А займеш—ноги уноси!..
Завзятого Троїяниці кшалту,
Не струсить нічогого ївалту
І паса хоть кому утруть.
І яничину все рать розбили,
Скалічили, розпорошили
І всіх в тісний загнали кут.
84. В сія то нещасливе врем'я
І в самий штурхобочний бой,
Троїанське і Латинське плем'я
Як умівалося мажкою—
Прибіг гінець з листом к Латину,
- Нерозуму привіз новину:
Киязь Турн йому війну писав!
Не в мир, бат, запровав наснитись,
А в поле вивозав битобитись;
Гінець і на словах додав:
85. „Щарю Латине непрагданий!
„Ти слово царськеє зламав;
„Зате узол дружелюбивий
„На-віки з Турном розірвав.
„Од Турна шмат той однімаєш
„І в рот Енеєві соваш,
„Що Турнові сам обіщав.
„Виходь же завтра навкулачки,
„Відрізь полізеш мабуть, рачки
„Бодай і луна щоб не злилав“.
86. Не так розсердиться добродій,
Коли пан возний позов дасть,
Не так люте голий злодій,
Коли не має що украсть—
Як наш Латин тут розгнівився
І на гінця сього озлявся,
Що губи з серця покусав.
І тільки одповідь мав дати
І тнів царський свій показати,
Посел щоб Турнові сказав—
87. Як виглянув в вієно знепацька,
Прийшов Латин в великий страх:
Побачив люду скрізь багачко
По улицях і всіх кутках.
Латинці перлися товпами,
Шпурляли вгору всі шапками,
Кричали в голос на ввесь рот:
„Війна! війна просив Троїяниці!
„Ми всіх Енеєвих поганців
„Поб'єм,—іскореним їх род“.
88. Латин старий був не рубака
І воюватись не любив,
Од слова—смерть він неборака
Був без думи і мов нежив.
Він стичку тільки мав на ліжку,
Аматі як не грав під шіжку,
І то тоді, як підтантався.
Без того ж завжди був тихенький,
Як всякий дід старий, слабенький,
В чужее діло не мішавсь.

89. Латина і серцем, і душею
Далекий бувши од війни,
Зібравшись з мудрістю своєю,
Щоб не потрапив в кайдани,
Зізвав к собі панів вельможних,
Старих, чиновних і заможних,
Которих ради слухав сам;
І виславши геть-преч Амата,
Завів їх всіх в свою кімнату,
Таку сказав річ старшинам:
90. „Чи ви од чаду, чи з похмілля?
„Чи чорт за душу удранив?
„Чи напились дурного зілля,
„Чи глузд за розум завернув?...
„Скажіть, з чого війна взялася?
„З чого ця мисль вам припелася?
„Коли ж тіснився війною?...
„Не звірь я—людську кров пролити,
„І не харпиз, людей щоб бити,
„Для мене гидкий всякий бой.
91. „І як війну вести без зброї,
„Без війська, хліба, без гармат,
„Без грошей?... Голови ви буї!
„Який вас обезглуздив кат?
„Хто буде з вас провінціймейстер,
„Або хто буде крісе-цармейстер,
„Кому казну повірю я?
„Не дуже хочете ви битись,
„А тільки хочете нажмитись,
„І буде все біда моя.
92. „Коли сверблять із вас у кого
„Чи спина, ребра, чи боки,
„На що просити вам чужого?—
„Мої великі кудакі
„Поченуть ребра вам і спину;
„Коли ж то мало, я дубину
„Готов на ребрах сокрушить.
„Служить вам рад малахаями,
„Різками, кнуттям і каями.
„Щоб жар воєнний потушить.
93. „Покиньте ж це дурне юпацтво
„І розійдіться по домах.
„Панове виборне боярство!
„А про війну і в головах
„Собі ніколи не кладіте,
- „А мовчки в записках сидіте,
„Розгадуйте, що їсти й пити.
„Хто ж о війні проговориться,
„Або кому війна присниться,
„Тому дам чорт-зна що робить“.
94. Сказавши це, махнув рукою
І зараз сам пішов з кімнат
Бундючно-грізною холою,
Що всякий був собі не рад.
Пристижені його вельможі
На йолонів були похожі,
Ніхто з уст царя не чувив.
Не швидко бідні схаменувись
І в ратуш підтюпцем сунувись,
Уже як вечір наступив.
95. Тут думу довгую держали
І всяк компопував своє,
І в голос грімко закричали:
Що на Латина всяк пліве,
І на грозьбу не уважає,
Війну з Енеєм починає,—
Щоб некрут зараз набирать:
І не просить щоб у Латина
З казни його ані алтина,
Боярські гроші шафувать.
96. І так, Латинь заворунилась,
Задумав всяк побить Троян:
Відкіль та храбрість уродилась
Против Енеевих процап?
Вельможі царство збунтовали.
Против царя всіх наущали.
Вельможі! лихо буде вам,
Вельможі! хто царя не слуха,
Таким обрізати ніс і уха
І в руки всіх оддати катам.
97. О музо, паничко Парнаська!
Спустиись до мене на часок;
Нехай твоя научить ласка,
Нехай твій шепче голосок,
Латинь к війні як знаряджалась,
Як армія їх набіралась,
Який порядок в війську був:
Всі опанши мундири, зброю
І казку мні скажи такую,
Якої ще ніхто не чув.

98. Бояри в миг скомпонували
На аркуш маніхвест кругом,
По всіх повітах розіслали,
Щоб військо йшло під коругів;
Щоб голови всі обголяли,
Чурини довгі оставляли,
А ує в шівлокоті би стирчав;
Щоб сала і піпона набрали,
Щоб сухарів понапікали,
Щоб ложку, казанок всяк мав.
99. Все військо зараз розписали
По різних сотням, по полкам,
Полковників понаставляли,
Дали патенти сотнякам.
По городам всяк полк назвався,
По шапці всякий розличався.
Вписали військо під райкери:
Попили сині всім жупани,
На спід же білії каптани,
Щоб був козак, а не мугирь
100. В полки людей розпреділивши,
І по квартирах розвели,
І всіх в мундирі нарядивши.
К присязі зараз привели.
На конях сотники фінтили.
Хорунжі усеми крутили,
Кабану мюхав асаул;
Урядники з атаманами
Новими чванились шапками
І ратник всякий губу дув.
101. Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись.
Так просто військо шикувало,
Не знавши: «стій, не шевелися!»
Так славній полки козацькі—
Лубенський, Галицький, Полтавський
В шапках, було, як мак цвітуть,
Як грядуть, сотнями ударять,
Перед себе синей наставлять—
То мов мігалою все метуть...
102. Було тут військо—волонтирі:
То всяких юрбаця людей,
Мов запорожці-чуприндири,
Що їх не втне і Асмодей.
Воно так, бачиш, і негарне;
- Як кажуть то—не регулярно,
Та до війни самій злий гад:
Чи вкрасти що, язик достати,
Кого живцем чи обідрати—
Ні єто не вдержать їх гармат.
103. Для сильної армії своєї
Рушниць, мушкетів, оружжия
Наклали повні гамазей,
Гвинтівок, фузій без пружин,
Булдимок, флінт і яничарок,
А в особливий закамарок
Списів, пік, ратищ, гаківниць.
Були тут страшні гармати:
Од вистрілу дріжали хати,
А пушкарі, то клялись вщ.
104. Жлукта і улики на пушки
Робить галили на захват;
Динца, осівниці, ветушки
На принадлежность припрі
Нужда перемінить законі!.. І вля
Квачі, помела, макстони
В пушкарське відомство пішли
Колеса, бендюги і кари
І самі церковні мари
В депо пушкарське тягли.
105. Держась воєнного обряду,
Готовили заздалегідь
Багацько всякого свариду,
Що сумно аж було глядіть.
Для куль—то з галушки сушили,
А бомб—то з глини палічили,
А слив солоних—для картеч:
Для щитів ночви припасали
І дна із діжок вибивали
І приправляли всім до плеч.
106. Не мали палачів, ні шабель,—
У них, бач, Тули не було:
Не шаблею ж убит і Авель,
Полю смерть йому дало.
Соснові копистки стругали
І до боків поначиняли
На валдних верьвовочках;
Із лик плетей козубеньки,
З якими ходять по опеньки,
Були, мов сума, на плечах.

107. Як амуницю спорядили
І насушили сухарів,
На сало кабанів набили,
Взяли подимне од дворів;
Як підсусідків розписали
І виборних поназначали,
Хто тягалий, кінний, хто же піш,
За себе хто, хто на підставу,
В якое військо, сотню, лаву,
Порядок як завісєв незгірш:—
108. Тоді ну військо муштрувати,
Учить мушкетний артикул,
Вперед як ногу викидати,
Ушкварять ям на калавур.
Коли пішком—то марш шуглого,
Коли верхом—гляди ж, правою
Щоб шкала скочила вперед.
Таке ратнеє фіглярство
Було у них за регулярство,
І все Енеєві на вред.
109. Мов посполитеє рушення
Латина в царстві началось,
Повсюдна муштра та учення,
Все за жолнірство принялось.
Дівки на прутах роз'їзжали,
Цілками хлопців муштрували,
Старі ж учились кидать в ціль.
А баб старих на піч сажали
І на печі їх штурмували,
Бач, для батації в примір.
110. Були Латинці дружні люди
І воюватись мали хіть.
Не всі з добра, хто од причуди,
Щоб битися, то рад летить.
З гаряча часу, перші три дні,
Зносили всяке збіжжя, злидні
І оддавали все на рать:
Мосу, хліб, одежу, гроші
Своей отчизни для сторожі,
Що не було де і дівать.
111. Це поралася так Амата,
К війні Латинців підвела;
Смутна була для неї хата,
На узлісі все і жила.
Жінки з Аматою з'єднались,
- По всьому городу таскались
І підмовляли воювать.
Робили з Турном шури-мури,
І затялись, хоть вон із шкури,
Енеєві дочки не даць.
112. Коли жінки де замішались
І їм верочати дадуть,
Коли з розказами втаскались
Та ихкання ще додадуть.— [ком,
Прощайсь на-вік тоді з поряд-
Пішло все к черту неоглядом:
Жінки поставлять на своє!
Жінки! коли б ви більше їли,
А менше паццювать уміли,
Були б в раз ви за сіє!
113. Як Турн біснуеться, люте,
Б сусідів царства шле послів,
Чи хто із них не порятує
Против Троянських залк снів;
Коли Латин од поединків
Сховався під слід своїх будинок
І ждав, що буде за кінець;
Коли Юнона скрізь літає,
Всіх на Енея навертає
Весільний збить з його вінець:—
114. Гуде в Латії дзвін віщовий
І гасло всім к війні дає,
Щоб всяк Латинець був готовий
К війні, в яку їх злість веде.
Там крик, тут галас, там клепало,
Тісниться люд і все трішало...
Війна в кровавих речах тут;
За нею рани, смерть, увічча,
Безбожність і безчоловічча
Хвіст мантиї її несуть.
115. Була в Латії синагога
Збудована за давніх літ
Для Януса, сердита бога,
Которий дивних був приміт:
Він мав на голові дві тварі,
Чи гарній були, чи харі—
Об тім Виргилій сам мовчить;
Но в мирне время запірався,
Коли ж із храму показався,
Як-раз війна і закинь.

116. По дзвону вся Латиня сунула
До храма, з криком всі неслись,
І наставлях двері одімкнула,
І Янус вибіг, як хариз.
Воєнна буря закрутила,
Латинське серце замутила,
Завзятість всякого бере;
„Війни, війни!“ кричать, бажають,
Пекельним пламенем палають
І молоде, і старе.

117. Латинці військо хоть зібрали,
Та треба ж і війську дожити ост-
Які б на щотах класти знали, [и их,
Які писемніші із них.
Уже ж не мусить всякий знати,
Що військо треба харчувати
І всіх без вина—хміль.
Без битой голої копійки,
Без сей прелестниці-злодійки,
Не можна воювати ніяк.

118. Були златі дні Астреї
І славний був тоді народ:
Мінійців брали в казначей,
А фіглярі писали щот;
І ристачі порцій—обтекарь,
Картожники—хлібний добрий пе-
Гевальдигером був шинкарь, [карь,
Вожатими—сліпці, каліки,
Ораторами—недоріки,
Шпигоном—з церкви паламарь.

119. Всього не можна описати,
В Латії що тоді було:
Уже звозилися чатати,
Що в голові у них гуло.
І всім хваталось, поспішались,
І самі о світі не згадались,
І все робили назворот:
Що єрдоць треба, те ламали,
Що треба кинути, те ховали,
Що в устах в кишеню, клали в рот.

120. Нехай турбуються Латинці,
Готовляться против Троян,
Нехай видумують гостинці
Енею нашому в із'ян,—
Загальнимо, Турн що коверзує,

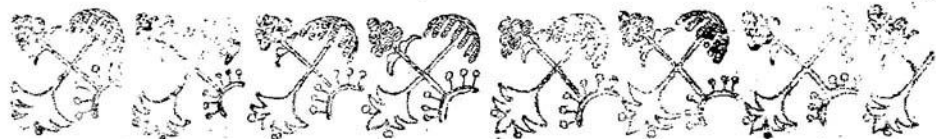
Троянним рать яку готує,
Бо Турн і сам дзіндзівер-зух!
Коли чи д'є—не проливає,
Коли чи б'є—то вже влучає,
Чому людей давить, як мух!

121. Та й видно, що не був в зневазі,
Бо всі сусідні корольки
По прозьбі, мов би по приказі,
Позапалиючи люльки,
Пішли в похід з своїм народом,
З начинням, потрухом і плодом,
Щоб Турнові допомагати—
Не дати Енеєві женитись,
Не дати в Латію поселитись,
К чортам Енеївців всіх послати.

122. Не хмара сенце загустіла,
Не вихор порохом вертить,
Не галіч чорна поле вкрила,
Не буйний вітер це шумить:
Це військо йде всіма шляхами,
Це ратне брязкотить зброями,
В Ардею-город поспіша.
Стови пороку під небо в'ється,
Сама земля здасється, гнеться,—
Енею! де тепер душа?

123. Мезентій наперед Тирренський
Пред страшним воїнством гряде,—
Було полковник так Лубенський
Колись в Полтаві полк веде
Під земляні Полтавські вали,
Де Шведи голови поклали,
Полтаву-матушку спасать;
Пропали Шведи тут прочваря,
Пронав і вал—а булевари
Досталось нам тепер тошкати.

124. За цим на бендюгах плететься,
Байстрик Авентій понадич,
З своєю челяддю ведеться,
Як з блюдолизами панч.
Знакомого він лана внучок,
Добродій песиків і сучок
І лошаків мінять охоч.
Авентій був розбийник з-пупку,
Всіх тормошив, валав на кущу,
Дивився бісом, гадом, сторч.

Ч А С Т И Н А V.

1. Біда не по деревах ходить,
І хто ж її не скуштував?
Біда біду, говорять, родить.
Біда для нас—судьби устав!
Еней в біді—як птичка в клітці,
Заплутався, мов рибка в сітці,—
Терався в думках могодощ.
Весь світ, здавалось, зговорився,
Весь мир на його наустився,
Щоб разорить його в кінець.
2. Еней ту бачив страшну тучу,
Що на його війна несла;
В ній бачив гибель неминучу
— і мучивсь страшно, без числа.
Як хвиля хвилю проганяла,
Так думка думку пошибала.—
К Олімпським руки простягав,
Надеждою хоть підкреслювався,
Но переміни він боявся
І дух його ізнемогав.
3. Ні ніч його не вгамувала,
Він о війні все сумував;
І вся коли ватага спала,
То він по берегу гуляв,
Хоть з горя сильно ізнемігся;
Мов простий, на піску улігся,
Та думка спати не дала.
Скажіть—тоді чи дуже спитьсся,
Як доля против нас яриться
І як для нас фортуна зла?
4. О сон! з тобою забуваєм
Все горе і свою напасть,
Чрез тебе сили набіраєм,
Без тебе ж мусіли б пропасть.
Ти ослабівших укріпляєш,
В тюрмі невинних утішаєш,
Злодіїв сницями страшиш;
Злюблених ти до-купи зводиш,
Злі замисли к добру приводиш;
Пропав—од кого ти біжиш!...
5. Еней мислі турбували,
Чи сон таки своє бере:
Тілесні сили в кім охляли,
В тім дух не швидко, та замре.
Еней заснув і бачить снище:
Пред ним стоїть старий дідаще,
Обшитий весь очеретом;
Він був собі ковтуноватий,
Сидий, в космах і пелехатий,
Вигнувся, підпернися ціпком.
6. „Венерин сину! не жахайся“,
Дід очеретяний сказав:
„І в смутон дуже не вдавався,
„Ти гірші біди видав;
„Війни кривавой не страшися,
„А на Олімпських положися,
„Вони все злее оддалять.
„А що мої слова до діла—
„Лежть свиня під дубом біла
„І тридцять білих поросят.
7. „На тім то берлові свиноти
„Іул постройть Албу-град,
„Як тридцять промчаться годи,
„З Юноною як зробить лад.
„Єднаково ж сам не плошайся,
„З Аркадіянами побратайся:
„Вони Латинцям вороги;
„Троянців з ними як з'єднаєш,
„Тоді і Турна осідлаєш,
„Все військо віб'єш до ноги.

8. „Вставай, Енею! годі спати!
 „Вставай і Богу помолись,
 „Мене ти мусиш також знати:
 „Я Тибр старий!— ось придивись.
 „Я тут водою управляю,
 „Тобі я вірно помагаю,
 „Я не крошчара, не упірь.
 „Тут буде град над городами—
 „Поставлено так між богами...“
 Сказавши це, дід в воду пірє.
9. Еней пробуркався, ехонився
 і духом моторніший став;
 Водою Тибрською умівся,
 Богом молитви прочитав.
 Белів два човни наряджати
 і сухарями запасати,
 і воїнів туди сажати,—
 Як млюсть пішла по всьому тілу:
 Свиною уздрів під дубом білу
 і тридцять білих поросят.
10. Звелів їх зараз поколотити
 і дати Юноні на обід.
 Щоб цю жертвою свиноти
 Себе ізбавити од бід.
 Потім в човни метнувся хутенько,
 Повзнув по Тибру вниз гарненько—
 К Евандру помічі просить;
 Ліс, вода, піски з'умилясь,
 Які не два човни пустились
 з одвагою по Тибру плить.
11. Чи довго плів Еней не знаю,
 А до Евандра він доплив;
 Евандр, по давньому звичаю,
 Тоді для празника курив,
 З Аркадіяї веселився,
 Над віренухою трудився,
 і хміль в їх головах бродив.
 і тільки що човни узділи,
 То всі злякалися без міри.
 Один к Троянцям підступив.
12. „Чи по неволі, чи по волі?“
 Кричить Аркадський їм герлань:
 „Родились в небі ви, чи долі?
 „Чи мир нам везете, чи браць?“
 „Троянець я, Еней одважний,
- „Латинців ворог я присяжний!
 Еней так з човна закричав:
 „Іду к Евандру погостити,
 „На перепутті одпочити,
 „Евандар царь добрий, я чує
13. Еванда син, Паллант вродив
 К Енею зараз підступив,
 Оддав поклон дружелялюбивий,
 До батька в гості попросив.
 Еней з Паллантом обнімався
 і в його приязнь засталався.
 Потім до лісу почалав,
 Де гардував Евандр з коша
 зо старшиною і панами.
 Еней Евандрові сказав:
14. „Хоть ти і Грек, та царь правд!
 „Тобі Латинці вороги;
 „Я твій товариш буду щиро
 „Латинці і мені враги.
 „Тепер тебе я сунулікую
 „Мою уважити долю зую
 „І постесати за Троян.
 „Я—кошовий Еней Троянськ
 „Скитаюсь по морю, мов ла
 „По всіх товчуся берегам.
15. „Прийшов до тебе на одвагу
 „Не думавши, як приймеш
 „Чи буду пити мед, чи браг
 „Чи будем ми собі брати?
 „Скажи, і руку на в завдат
 „Котора, бач, не трусить ся
 „І самих злих нам врагів
 „Я маю храбру дружину
 „Терпівших гірку годину
 „Од злих людей і од богів.
16. „Мені найбільше доідає
 „Рутульський Турн, собачий
 „І лиш гляди, то і влучає,
 „Щоб згайкати мене, як ба
 „Так лучче в сажівці втої
 „І лучче очкуром вдався
 „Ніж Турнові я покорюсь.
 „Фортуна не в його кишені
 „Турн побува у мене в жм
 „Дай поміч—я з ним потяг

17. Евандр мовчав і прислухався,
Слова Енеєві ковтав;
То ус крутив, то усміхався,
Енеєві одвіт цей дав:
„Еней Анхизович, сідайте!
„Турбації не заживайте,
„Бог милостив для грішних всіх;
„Дамо вам війська в підмогу
„І провіанту на дорогу,
„І грошенятком з якийсь міх.
18. „Не поцурайтесь хліба-соли,
„Борщу скоштуюте, галушок;
„Годуйте, купайте доволі,
„А там з труда до подушок.
„А завтра, як настане світати,
„Готово військо виступати,
„Куди ви скажете, в поход;
„За мной не буде оставки.
„Я з вами не роблю умовки:
„Люблю я дуже ваш народ“.
19. Готова страва вся стояла.
Спішили всі за стіл сідати,
Хоть де-яка позастівала,
Що мусіли підогрівати. [ками,
Просічне з ушками, з грін-
І ушка з хликами, з кишками,
Телячий лизень тут лежав;
Ягні і до софорку кури,
Печені різної три гурі,
Багацько ласих тож потрав.
20. Де їсться смачно, там і н'ється,—
Од земляків я таж чував;
На ласес куток найдеться:
Еней з своїми не дрімав.
І правда, гості доказали,
Що жить вони на світі знали:
Пили за жизнь, за ушокі;
Пили здоров'я батька з сином,
І голь-голь-голь, мов клин за клином,
Кричать заставив на разстрой.
21. Троянці п'яні розбрехались
І чванилися без пуття,
З Аркадянками женихались,
Хто так, а хто і не шутя.
Евандр точив гостям розкази:
- Хвалив Іраклові прокази,
Як злого Кака він убив:
Якй Каа робив розбої
І що для радости такої
Евандр і яразник учредив.
22. Воі ж ночі так перепилися,
Держались ледве на ногах;
І на ніч в город поплелися,—
Які їти були в силах.
Еней в кереву замотався,
На задвірку хронти уклався,
Евандр же в хату рачки ліз;
І там під прилавком зігнувшись
І пушко в бурку завернувшись,
Захріп старий во звесь свій ніс.
23. Як ніч покрила челеною
Тверезих, н'яних—воїх людей;
Як хріп Еней од перепоя,
Забувши о біді своєї—
Венера без спідниці, боса,
В халатику, простоволоса
К Вулкану підтюпцем ішла;
Вона тайком к Вулкану кралась,
Поначе з ним і не вінчалась,
Мов жінкою не його була.
24. А все то хитрість сест'ї жіноча,
Повинкою щоб підмануть;
Хоть гарна як, а все охоча
І ще гарячою щоб быть.
Венера назуху порвала
І так себе підперезала,
Що вся на виставці була;
Косинку нарощно згубила,
Грудину так собі відкрила,
Що всякого б з ума звела.
25. Вулкан-коваль тоді трудився,
Зевесу блискавку кував;
Уздів Венеру, затрусився,
Із рук і молоток улав.
Венера зараз одгадала,
Що в добрий час сюди поїдала,
Вулкана в губи зараз—черк!
На шпю сьочила, повисла,
Вся опустилась мов окисла,
Вілки під лоб—і світ померк...

26. Уже Вулкан розм'як, як каша,
Венера те собі на ус;
За діло ну: бере, бач, наша!
Тепер під його пікобуюсь.
„Вулкасю милей, уродливий!
„Мій друже вірний, справедливий!
„Чи дуже любиш ти мене?“
„Люблю, люблю, божусь кліщами,
„Ковадлом, молотом, міхами,
„Все рад робити для тебе!“
27. І прилабузнявся до Киприди,
Як до просителя писець.
Ій корчив різні милі види,
Щоб в достать собі ралець.
Венера зачала благати,
І за Енеєчка прохати,
Вулкан йому щоб допоміг:
Енеєві зробив би зброю
Із сталі, міді, золотую—
Таку, щоб ніхто не зміг.
28. „Для тебе?... ох, моя ти плітко!“
Вулкан задихавшись сказав:
„Зроблю не зброю—чудо рідке,
„Ніхто якого не видав;
„Палаш, циншак, панцьор зо щитом—
„Все буде золотом покрито,
„Як Тульські кабатирки;
„Насічка з черню, з образками
„І з куштиками, і з словами,
„Скрізь будуть брязкальця, дзвінки“.
29. А що ж—не так тепер буває
Проміж жінками і у нас?
Коли чого просити має,
То добрий отгадає час:
І к чоловіку пригніздиться,
Прицуляється, приголубиться,
Цілує, гладить, ласкотить,
І всі сугави розшрубє,
І мізком так завередує,
Що цей для жінки все творить.
30. Венера в облако обвившись,
Махнула в Пафос оддыхать,
Од всіх в світлиці зачинившись,
Себе там стала розглядать.
Красі пом'яті розправляла,
- В волосі кудрі завивала,
Ну п'ятна водами мочить.
Венера, як правдива мати,
Для сина рада все оддати,
В Вулканом рада в кузні жити.
31. Вулкан до кузні дочвалавши,
Будить зачав всіх ковалів;
Свинець, залізо, мідь зібравши,
Все гріти зараз ізвелів.
Міхи престрашні надемають,
Огонь великий розпалюють.
Пішов тріск, стук од молотів.
Вулкан потіє і трудиться,
Всіх лає, б'є, пуга, яриться,
К роботі пригання майстрів.
32. І сонце злізло височенько,
Уже час сьомий ранку був;
Уже закушував смачненько,
Хто добре піної лигнув;
Уже онагри захрючав,
Ворони, горобці кричали,
Сиділи в лавках крамарі;
Картюжники же спать лягали,
Фіндюрки щоки підправляли,
В суди пішли секретарі.
33. А наші з хмелю потигались,
Вчорашній мордував їх чад;
Стогнали, харкали, сморкались,
Ніхто не був і світу рад.
Не дуже рано повставали
І льодом очі протирали,
Щоб освіжитись на часок.
Потім взялися за оковиту
І скликали річ нощопиту—
Поставить, як іти в поход.
34. Тут скільки сотень одмічели
Аркадських лавках гарубків
І в ратники їх назначали;
Дали їм в сотняки панків,
Дали значки їм з хоругвою,
Бунчук і бубни з булавою,
Списів, мушкетів, палашів,
На тиждень сала з сухарями,
Барильце з срібними рублями,
Муки, пшона, ковбас, коржів.

35. Евандр Палланта підозвавши,
Такі слова йому сказав:
„Я рать Енею в поміч давши,
Тебе начальником назвав.
„А доки в паці будеш грати?
„З дітками день і ніч гаяти
„І красти голубів у всіх?
„Одражний жид грішить і в школі,—
„Іли лиш послужки на полі;
„Ледащо син—то батьків гріх.
36. „Іди служи, годі Енею,
„Він знає воєнне ремесло;
„Умом і храбрістю свосю.
„В опрічнее понав число.
„А ви, Аркаді—ви не труси,
„Давайте всім і в ніс, і в уси,
„Паллант мій—ваш сесті отаман.
„За його бийтесь, умірайте,
„Енеєвих врагів карайте,
„Еней мій сват, а ваш гетьман.
37. „А вас, Анхизович, покорно
„Прошу Палланта доглядати;
„Воно хоть паруб'я, неспорно,
„Уміє і складн читати,
„Та дурень, молоде, одважне,
„В бою як буде побачне.
„То може згинуть неборак;
„Тоді не буду жить чрез силу,
„Живцем полізу я в могилу,
„Ізгину, без води мов рак.
38. „Беріте рать, ідіте з Богом,
„Нехай Зевес вам помага!“
Тут частувались за порогом,
Евандр додав такі слова:
„Зайдіть в Лидійському народу,
„Вони послужать вам в пригоду,
„На Турна підуть воювать.
„Мезентій їх тіснить, зжимає,
„На чинш нікого не пускає,—
„Готові зараз бунт піднять“.
39. Пішли, розвивши короговку,
І сльози молодіж лила:
Хто жінку мав, сестру, ятровку,
У інших милая була.
Тоді найбільш нам допомає
- Коли зла доля однімас,
Що нам всього миліше сесть.
За милу все терять готові:
Клейноти, животи, обнови.
Одна дорожче милой—честь!
40. І так, питейним підкренившись,
Утерли сльози із очей;
Пішли, марш сумно затрубивши;
Перед же вів сам пан Еней.
Іх первий марш був до байраку,—
Прийшовши стали на биваку,
Еней порядок учредив.
Паллант по армії джурив,
Трудивсь, всю ніч очей не жмурих,
Еней тож по лісу бродив.
41. Як в північ самюю глухую
Еней лиш тільки став дрімать,
Побачив хмару золотую,
Свою на хмарі гарну мать.
Венера білолика, красна,
Курносенька, очима ясна
І вся як з кров'ю молоко;
Духи од себе ізпускала
І зброю чудную держала,—
Явилась так перед сномом.
42. Сказала: „милий, на, Енею,
„Ту зброю, що кував Вулкан;
„Коли себе устроиш нею,
„То струсить Тури, Бова, Полкан;
„До зброї що ни доторкнеться,
„Все зараз ламнеться і гнеться,
„І і куля не бере;
„Устройсь, храбруй, коли, рубайся
„І на Зевеса полагайся,
„То носа вже ніхто не втре“.
43. Сказавши, аромат пустила—
Васильки, м'яту і амбре,
На хмарі в Пафос покотила;
Еней же зброю і бере,
І очима пожирає,
На себе панлирь натягає,
Палаш до бока прив'язав;
На-силу щит підняв чудесний,—
Не легкий був презент небесний!
Еней роботу розглядав:

44. На щиті, в самій середині,
Під чернь, з насичкой золотой,
Конала муха в павутині,
Павук торкав її ногой.
Посадаль був малий Телешик:
Він плакав і лигав кулешик
До його кралася змія
Крилатая, з сім'ю главами,
З хвостом в верстув, страшна, з ро-
А звалася—Жеретія. [гами,
45. Вокруг же щита на залочах,
Найдуччі лицарські діла
Були бляховані в персонах
Іскусно, живо, без числа:
Котигорох, Іван Царевич,
Кухарчик, Сузіч і Налетич,
Удодливий Кузьма-Дем'ян;
Кощій з презверною головою,
І дурень з сгупою носом,
І славий лицарь Мардванч.
46. Так пан Еней наш знаряжався,
Щоб дружби Турну доказати;
Напасть на ворогів збався,
Зяснацька копоти їм дати.
Но зла Юнона не дримає,
На-вильот умісли всі знає,—
Уля'ять Ірсею посила:
Як можна, Турна роздрочити,
Против Троянців настанити,
Щоб викоренив їх до тла.
47. Ірсея—виль, скользнула з неба,
До Турна в північ шувсть в намет;
Він дожидався тоді вертена,
Хлистав з нудьги Охтарський мех.
К Лависі од любви був в горі,
Топив печаль в питейнім морі.
Так в армії колись велось:
Коли влюбився, чи програвся,
Топуншу хлись—судьба поправся!
Беселля в душу і вплилось!
48. „А що?“ Ірсея щебетала:
„Сидиш без діла і клюєш?
„Чи це на тебе лінь напала?
„Чи все Троянцям оддаси?
„Коту гладкому не до мишки:
- „Не втне, бачу, Панько Ориш,
„Хто б сподівався, що Турн баба!
„Тобі не хист з Енеем битися;
„Не хист з Лавинією любитися
„Ти, бачу, злітний бать собак.
49. „Правдивий воїн не дримає,
„Без просину же і не п'є;
„Мудре, дума, розглядає,
„Такий і ворогів поб'є.
„Ну, к чорту, швидче охмеляй!
„Збірать союзник поспішайся,
„На нову Трою навали,
„Еней в чужих землях блукає
„Дружину в поміч набірає,
„Не оплошай—тепер гляди!
50. Сказавши, столик ізвалила,
Шкереберть к чорту все пішла
Піччю і чарочку побила,
Прояло все, як не було.
Зробився Турн неамовитий,
Ярився, лютував веситий,
Троянської крові забавив.
Всі страсти в голову стовкнули
Любов і ненависть промчавсь
„На штурм, на штурм!“ своїм к
51. Зібрав і кінних, і піхотних
І всіх для битви шикуюв;
І розбишак самих одборних
Під кріпость задирать послав.
Два корпуси до-купн звівши,
А на зякратого сам сівши,
На штурм їх не веде, а мчить
Мезап, Талес в другім отряді
Пішли од берега к ограді,
Побить Троянців всяк спшити
52. Троянці в кріпості звершась,
Енея ждали ворот.
З нещастям тісно пошестись
Біду ветрічали, мов шутя.
Побачивши ж врагів напор,
У башт прибавили запори
І на валу всі залягли;
В віконця з будок виглядали
І носа вон не виставляли,
Шептались і люльки тигля.

53. У них поставлено в громаді:
Коли на їх нап Турн напре,
То всім сидіть в своїй огряді,
Нехай же штурмом вал бере.
Троянці так і учинили:
На вал колоддя накопили
І різний приправляли вар—
Олію, дьоготь кип'ятили,
Живницю, оливу топили,
Хто лізтиме, щоб лезь на тварь.

54. Турн в міру к валу приступивши,
Скрізь на зикратому гасав;
В розсінку кінних розпустивши,
Сам, як опарений, кричав:
„Сюди, трусливі Троянці!
„На бої, вигодливі поганці!
„Зарипавсь в землю, мов кроті!..
„Де ваш Еней—жіночий красник?
„Пряде з бабами набабашник!
„Не леньсько виглянуть сюди?..“

55. І всі його так підкомандні
Кричали, лаяли Троян;
Росили глази їм досадні,
Гірш нівечили, як циган.
Пускали тучами к ним стріли,
А де-які були так смілі,
Що мали перескочить р'в.
Троянці уха затикали,
Рутульців лайки не вважали,
Хоть битись всякий з них хотів.

56. Турн з серця скреготав зубами,
Що в кріпості всі ні-гу-гу;
А стін не розіб'єш зубами,
Зиссилку гнися хочь в дугу.
Злість, кажуть, сатані сестриця,—
Хочь може це і небилиця.
А я скажу, що може й так:
Од злості Турн те komponує,
Мов сатана йому диктує,
Сам чорт заліз в його кабак.

57. Од злості Турн осатанівши,
Велів багаття розводити,
І військо к берегу привівши,
Казав Троянський флот спалити.
Всі прийнялися за роботу,—

Хто жар, хто дим, хто сажу,
Хто з головою, хто з фігіями
Погибель мчали кораблям.

58. Розжевірлося і закурилося,
Блакитне полум'я звисло;
Од диму сонце заганьїлося,
Курище к небу довезлося.
Боги в Олімпі стали чхати:
Турн їм ізволив тимфи дати.
Богинь напав од чаду дур;
Дим очі їв, лилися слюзи,
З нудьги скакали так, як кози;
Зевес сам був, мов ринкур.

59. Венеру ж за душу щамлю,
Що з флісом похитилася так,
Од жалю серце замірало,
Що сяде син на міль, як рак.
В жалю, в слюзах і в гіркім смутку
Богиня сіла в просту будку.
На передку сів Купідон;
Кобила їх везе кривая,
Цибелла де жила старая,
Щоб цій язї оддати поклон.

60. Цибелла,—знають во всіх ніколах,
Що матіррю була богів,—
Із-молоду була не промах,
Коли ж їм стала бов оубів,
То тільки на печі сиділа,
З кулешиком лемішку їла
І не мішалася в діла.
Зевес їй отдавав повагу
І посилав од столу браву,
Яку Юнона лани пела.

61. Венера часто докучала
Зевесу самою бридней,
За те в немилость і попала,
Що нільзя показати очей.
Прийшла Цибеллу умоляти
І мусіла їй обіщати
Купити збитню за алтин,
Щоб тільки Зевса умолила,—
Вступиться за Троян просила,
Щоб флота не лишився сан.

- О всякій всячній несе.
Стягли її на-силу з ночі,
Взяв Кунидон в собі на плечі,
В будинки в Зевсу і поніс.
Зевес свою уздрівши нею,
Убрав весь оселедець в жменю,
Насунув брови, зморщив ніс.
63. Пибелла перше закректала,
А послі кашлять начала,
Потім у чепелу смаркала
І дух раз п'ять перевела.
„Сагурсович, змиждсердиси,
„За рідну свою вступися!“
К Зевесу показала стара:
„Бессмертних смертні не вважають,
„І тільки що не біють, а лають,—
„Осражаєш моя гора!“
64. „Мою ти знаєш гору Іду
„І ліс, де з капищем оltарь?
„За них несу таку обиду,
„Якої не терпить твій свипарь!
„На зруб я продала Троянцям,
„Твоїм модельщикам, підданцям
„Дубків і сосен—строїть флот.
„Твої уста судбам веліли,
„Були щоб Ідські брусея цілі,
„Нетлінні од рода в род.
65. „Зирни ж тепер на тибрські води,
„Дивись, як караблі горять!
„І налять Турнові уроди,
„Тебе і всіх нас кобенять.
„Спусти їм—то таке закоють
„І власть твою собі присвоють
„І всім дадуть нам кісіля;
„Сплондрують ліс, розвирють Іду;
„Мене ж, стару, уб'ють, мов гниду,
„Тебе прогонять відсіля“.
66. „Та не турбуйтеся, пані-матко!“
Зевес з досадою сказав:
„Провчу я всіх—і буде гладко;
„Анахтем вічний—Турн пропав!“
Зирнує, мигнує, махнув рукою
- Над Тибром, чудною рікою—
Всі вкроті караблі пішли;
Як гуся, в воду поринали,
Із караблів—сирени стали
І різні пісні підняли.
67. Рутульське військо і союзне
Дрижало од таких чудес;
Заякалось плем'я все окружене,
Мезап дав драла і Талес.
Пороснули і Рутулини,
Як од дощу в шатер цигани,
А тільки Турн один оставсь,
Утікачів щоб переняти,
Щоб чудо їм розтолкувати,
По всіх усюдах сам совавсь.
68. „Робятунки,—кричав,—постійте
„Що ж ласка божая для нас;
„Вам боїтеся страх і не робітьте,
„Приймайтесь сказати Енею: пасі!
„Чого вогнею ми не скаржили,
„То боги все те потяжили,
„Тепер Троянці в западні.
„Живнем в землі їх загромадми,
„Разком на той світ одиравадим
„Боги в це воля, вірте мні.“
69. Великий у страха очі...
Вся рать вєспась, хто невидче
Назад вертатись не очі, [змій.
Всі бігли, аж не чули ніг.
Оставшись Турн одян маячив,
Нікого вкруг себе не бачив,
Стьогнув зикратого хлєстом,
І шапку на очі насунув,
Во всі лопатки в лагерь дунув,
Що коник аж вертів хвостом.
70. Троянці із-за стіа дивились,
Пан Турн як з військом тягу дав;
Перевертням морським чудились,
На добре всяк те толкував.
Но Турнові не довіряли,
Троянці правдою це знали:
В війні з врагами не плошай;
Хоть утіка—не все женися;
Хоть мов і трусять—стережися:
Скількиш раз—тоді прощай!

71. Для ночі вдвоє каламури
На всіх поставили бантах,
Ліхтарні вішали на шиюри,
Ходили рудні по валах.
В обозі Турна тихо стало
І тільки-тільки що блищало
Од слабих блідних огоньків.
Враги Троянські почивали,
Од трусів вилазки не ждали;
Оставмо ж цих хронити соньків.
72. У главной бангги на сторожі
Стояли Евріал і Низ;
Хоть молоді були, та горді
І кріпкі, храбрі, як хариз;
В них кров текла хоть не Троянська,
Та в службі вірні козани.
Для бою їх спіткав прасунок,
Пішли к Енею на вербунок;
Були ж обидва земляки.
73. „А що як, викравшись помалу,
„Забратися в Рутульський стан?“
Шептав Низ в-ухо Евріалу:
„То камі наварили б там!..
„Тепер вони силять з перекою,
„Не дригав би один ногою,
„Хоть всім їм горла переріж.
„Я думаю туди пуститься,
„Перед Енеєм заслужиться
„І сотню посадить на ніж“.
74. „Як—сам? мене оставиш?“
Спитався Низа Евріал:
„Ні! перше ти мене удавиш!
„Щоб я од земляка одстав!
„Від тебе не одстану зроду,
„З тобою рад в огонь і в воду,
„На сто смертей піду з тобою.
„Мій батько був сердюк опрічний,
„Мовляв—нехай покой му вічний:—
„Умри на полі, як герой.“
75. „Пожди і пальцем в лоб торкнися“,
Товаришеві Низ сказав:
„Не все вперед—назад дліся,
„Ти з лицарства глузд потеряв.
„У тебе мати єсть старая,
- „Без еда і в бідності, слабая,
„То і повинен жить для неї:
„Одна оставшись без пріюту,
„Яку потерять муку люту,
„Таскавшись між чужих людей!
76. „Ст я—так чисто сиротина,
„Росту, як при шмяху горох;
„Без нені, без отця дитина,
„Еней отець, а нека—Бог..
„Іду хоть за чужу отчизну,
„Не жаль нікому, хоть іслазну,
„А пам'ять вічну заслужу.
„Тебе ж до жизни рідна в'яже,
„Уб'ють тебе—вона в гріб ляже;
„Живи для неї, я промчу“.
77. „Розумно, Низ, ти розсудивши,
„А о повинності мовиши,
„Которую сам добре знаєш,
„Мені ж зовсім другу твердиши.
„Де общее добро в упадку,
„Забудь отця, забудь і матку,
„Чети повинність ісправляти;
„Як ми Енею присягали,
„Для його служби живиь оддали,
„Тепер яє зільна в жизни мать“.
78. „Іноси!“—Низ сказав, обнявшись
Со Евріалом-земляком,
І за руки любенько взявшись,
До ратуші пішли тишком.
Із сидів тут з старшикою,—
Змовлялись, завтра як до бою
Достанеться їм приступати.
Як ось ввійшли два парубки,
У брам змішавшись од стійки,
І Низ громаді став казати:
79. „Був на часах я з Евріалом,
„Ми шильнували сундучат:
„Вони тепер всі силять повалом,
„Уже огні їх не горять.
„Дорожку знаю я окрепну,—
„В нічну добу, в годину сонну,
„Прокрастися можна поуз стай
„І донести пану Енею,
„Як Туря злий з челядію своєю
„На нас налязить, мов шайтан.

80. Коли зволястесь—веліте
 „Нам з Евріалом попитать;
 „Чкурнем—і поки сонце зійде,
 „Енея мусим повідать“.
 „Яка ж одежа в смутне врем'я!
 „Так не пропало наше плем'я!“—
 Троянці всі тут заревли,
 Одважних стали обнімать,
 Ім дякувать і цілувати,
 І красовулю піднесли.
81. Іул, Енеїв як наслідник,
 Похвальну рацію сказав,
 І свій палаш, що звався побідник,
 До боку Низа прив'язав.
 Для милого же Евріала
 Не пожалів того книжала,
 Що батько у Дидони вкрав,
 І посульв за їх услугу
 Землі, овець і дачь по плугу,
 В чиновні вивесть обіщав.
82. Цей Евріал був молоденький:
 Так, годів з дев'ятнадцять мав;
 Де усе був, пушок м'якенький
 Біленьку шкіру пробивав;
 Та був онвага і занятий,
 Силач, козак липарковатий,
 Не пред Іулом прослезивсь.
 Бо з матіррю він розставався,
 Ішов на смерть і не прощався,—
 Козак природі покоривсь.
83. „Іул Енеевич! не дайте
 „Пань-матці смерті од нужди,
 „Ій будьте сином, помагайте
 „І заступайте од вражди.
 „Од бід, напрасини, нападки;
 „Ви сами мали пані-матку,
 „То в серці маєте і жалі;
 „Я вам старую поручаю,
 „За вас охотно умираю“.—
 Так мовив чулий Евріал.
84. „Ще бійся, добрий Евріале“,
 Іул йому цей дав одвіт:
 „Ти служиш нам не за пропале,
 „На смерть несеш за нас живіт,
 „Твоїм быть братом не стигуся
- „І нею заступать кленуся,
 „Тебе собою заплачу“.
 „Пайок, одежу і квартиру,
 „Пішона, мукі, яець і сиру
 „По смерть в довольстві назначаю“.
85. І так, одважна наша пара
 Пустилася в Рутульський стан.
 На те і місяць вкрила хмара,
 І поле вкрив густий туман.
 Було це саме о-півночі;
 Рутульці спали, скільки мочі,—
 Сивуха сну їм піддала;
 Розлягшися, порозкладались,
 В безпечності не сподівались
 Ні од кого ніяка зла.
86. І часові на мушкетах
 Поклавшися, спали на заказ;
 Хропли всі піяні на пікетах,
 Тут їх застав послідній час!
 Передню побивши стражу,
 Полізли в стан варити кашу.
 Низ тут товаришу сказав:
 „Приляж к землі-ти для підслуху,
 „А я задам Рутульцям духу;
 „Гляди, щоб нас хто не спітрав“.
87. Сказавши, першому Раменту
 Голівку буйную одтив;
 Не дав зробить і тестаменту,
 К чортам його на-вік послав.
 Цей на руках знав ворожити,
 Кому знав скільки віку жити.
 Та не собі він був пророк.
 Другим ми часто пророкуєм.
 Як знахурі, чуже толкуєм,
 Собі ж шукаєм циганок.
88. А послі Ремових він воїв
 По оліому всіх подушнів
 І блюдолизів, ложкомоїв
 Вирах, в дребезги перемізнєв.
 Намадавши ж самого Рома,
 Потиснув, мов Хому Ярема,
 Що й очі вискочили преч;
 Вхватавсь за бороду кудлату
 І злому Трої супостату
 Макітру одділив од плеч.

89. Вблизі тут був намет Серрана,
На цього Низ і наскакав;
Він тільки що роздягсь з каптана
І смачно по вечері спав.
Низ шаблею мазнув по пупу
Зад з головою сплющив в купу.
Що із Серрана вийшов рак;
Бо голова між ніг вилетіла,
А задня вгору піднялася,—
Умер фігурно неборак!

90. І Евріал, як Низ возився,
То не гулявши простояв;
Він також к сонним докосився,
Врагів на той світ одправляв.
Колов і різав без розбору
І як ніхто не мав з ним спору,
То поравсь, мов в кошарі вовк;
І виборних, і підпомошних,
І простих, і старших вельможних—
Хто ни попавсь, того і товк.

91. Попався Ретус Евріалу,
Цей не зовсім іще заснув;
Приїхавши од Турна з балу,
Нальонки дома ковтонув
І тільки-тільки забувався,
Як Евріал к йому підкрався
І просто в рот киякам уткнув,
І приколов його, як квітку,
Що баби колють на намітку,—
Тут Ретус душу ізригнув.

92. Наш Евріал остервенився,
Забув, що на часок зайшов;
В намет к Мезану був пустився.
Там може б смерть собі найшов;
Но повстрівачся з другом Низом,
З запальчивим, як сам, харцизом,
Цей Евріала удержав.
„Покиньмо кров врагам пускати,
„Пора нам відсіль уплітати“,
Низ Евріалові сказав.

93. Як вовк овець смиренних душить,
Коли в кошару завіта,
Курчатам тхір головки сушить,
Без крику мізок висмокта;
Як добре врем'я угодивши

І сіркою хлів накуривши,
Без крику крадуть елимаки
Гусей, качок, курей, индиків
У Гевалів і Амаликів,
Що роблять часто і дяки,—

94. Так наші смілії воєки
Тут мовчки проливали кров;
Од ней краснілися, мов раки,
За честь і к князю за любов.
Любов к отчизні де героїв,
Там сила вража не устоїть,
Там груди сильніша од гармат,
Там життя—алтин, а смерть—
копійка,

Там лицарь—всікий парубійка,
Козак там чортові не брат.

95. Так порався Низ з Евріалом,
Дали Рутульцям напарнас;
Земля взялася од крові калом.
Поляк піднявся б по сам пас,
Но наші по крові бродили,
Мов на торгу музик водили,
І убірались на простір,—
Щоб швидче поспішить к Енею
Похвастатись храбрістю своєю
І Турнів розказати задор.

96. Уже із лагерьа щасливо
Убрались наші смільчаки;
Раділо серце нетрусливо,
Жвяхтіли мокрі личаки.
Із хмари місяць показався
І од землі туман піднявся,
Все вічувало добрий путь.
Як ось Волесит гульк із долини
З полком Латинської дружини...
Віда! як нашим увільнуть?

97. Дали як-раз до лісу тягу,
Вистріше бігли од хортів;
Спасались бідні на одвагу
Від сулюстатів, ворогів.
Так пара їорличок невинних
Летять сяєють в лісах обширних
Од злого кібчика когтей.
Но зло, назначене судьбою,
Слідитиме скрізь за тобою,
Не утєчеш за сто морей.

98. Латинці до лісу слідили
Одважних наших розбишак
І часовими окружили,
Що з лісу не змигнеш ніяк;
А часта розсипавишся по лісу,
Піймали одного зарізу:
То—Евріала-молодця.
Тоді Низ на вербу збірався,
Як Евріал врагам понався,
Мов між вовків плоча вівця.
99. Низ—глядь і бачить Евріала,
Що тішається ним вороги;
Важка печаль на серце пала,
Кричить к Зевесу: „помоги!“
Коп'є булатне направляє,
В Латинців просто посилає,
Сульмону серце пробиває.
Як сніп, на землю позалився,
Не всів і охнутъ, а скривився,
В останній раз Сульмон зіва.
100. Вслід за коп'єм стрілу псуєає
І просто Тагові в високу,
Душа із тіла вилітає,
На жовтий пада труп пісок.
Волсент утратив воїв пару,
Клене невидимую кару
І в ярості, як від, реве:
„За кров Сульмонову і Тага
„Умреш, проклята унряга!
„За ними велід пошлю тебе“.
101. І замахнувся на Евріала,
Щоб знять головку палашем:
Тут храбрість Низова пропала.
І серце стало кулішем.
Біжить, летить, кричить що сили:
„Пеккатум робини, фратер
„Невинному море задеши: (милий,
„Я ступлю, лятру, розбишака,
„Неквіссімус і гайдамака;
„Постій! невинную кров ллеш.“
102. По замахнувшись, не здержався—
Волсент головку одчесав;
Головка мов кавун качався:
Язик невинтно белькотав.
Уста коральні посиїли,
- Рум'яні щокі поблідніли,
І білий дріт в лиці пожовк;
Закрилися і ясні очі,
Покрилися тьмою вічної ночі,
На-віки милий глас умовк.
103. Уздрівши Низ труп Евріала,
Од ярости осатанів;
Всіх злостей випустивши жалі,
К Волсенту просто полетів.
Як блискавка проходить тучу,
Він так пробіг врагів між куч;
І до Волсента докосивсь;
Схватив його за чуб рукою,
Меч в серце засадив другою,
Волсент і духу тут пустивсь.
104. Як іскра порох запаливши,
Сама з ним вкупі пропада—
Так Низ Волсентія убивши,
І сам лишився живста;
Бо всі на його і напали,
На смерть звертіли і зім'яли
І голову зняли з плечей.
Так кончили жизнь козарлюги,
Зробивши славної услуги.
На вічність пам'яті своєї.
105. Латинці зараз ізробили
Аби-як мари із дрючків;
На них Волсента положили
І понесли до земляків.
А буйні голови поклали
В мішок і теж з собою помчали
Мов пару гарних дубівок.
Но в лагері найшли різниці.
Лежали битих м'яс копиці.
Печінок, легкого, кишок.
106. Як тільки що восток зарівся,
Світляк Фебова зійшла—
То Турн тоді уже наївся,
Уп'яť о битві поминув.
Велів тревогу бити в клешню,
Щоб військо к бою виступало.
Одлатъ Троянцям з баришком
За зроблену вночі потіху;
Для більшого ж з Троянців сміх
Велів взяти голови з мішком.

ХІІ. Низ і Евріал та 'Латинці' (частина V' строфи 98--100).

Малюнок В. Корнієнка.

ХІІІ. Еней перед поединком із Турном (частина VI, строфа 155).

107. Свого ж держася уговору,
Троянці в кріпості сидять,
Забилася, мов миші в нору,
Дукаву кішку як уздрять.
Но даць одпор були готові
І до остатньої кавлі крови
Свою свободу боронить
І нову Трою захищати,
Рутульцям перегону дати
І Турна лютесть осярають.
108. На перву Рутулян попитку
Троянці так дали в одвіт,
Що Турн собі розчухав литку,
Од стиду скорчило живіт.
Звелів з досади, гніву, злости,
На плуз підняти мертві кости,
На щогли голови наткнути
Нещасних Ніза з Евріалом
Перед самим Троянським валом,
Щоб цим врагів своїх кольтнуть.
109. Троянці зараз одгадали,
Чиї то голови стремлять;
Од жалю сльози пуускали,
Таких лишившись паруб'ят.
Об зружних вість скрізь пронеслася,
Вся рать Троянська потряслася
І душі смужку предались.
Як мати вість таку почула,
То тільки вічно не заснула,
Бо зуби у неї стаялись.
110. А одійшовши, в груди билася,
Волосся рвала з голови,
Ревла, шипалася, дрючалася,
Мов ум змішався у вдови;
Побігла з криком в-округ пала
І голову коли пізнала
Свого синочка Евруся,
То на валу і розплаталася,
Кричала, гідзалася, качалася,
Кузікала, мов поросля.
111. І диким голосом завилала:
„О сину! світ моїх очей!
„Чи я ж тебе на те родила,
„Щоб згинув ти од злих людей?
„Щоб ти мене—стару, слабую,
- „Завішши в землю пра гужую,
„На вішний вік оскротав!
„Моя ти радість і одрада,
„Моя заслона і ограда,—
„Мене од всіх ти боронив.
112. „Тепер до кого прихилися,
„Хто злую долю облегчить?
„Куди в біді я притулюся?
„Слабу ніхто не прорадить!
„Тепер прощайте всі поклони,
„Що получала во дні оми
„Од вдов, дівчат і молодичь
„За дивні брови соболинї,
„За очі ясні соколині,
„Що здатний був до вечерниць.
113. „Коли б мені твій труп достати
„І тіло білее обняти,
„І з похороном поховати,
„До ями з миром проводити.
„О боги! як ви допустили,
„Щоб і одинчика убили
„І настромили на віху
„Ного козацькую голову?
„Деся світ вертиться цей без толк
„Що тут дають і добрим тьху.
114. „А ви, що Евруся згубили!
„Щоб вам пронав собачий рід,
„Щоб ваші ж діти вас побили,
„Щоб з потрухом погіб вані палі!
„Ох, чом не звірь я, чом не левид
„Чом не скажена я вовчиця—
„Щоб мні Рутульців розідрати
„Щоб серце вирвати з требухон
„Умазати морду їх мазкою;
„Щоб маслами їх посмоктати?..
115. Цей галас і ренетування
Троян всіх в смужок привело;
Плакавсье з синком прощання
У всіх з очей слізки тигло.
Асканій більше всіх тут хлипа
І губи так собі задривав,
Що мов на його сип напав.
К старій з поклоном підступивши
На оберемок ухвативши,
В землянку з валу потаскав.

116. А тут кричать та в труби сурмлять,
Свистять в свистілки, дмуть в роги,
Квилять, брат брата в батька лунлять,
В наскок яряться вороги!
Тут ржання кіньсько з тупотнею,
Там різний гомін з стукотнею,
Скрізь клосів, халепа, сто-лих!
Так в мідні вкочотить гарячий,
Так в кабані кричить піддичий,—
Як кажуть, хоть винось святых.
117. Гей, музо, панночко цюотлива,
Ходи до мене погостити!
Будь ласкава, будь не спесива,
Дай поміч мні—стишок зложити!
Дай поміч битву описати
І цю війну так розказати,
Мов твій язик би говорив.
Ти, кажуть, дівка не бракуєва,
Але од старости сварлива;
Прости! я може досадив.
118. І в самій речі простунився—
Старою дівчину назвав,
Ніхто з якою не любився,
Ні женихався, ні жартував.
Ох, скільки муз таких на світі
У всякім городі, в повіті,—
Укрили б зверху вниз Парнас!
Я музу кличу не такую:
Веселу, гарну, молодую,—
Старих нехай брика Пегас.
119. Рутульці дралися на стіні,
Карабкалися, як жуки.
Турн з ярости дріжав і мінив,
Кричав: „дружненько, козакі!“
В свою Троянці также чергу
В одбої поралися зверху,
Рутульців влющили, як мух.
Пускали колодязь, каміння
І враже так товкли пасіння,
Що у Рутульців хляв і дух.
120. Турн бачивши Троян роботу,
Як рать Рутульськую тропать,
Як бють їх, не жалів поту,
Рутульці мог в'юни нищать,—
Велів везти зо всіх од'яниць,
Де тільки есть, із воскобійниць,
Як можна швидче тарани.
Як-раз і тарани вродились,
І воскобійники явилися,
Примчалися духом сатани.
121. Пристаив тарани до брами,
В ворота зачали гатить;
Одвірки затряслися, мов рами,
І снасть од бою вся тріщить.
Турн сили вдвоє прикладає
І тарани сам направляє,
І браму рушити велить.
Упала!... Стуком оглушила,
Троян багацько подумила,—
Турн в кріпость впертись поровить.
122. Біда Троянцям!... Що робити?
А муза каже: „не жахайсь!
„Не хист їх Турну побідити,
„В чужую назку не мішайсь“.
Троянці кан'яли всі жали
Та вмиг пролом і заложили
І груддю стали боронити;
Рутульці бісом увивалися,
Но на пролом не насувалися,—
А Турн не знав, що і робить.
123. Троїнець Геленор одважний
І як буряк, червоний Лик,
Горлань, верлань, кулачник страш-
Цирир кундель-степовник,— [ний
Цим двом безділля—всяке горе,
Здавалось по коліна море,
Потіха ж—голови зривать.
Давно їм в голові роїлось
І мов на поступки хотілось
Рутульцям перегону дать.
124. Так Геленор з червоним Ликом,
Розлягшися до сорочок,
Між вештанням, содомом, криком,
Пробрався подуть тичок.
Рутульців добре тасували
І од Рутульців получали
Квитанцію в своїх долгах.
Лик тільки тим і отличився,
Що як до Турна примостився,
То з'їздив добре по зубях.

125. Но Турн і сам був розбишак
І Лика сплющив в одні мах;
Із носа бризнула кабака.
У Турна околів в ногах.
А также нану Геленору
Смертельного дали затору,
І цей без духу тут оставсь.
Рутульців не возвеселило
І так їх серце ободрило,
Що і негідний скрізь совавсь.
126. Натиснули і напустились.
Рутульці кинулись на вас:
Троянці, як чорти, озлились,
Рутульців блии навола.
Тріщали кости, ребра, бони,
Летіли зуби, пухли щоки,
З носів і уст юншла кров:
Хто рачки ліз, а хто проється,
Хто був шкереберть, хто качався,
Хто біз, хто різав, хто колов.
127. Завзятість всіх опанувала,
Тут всякий пінив і яривсь;
Тут лютість всіми управляла
І всякий до надсаду бивсь.
Лигар утаром макгона
Дух випустив із Емфіона
І сам на-віки зуби стив:
Лугедій б'є Іліонея,
Ціней Арефа, цей Ціней,—
Один другого тасував.
128. Ремул, Ретульської породи,
Троєродний був Турну сват;
Хвастун і дурень од природи,
Що ни робив, то все не в лад.
І тут начав що-сил кричати,
Троянців лаять, укоряти,
Себе і Турна величати:
„Ага! проклятії потапці!
„Недогарки, Троянські занці!
„Тепер прийшлося вам погибати!..
129. „Ми вас одучим, супостати,
„Морити вдов, дурить дівок,
„Чужі землі одімати
„І шкодити чужий садок!
„Давайте вашого гувлісеу,
- „Я в миг його одправляю к бісу
„І вас подавимо, як мух!
„Чого прийшли ви, голодрабці?
„Лигать Латинськії потапці?
„Пождіть—ваш витісним ми дух!..“
130. Іул Енеевич почувинись
До безтолкових цих річей,
Як шкурка на огні накувшись,—
Злість запалала із очей:
Вхопив каміньчик, приложився,
Зажмурив око, приложився
І Ремула по лобу хвист!
Хвастун бездушний повалився,
Іул сердито звеселився,
А у Троян дух опививсь.
131. Пішли кулачки пашаризин.
В виски і в зуби стусани:
Полізли тельбухи, ковбаси,
Всі пінили, як кабани.
Всі роз'ярились через міру,
По-сербськи величали віру;
Хто чим понав, то тим локшив.
Піднявся лиск, стогнання, охи
Враг на врага сматав, мов блохи.
Кусався, гриз, дивав, ринув.
132. Саузили у Троян два брати.
Із них був всякий Гомар:
Широкоплечий і мордатий,
І по вісній цілком гайтам.
Один цратився Бугіасом [расом
Із Качубейським, до Ка-
Кози б заввишки не різивсь,
Другий же брат Пандаром звався,
І вищий од першого здавався.
Та в'ялий, мов вербаюд, тинявся.
133. Два брати, грізні ієнолини.
В бою стояли у зорі,
Дрючки держаки в берестині
І боронови в кріпості вход.
Вони к землі напружували.
Троянці ж в город одступали.
К собі навили Рутуляни.
Рутульці зрять—настиг ворога.
Прохогом в кріпость вся пічота—
Спіннять насісти на Троян.

134. Но хто лиш в город показався,
Того в яешню і поб'ють;
Битіас з братом управлявся,
Безшадно кров Рутульську ллють.
Руугульці з криком в город прутися,
Як од серця колося жнутьця;
Як над напшею хурчать ціни,
Так ісподинські дрючини
Мозчили голови і спани,
І всіх молотять, мов снопи.

135. Побачив Турн таку проруху,
Од злості весь осатанів;
Здрігнувся, мов вишив чепуруху,
К своїм на поміч полетів.
Як тільки в крінось протаскався,
Тузми зараз і прийався,
Хто тільки під руку лонався;
Убив він з Афідом Мерона
І зо всього побіг розгона,
Де Битіас в крові купався.

136. З наскоку тріснув булавою
По в'язах—великан упав,
Об землю вдаривсь головою
І крінось всю поколихав.
Реве і душу іспускає
І воздух громом наповняє,—
На всіх напав великий страх.
Не спас ні рист, ні сила многа,
Пропав Битіас, мов стоніа;
І ісподин єсть черв і прах!

137. Пандар погібель бачив брата,
Злякався, звомпив, замішавсь
І од Рутульська стратилата
Як-мога швидко убравсь;
Проміж оселею хилався,
Тини переступав, ховався,
І щоб од Турна увильнуть,
Ворота зачинив у брами
І завалив їх колоддами,
Хотів од бою оддихнуть.

138. Но як же сильно удивився,
Як Турна в кріності уздрів!..
Тоді із нужди прободрався
І злостію весь закипів.
„Ага ти, пшбеник!.. попався!..

„Без звуку нам в гості нав'язався!
Пандар до Турна закричав:
„Пожди, от зараз почастую,
„Із тебе візьму душу злую,
„До цього часу храбрував!“

139. „А ну, прилізь“—Турн одвічав.
„Келебердинська веретв
„Як б'ю я—брат твій тес знає,
„Ходи, тобі веручу хвоста“.
Тут Пандар камінь піднімає
І в Турна зо всіх жил пускає,
Нирнув би Турн на-віки в ад!
Но де Юнона ни взялася,
І перед Турном роз'ялася,
Понав богиню камнем в лад.

140. Незриму чує Турн заслону,
Бодритися, скаче на врага,
На поміч призива Юнону,
Пандара по лобу стьоба,
І вовся з ніг його злибає,
До мізку череп розбиває,—
Пропав і другий великан!
Така потеря устращила
І серце бодрее смутила.
У самих храбріших Троян.

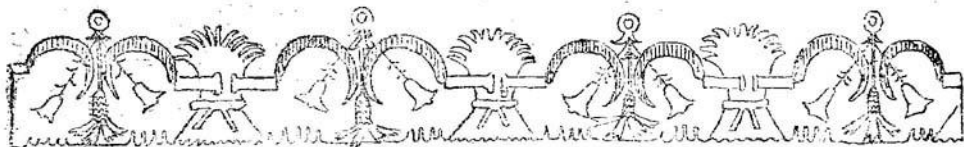
141. Удачею Турн ободрився,
По всіх усюдах смерть носив;
Як кнур свиріпий, роз'ярився
І без пощади всіх косив.
Розсік на двоє Філариса,
В яешню розтоптав Галиса,
Крифкою головою одтв;
Щодкав в віски, штурхав під бою
І самій кулачні доки
Ховались, хто куди попав.

142. Троянці злеє умишляють,
Щоб преч із кріності зтікати;
Свое лахміття забирають—
Куди удасться тягу дати;
Но їх Обозний генерал
Над всіма остававсь начальний,
Серест вельможний обізвався:
„Куди?—вам сором немає!
„Хто чув—Троянєць утікє!
„Чого наш славний рід дождавсь!

3. „Одні палывода ярус,
 „А вас тут стільки—боїтесь;
 „В господі вашій вередус
 „Рутульський шолудивий пес!..
 „Що скаже світ про нас, Трояне?
 „Що ми шатерники-цигане,
 „Що ми трусливіші жидів!
 „А князь наш бідний що помелить?
 „Адже ж за воїдів нас числить,
 „За вчків славніших дідів!

144. „Зберіться, Турна окружіте,
 „Це сто раз можна умірати;
 „Гуртом, гуртом його напріте,
 „Од вас він мусить пропадать..
 „Агу! Троянці схаменулись;
 „Пан Турн тут на слізьку понав!
 „Виліз, хитрив і увивався,
 „І тільки к Тибру що добрався,
 „То в воду стриб—пустився вплав.

ЧАСТИНА VI.

1. "Завмергнув, як крізь, усам,
Олив, мов листик, затрусавсь;
Мигнула блискавка з громами,
Олімпський потрух зворушивсь.
Боги, богині і півбоги
Простовоїсі, босомі
Покляли в Олімпіску сарвадарь.
Юлітер, мілосн ромателі
Влетів до них, мов назіжений,
І крикнув, як на гончих неарь:
2. "Чи довго будете казатись
І сном Олімпові робить?
"Що день проміж себе сваритесь
І смертних з смертними травить?
"Поступки ваші всі не божі:
"Ви на сугаєжників похожі
"І наші мордувать людей...
"Я вас із неба познихаю
"І до того вас укараю,
"Що пасти будете свиней!
3. "А вам, Олімпські зубоскалки,
"Моргухи, дзиги, фигалярей,
"Березової дам припарки,
"Що довго буде вам в тяжки.
"Ох, ви на смертях дуже ласі,
"Я грек на мікенські ковбаси,—
"Все лих на землі од вас!
"Крез ваші зводні, женихання,
"Не маю я ушазовання,—
"Я намочу вас в шевський квас,
4. "Або оддам вас на роботу,
"Запру в смирительних домах;
"Там важенуть із вас охоту
"Содомить на землі в людях.
"Або я луччу кару знаю,—
5. "Ось як богинь я укараю:
"Пошло вас в Запорозську Січ;
"Там ваших каверз не вважають,
"Жінок там на тютюн міняють, [ніч.
"В день п'яні сплять, а крадуть в
5. "Не ви народ мій сотворили,
"Не хист создать вам черв'яка;
"І до чого ж людей ви роздрочили?
"Чому пужає до чужих яка?...
"Воздуєт мого бородаю
"І Гебенюю пеленою,
"Що тих богів лапу чинів,
"Які тепер в війну вилетуться!
"Нехай Еней і Турн скубуться,
"А ви глядіть своїх чубів..."
6. Велера молодлиця сміла,
"Бо все з воєначини жила
"І біло з ними м'ясо їла,
"І по трактирах пуншт пила;
"Частенько на соломі снала,
"В шинелі сірій щеголяла,
"Походом на візку тряслась;
"Манишки офіцерські прала,
"З стрючком горілку продавала,
"І мерзла в ніч, а в день неклась—
7. Венера по драгунськи—сміло
"К Зевесу в виглядку іде,
"Почавши говорити діло,
"Очей з Зевеса не зведе:
"О тату сильний, величавий!
"Ти всякий помисл зриш лукавий,
"Тебе ніхто не проведе;
"Ти оком землю назирасш,
"Другим за нами приглядаш,
"Ти знаєш, що і як і де.

8. „Ти знаєш, для чого Троянців
„Злих грекам попустив побити;
„Яся з пригоріцею ланців
„Велів судбам не потопити;
„Ти знаєш краще всіх причину,
„Чого Еней приплив к Латину
„І біля Тибра поселився.
„Ти ж словом щось опреділяєш,
„Того во-вік не одмінаєш,—
„Видівль же Турн тут притуливсь?
9. „І що таке Турн за свято,
„Що не вважає і тебе?
„Фригійське плем'я не проклято,
„Що всякий еротик скубе;
„Твої закони б ісповнялись,
„Коли б Олімпець не мішався
„І не страждала б земля.
„Твоїх приказів не вважають,
„Народно Турну допомагають,
„Во, бач, Венерин син Еней.
10. „Троянців бідних і Енея
„Хто не хотів, той не пужав,—
„Терпіли гірше Прометей,
„На-яюльку що огню укрив.
„Чептун з Еолом з перецпроу
„Тако такого перемосу,
„Що й дові ззапори щемлять.
„Другії ж боги... що казати?
„Діла їх краще мусиш знати,—
„Еней тільки не з'їдає.
11. „О Зеве! о батечку мій рідний!
„Оглянься на плач дочки своєї:
„Спаси народ Фригійський бідний,
„Він діло єсть руки твоєї.
„Як маєш ти кого карати,
„Карай мене, карай!—я мати,
„Я все стерплю ради дітей!...
„Услух Венеру многогрішну!
„Скажи мні річ твою утішну:
„Щоб жив Іул, щоб жив Еней“.
12. „Мовчать, прескверна нашікухо!“
„Юнона зловна пороштить:
„Фіндіурко, яшірко, брехухо!
„Як дам—очіпок ізлетить!
„Ти смієш, кошеня мерзене,
- „Зевесу доносить на мене,
„Щоб тим нас привести в розлад!..
„За кого ти мене приймаєш?
„Хиба ж ти, сучище, не знаєш,
„Що Зеве мій чоловік і брат?
13. „Тобі ж, Зевеє, скажи, не стидно,
„Що пред тобою дрянь і прах
„Базіка о богах обидно,
„Мудрує о твоїх ділах?...
„Який ти світа повелитель
„І наш Олімпейський предводитель,
„Коли против фіндіурки нас?...
„Всесвітня волоцюга, мерзєка,
„Нічтемна зводниця Пітерська,
„Для тебе луччая од нас...
14. „А з Марсом чи давно віймавши,
„Вулкан їй пелену віддав?
„Різками добре одідравни.
„Як сучку, в ретязку держав?
„По ти того, будім, не знаєш,
„Як чесаю її приймаєш
„І все робить для неї рад.
„Вона і Трою розорила,
„Вона Дидону погубила;
„Що все їде для неї в лад.
15. „Де ця підтіпанка віймалась,
„То верб'я золоте росло;
„Земля б правдивою називалась,
„Коли б таке пропало зло!
„Чрез неї вся Латинь возстала
„І на Троян її напала,
„І Турн зробивсь Енею враг.
„Не можна бід всіх ізлічити,
„Яких успіла наробити,
„На небі, на землі, в водах.
16. „Тепер же на мене звертає,
„Сама наброївши бід;
„І так Зевеса умоляє,
„Мов тільки виїзла з води.
„Невинничає, мов Сусанна,
„Незаймана ніколи панна,
„Що в хуторі жила весь вік.
„Не дїждеш з бабкою своєю—
„Я докажу твому Енею!...
„Богиня я—він чоловік!“

17. Венера лайки не стерпіла,
Юному стала кобенить,
І перепалка закинула,—
Одна другу хотіла бити.
Воляні в гніві—так же баби,
І так же на уторі слабії,
З досади часом і брехнуть,
І як перепусти, гордланять,
Одна другу безчестять, ганять
І рік знесь з потрухом кшенуть.
18. „Та цитьте, чортові сороки!“
Юпитер грізно закричав:
„Обом вам обібу я щокі,
„Щоб вас, бублейниць, враг побрав!
„Не буду вас карать громами—
„По п'ятах вибую чубунами,
„Олеми заставляю вимитать!
„Я вас умію усемирить,
„Заставлю чесно в світі жити
„І здрав, дам себе вам знать!
19. „Занишкніть, уха наставляйте
„І слухайте, що я скажу;
„Мовчіть! роти пороззявляйте,
„Хто писне—морду розміжжу!
„Проміж Латинців і Троянців
„І всяких Турювних поганців
„Не сикаймо ніхто в війну;
„Ніхто ніяк не помагайте,
„Киязків їх також не займайте,
„Побачим, здасться хто кому“.
20. Замовк Зевес, моргнув бровами,
І боги вrostіч всі пішли.
І я прощаюсь з небесами,
Пора спуститись до землі
І стать на Шведськую могилу,
Щоб озирнуть воєнну силу
І битву вірно описать;
Купив би музі на охвоту,
Щоб кончить помогла роботу,
Бо нігде рифм уже достать.
21. Турн осушивсь після купання
І ганусною підкресивсь,
З намету виїхав зарання,
На кріпость сентябрем дививсь.
Трубіть в ріжоні—ун'ять тривога!
- Кричать, біжать, спішать, як мота;
Велика настала січ!
Троянці дуже славно билесь,
Рутульці трохи поживились,
На-сиду розвела їх ніч.
22. В цю ніч Еней уже зближався
До горотка, що Турн обліг;
З Паллантом в чозі частувався,
Поїв всю старшину, як мін.
В розказах чванявся ділами,
Як храбрував з людьми, з богами.
Як без розбору всіх тузив.
Паллант і сам був вла брехачка,
Язк його тож не класачка,
В брехні Енею не вступив.
23. А ну, старая царь-дівиче,
Сідай музо, схаменись!
Прокатилась, без зубів сестрице,
До мене ближче прихились!
Кажі: які там прасукали
В Енееві пішли вербукали.
Щоб против Турна воєвать.
Ти, музо, кажуть всі, письменни.
В Полтавській школі ~~научення~~
Всіх мусиш поіменно знать.
24. Читайте ж, музо що бормоче:
Що там з Енеем плив Массин,
Лінтий, ледащо неробоче.
А сильний і товстий, мов бик.
Там правив каюком Тигренко,—
Із Стехівки то шинкаренко,
І вів з собою сто яриг.
Близь цих пили дуби Аванта,
Він був страшніший од сержанта,
Бо всіх за все по силі стриг.
25. Поодаль плив байдак Астура,
Цей лежем в винницях служив;
На нім була свиняча шкура.
Котору він, як плаш, носив.
За ним Азиллась плив на барці,
Це родич нашій паламарці,—
Недавно з коншельком ходив;
Но, бач, безокая фортуна
Зробила паном із чупруна,—
Таких не мало бачив дав!

26. А то на легкому дубочку,
Що роззолочений весь в прах,
Сидить, розхриставши сорочку,
З турецьким чубуком в зубах?
То Цинарис, цехмистр картожний,
Фигляр, обманщик, лаут безбож-
З собою всіх шахраїв веде; [ний,
Коли, бач, Турна не здоліють,
То картами уже подіють,
Що між старці Турн попаде.
27. А то сидить в брилі, в керей,
З товстою нинижкою в руках,
І всім, бач, говить ахлеї
І спорить о своїх правах?
То родом з Глухова, юриста,
Він має чин канцеляриста
І єсть добродій Купавон.
Щоб значьового дослужиться
І на війні чим поживиться,
Вступив в Енеїв легіон.
28. А то — беззубий, говорливий,
Сухий, невірний, як шкелет,
І лисий, і брехун сварливий?
То вихрист із жидів, Авлет.
Недавно на другій женився,
Та, бач, в рахунок помилувався,
Із жару в полум'я попав;
Щоб оз яги як одвізатись,
То мусів в військо записатись
І за шпигона на год став.
29. Іще там єсть до шістдесятка,
Но дріб'язок і гольтіна;
В таких не буде недостатка,
Хоть в день їх згине і копа.
А скільки ж всіх? — того не знаю:
Хоть муза я — не одгадаю,
По пальцям тож не розлічу;
Віг-ме! на щотах не училась,
Над карбіжем тож не трудилась, —
Я, що було, те лепечу.
30. Уже Волосожар піднявся,
Віз вниз на небі повертався,
І де-хто спати укладався,
А хто під бурної витягався.
Овучі інші полоскали,
- Другії леж розмовляли,
А хто прудився у кабиць.
Старші, підпивши, розійшлися
І дома за люльки взялися.
Межали боком, навзнич, ниць.
31. Еней один не роздягався,
Еней один за всіх не спав;
Він думав, мислив, умудрався, —
Бо сам за всіх і одвічав, —
Мк Турна-ворога побити,
Царя Латина усукромити
І успокоїти народ.
В цій думці смутно похожая
І мислю Бог-зна де літає,
Під носом бачить коровод.
32. Ні риби то були, ні раки,
А так, як би кружок дівчат;
І бовталися, як собаки,
І в толос, як кішки, нявчать.
Еней здригнувся і одступає
І „Да воскресить“ в слух
Но цим нітрохи не поміг; [читає,
Ті чуда з сміхом, з реготнею,
Вхватулись за поли з ратнею;
Еней аж на поміст приліг.
33. Тоді одна к йому сплигнула
Так, мов цвіркун або блоха,
До уха самого прильнула,
Мов гадина яка лиха.
„Чя не пізнаєш нас, Енею?..
„Та ми ж з персоною твоєю
„Троянський весь возили род;
„Ми Ідської гори дубина,
„Лики, горішина, соскина,
„З яких був зроблений твій флот.
34. До нас було Турн докосився
„І байдаки всі попалив;
„Та Зеве, спасибі, поціпився,
„Яє бач, мавками поробив.
„Була без тебе зла година,
„Трох-трох твоя дитина
„Не оддала душі богам.
„Сліши свій городок спасати:
„Ти мусиш ворогам тху дати,
„Ти сам, — повірь моїм словам.“

35. Сказавши, за ніс ущипнула,—
Еней мов трохи ободрився.—
І на других хвостом махнула,
Ввесь флот немаче поспішився;
Мавки бо стали човни пхати,
Путем найлуччим направляти.
І тільки починався світ,
Еней уздрів свій стая в осаді:
Кричить во гніві і досаді,
Що Турна лусне тут живіт.
36. А сам матню прибравши в жемню,
По поясу в воду з човна плыв,
І кличе в поміч гарну неню
І всіх Олімпієських богів.
За ним Паллант, за цим вся сволюч
Стриб-стриб з човнів, Енею в по-
І тісно строятся на бой. [міч,
„Ну разом!—закричав,—напрімо!
„І недовірків сокрушімо,
„Рушайте, як один, шульгой“.
37. Троянці з города уздрівши,
Що князь на поміч к ним іде,
Всі кинулись, мов одурівши,
Земля од топотні гуде.
Летять і все перевертають,
Як мух, Рутульців убивають.
Сам Турн стоїть ні в сих, ні в тих;
Скрізь ярим оком окидає,
Еней з військом уздріває
І ренете до своїх:
38. „Рєб'ята! бийтєсь, не виляйтє,
„Настав тепер до січі час!
„Доми, жінок, батьків спасайтє,
„Спасайтє, любо що для вас!
„Ступня не отдавайтє даром,
„Іх кости загребем тут ралом,
„Або... но ми храбрїші їх!
„Олімпєські нас не одступилєсь,
„Вперед! Троянці щось смугились,
„Не жалуйтє боків чужих!“
39. Прямїтя ж Турн гармидер в флоті,
Туди всю силу волоче;
Скрізь йорзає, як чорт в болоті,
І о поживі всім товче.
Построївши Рутульців в лаву,
- Одборних молодців на славу,
Пустився на союзних векач;
Кричить, рубає, вередє,
Не б'ється, бач, а мов жаріє,
Бо був вертлявий і силач.
40. Еней—пройдєсвіт і не промах
В війні і зріє, і постарів;
Привідня був во всіх содомач.
Ведмедів бачив і тхорів.
Дятина хукає на жижу,
Енею ж дур не вдивовижу,
Видав він різних мастаків.
На Турна скоса поглядає
І на Рутульців наступає,
Пощунать ребер і боків.
41. Фарона першого поглалив
По тім'ю гострим кладенцем
І добре так його уладив,
Що цей вильгив наверх дежнє.
Потім Ліхаса в груди тиснув,
Цей повалився і біляш не писє.
За ним без голови Кісей,
Як мїх з панцею, повалився.
І Фар на тєє ж нахопився,
Росплючив і цього Еней.
42. Еней тут добре колобродив
І всіх на чудо потрошив,—
Робив він із людей уродів
І щиро всіх на смерть душив.
Паллант був перший раз на битє,
Кричав, жидки як на молитє,
Аркалян к бою ні труняв;
По фрунту бігав, турбувався,
Плигав, вертівся, ухилився,
Як огер в стаді, ярував.
43. Тут Даг, Рутулець прелюкавий,
Пізнав одразу новичка,
Хотів попробувать для слави,
Паллантові піддать тичка;
Но паш Аркадець ухилився,
Рутулець з жизнею простився,
В Аркадцях закипіла кров!
Одні других випережають,
Враг в. як хмиз, трощать, лав,
Така підданців єсть любов! [ює,

44. Паллант Евандрович наскоком
Як-раз Гібсона і насів,
Шнигнув в висок над правим оком,
Гібсон і дутеля іззів.
За цим така ж смертна кара
І лютого постигла Лара.
Ось Ретій в бендіогах летить!
Цього Паллант стягнув за ногу,
Ударив, як кузпрь, об дорогу,
Мазка із трупа капотить.

45. Ось, ось яриться, бісом дише
Агамемніоненко Талес
І бистрим бігом все колише,
Неначе в гніві сам Зевес;
В'округ себе все побиває,
Фарет з ним збігнись, погибас.
Душі пустився Демоток,
Ладона сплющив, як блонницю.
Кричить: „Палланта-ледащицю
„Злигаю я в один ковток!“

46. Паллант любесенький хлопчина
Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб,
І жде, яка то зла личина,
Йому нам'яти хоче чуб.
Дждавсь—і зо всього розгона
Вплив такого макегона,
Що пан Талес шкереберть став
Паллант його поволочивши,
Потім на горло наступивши,
Всього ногами потоптав.

47. За ним Авента пхнувши ззаду,
Поставив раком на показ,
І тут цього ж понюхав чаду
Одважний парубішка Клавз.
Хто ни сусіль—тому кабак
Давав Паллант і всі бурлаки.
З Аркаді: що з ним прийшли.
Побачив Турн собі зневагу;
Не мед дають тут пить, а брагу,
І коси не траву найшли.

48. Зробився Турн наш біснுவатим,
Реве, як ранений кабан;
Гася, фінтить своїм зикратим,—
Що ваш против його Полкан!
Простісенько к Палланту мчитьсся,

Зубами скреготить, яриться
І гамка їсти здалека.
Уже шаблюкою махає,
Коневі к шиї прилягає,
Хитрить, як ловить кіт шпака.

49. Паллант, мов од хорга лисиця,
Вильгнув і обіруч мечем
Опоясав по поясниці,
Що Турн аж поморгав плечем!
І вмиг не давши схамекнутись,
Ні головою повернутись,
Стюгнув ще Турна через зоб.
Но Турн байдуже, не скривився.
Бо, бач, булатом весь обшився
І був, як в шкаралупі боб.

50. Так Турн Палланта підчувивши,
Зо всіх сил келепом мазнув;
За русі кудрі ухвативши,
Безчуттєвни з коня стягнув;
Кров з рани джерелом лилася,
В устах і в носі занеклася,
На двоє череп розвалився;
Як травка, скошена в полі,
Ув'яв Паллант, сучеб по волі,—
Сердєга в світі не наживсь!

51. Турн злобно сильною п'ятою
На трун Палланта вистоптав,
Ремень з лядунок золотю
З бездушного для себе зняв;
Потім сам на коня схватився,
Над мертвим паннцем глумився
І так Аркадіям сказав:
„Аркаді! лицаря возьміте!
„В ралець к Евандру однесіте,
„К Енею що в союз пристає“.

52. Таку побачивши утрату,
Аркаді галає підняли,
Клялися учинить одплату,
Хоча би трупом всі лягли.
На щит Палланта положили,
Комлицької буркою прикрили.
Із бою потаскали в стан.
О смерті князя всі ридали,
Харциза Турна проклинали...
Та де ж Троянський наш сулган?

53. Не що за стук, за гомін чую?
Який гармидер бачу я!
Хто землю так трясє сирую
І сила там мутить чия?...
Як віхрі на пісках бушують,
В порогах води як лютують,
Коли прорватися хочуть,—
Еней так в лютім гніві рветься,
Одметить Палланта смерть несеться,
Сустави всі на нім дріжать.
54. До ясу, Турна розбишаки!
Вам більше рясту не топтати!
Вам дасть Еней міцной кабаки,
Що будете за Стиксом чхати.
Еней совавсь, як навіжений,
Кричав, скакав, мов від скажених,
І супротивних потропив:
Махне мечем—врагів десятки
Лежать, повиставлявши п'ятки,—
Так в гніві сильно їх доклав!
55. В запалі налетів на Мага,
Як на мале курча шулік;
Пропає на-вік цей Маг бідняга,
Порхне душа на другий бік;
Видючої смерті він боявся,
В Енея у ногах валявся,
Просив живцем в неволю взяти;
Но цей коп'єм наскрізь пробивши
І до землі врага пришивши,
Других пустився доганяти.
56. Тут на бігу піймав за рясу
Пона Рутульського полку,
Смертельного задавши прасу.
Як пса, покіннув на піску.
Погиб тут також храбрій Нума,
Убив Сереста, його кума,
Тарквиту голову одтяв;
Камерта висадив з кульбаки,
Анеура в ад послав по раки,
А Луку пузо розпиратав.
57. Як задавав Еней затюру
Всім супостатам на-заказ,
Як всіх калічив без розбору
І убивав по десять в раз,—
Лігар з Лукуллом поспішають
І в тарадайці напірають
Енея кіньми потоптати.
Но тут їх доля зла наспіла,
І душі цих братів із тіла
Кипли к Плутону погулять.
58. Так наш Еней тут управлявся
І стан свій чистив од врагів;
Прогнавши супостат, зближався
До городка свого валів.
Трояне вилазку зробивши,
Латинян к чорту протуревши,
З Енеем в купу ізійшлись.
Здоровкались, обнімались,
Розпитувались, цілувались,
А де-які пить прийнялись.
59. Іул, як комендант ісправний,
Енееві лепорт подав,
Як війська батажок начальник,
Про все хрибенько розказав.
Еней Іула визваляє,
Потім до серця приймає.
Цілує люб'язно в уста.
Енея серце трепетало,
Воно о сині вшувало,
Що він надежда не пуста.
60. В це врем'я Юпитер підпизив,
З нудьги до жінки підмочавсь
І морду на плече склонивши,
Як близень чмокавсь та лизавсь.
Щоб більше ж угодить коханці,
Сказав: „дивися, як Троянці
„Од Турна вrostіч всі летять!
„Венера нас перед тобою:
„Од неї краща ти собою,
„До тебе всі лалки мостять.
61. „Мое безсмертіє ярує,
„Роскішних ласк твоїх бажа;
„Тебе Олимп і світ шанує,
„Юпитеру ти госпожа.
„Захоч—і вродиться все вразу,
„Все в світі где твого приказу
„За твій смачний і ласий чмок...“
Сказавши егиснув так Юпону,
Що трохи не скотились з трону
А тільки Зеве набив висок.

62. Юнона, козирь-молодиця,
Юпитеру не піддалась;
Бо знала, що стара лисиця
На всякі штуки удалась,—
Сказала: „о очей всіх світе,
„Старий Олімпський Езуїте!
„З медовими річми сховайсь.
„Уже мене давно не любиш,
„А тільки н'яний і голубиш...
„Одлучься геть—не підсипайсь.
63. „Чого передо мной мучаєш,—
„Не дівочка я в двадцять літ,
„І теревені-вені правивш,
„Щоб тільки заморочить світ?...
„Нехай все буде по твоєму;
„Дай тільки Турноні моєму
„Хоть грохи на світі пожити:
„Щоб миг він з батьком повидатьсь,
„І перед смертю попрощатьсь,—
„Нехай—не буду більш просить“.
64. Сказавши в Йовиша ви'ялася,
І обняла за попереки,
І так натужно простяглася,
Що світ в очах в обох померк.
Розм'як Зевес, як після пару,
І вишлуктив підпінка чару,
На все ізвол Юноні дав.
Юнона в котика з ним грала,
А в мишки так залоскотала,
Що аж Юпитер задрімав.
65. Олімпській во всяку пору
І грім пускаючий їх пан
Ходили голі без зазору,
Без сорому, на кшталт цаган.
Юнона з неба увильнувши
І гола, як долоня, бувши,
По-паруб'ячу одяглась;
Кликнувши ж в поміч Асмодея,
Взяла на себе яд Енея,
До Турна просто понеслася.
66. Тоді пан Турн зіло гнівився
І приступу к собі не мав,
Що у Троян не поживився
І тьху Енееві не дав.
Як ось мара в лиці Енея,
В карей бідного Сіхея
Явилась Турна задирать:
„А ну лиш, лицарю мизерний,
„Злидений витязю, нікчемний.
„Виходь сто-ліх покуштувать!“
67. Турн—зирк, і бачить пред собою
Присяжного свого врага,
Що так не гречі кличе к бою
І явно в труси пострига.
Осатанів і затрусився,
Холодним потім весь облився,
Од гніву сумно застогнав,
Напер мару—мара виляє:
Еней од Турна утікає!..
І Турн в доганю поскакав.
68. Той не втече, цей не догонить:
От тільки-тільки не вишигнє!
Зикратого мечем супонить,
Та ба! мари не підстьобне.
„Та не втечеш,—кричить,—пані-
„Ось зараз я тебе підтичу. [чу!
„Це не в кукаї з Лависей грати!..
„Тебе я швидко повинчаю,
„І воронів потішу стаю,
„Коли начнуть твій труп клювать.“
69. Мара Енеева примчавшись
До моря, де стояв байдак,
Ні трохи не останавлившись,
Щоб показати великий ляк,—
Спробнула в нього, щоб спастися;
Тут без числа Турн осліпився,
Туди ж в байдак і сам стрибнув,
Щоб там з Енея поглумитись,
Уб'ять його, мазки нанитись,—
Тоді б Турн перекї лицарь був!
70. Тут вмиг байдак заворушився
І сам одчаливши, понлив;
А Турн скрізь бігав і храбрився
І тишивсь, що врага настиг.
Таку Юнона зливши кулю,
Перевернувшись в зозулю,
Махнула в вирії навпростець. [ря..
Турн глядз—аж він уже середь мо-
Трохї не луснув з серця, з горя,
Та мусів палити, де жив-отець.

71. Юнона з Турном як шутыла,
Еней про тее ні-гуугу;
Бо на його туман пустила,
Що був невидим нікому
І сам нікого тож не бачив;
Но послі, як прозрів, кулачив
Рутулян і других врагів:
Убив Лутага, Лавза, Орсу,
Парсену, Палму витер ворсу.
Зрубив багацько ватажків.
72. Мезентій, ватажок Тирренський,
Одважно дуже підступив
І закричав по-бусурменськи,
Що тільки пан Еней і жив!
„Виходь! — кричить, — тичка подмімо,
Нікого в поміч не просімо.
„Годящі парні: ти — і я!
„А ну!“ і сильно так стовкнулись,
Що трохи в'язи не звихнулись,
Мезентій же упав з коня.
73. Еней не милуя чванливих,
В Мезентія всадив палаши;
Дух вискочив в словах лайливих,
Пішов до чорта на шабаш.
Еней побідой утішався,
Зо всіми добре частувався,
Олімпським жертви закурих.
Пили до ночі та гуляли
І п'яні спати полягали,
Еней був п'яний, еле жив.
74. Уже світова зірниця
Була на небі, як п'ятак
Або ішенишна варяниця.
І небо раділося, мов має.
Еней Троянців в гурт зливає
І смутним видом об'являє,
Що мертвих треба поховать;
Щоб зараз прийнялися дружно.
Братерськи і єдинодушно
Троян убитих зволікать.
75. Потім Мезентія доспіхи
На пені високий насадив,
І це робив не для потіхи,
А Марса щоб удоволив.
Шияк, панцирь і міч булатний

- Спис з прапором, щит дуже знат-
[ний] —
І пені, мов лицарь, в збруї був.
Тоді до війська обернувся,
Прокашлявся і раз смаркнувся,
І річ таку їм уджигнув:
76. „Козацтво! лицарі! Трояне!
„Храбруйте: наша, бач, бере!
„Оце ошудало погане
„Латинів город одіре.
„Но перше чим начнем ми битись,
„Для мертвих треба потрудитись,
„Зробить їх душам упокой;
„Імення лицарів прославить,
„Палланта є батькові одиравить,
„Що наложив тут головою“.
77. За сив пішов в курінь престорий,
Де трун царевича лежав;
Над ним Аркадський підволох
Любистком мухи обганяв. [рий]
Троянські плакати тут рідали,
Як на завійницю кричали,
Еней зарюмав басом сам: [стер]
„Гай! гай! — сказав, — ув'яв мій гай!
„Який то був до бою майстер...
„Угодно, бачу, так богам!“
78. Звелів носилки з верболозу
І з очерету балдахин
Зготовить тіла для вносу,
Щоб в них Паллант, Евандрій син,
Вельможа, панська персона
Явилася перед Плутона
Не як аби-який харпак.
Жінки покійника обмили,
Нове убрання наложили,
Запхнули за щок п'ятак.
79. Як все уже було готово,
Тоді якийсь їх філософ
Хотів сказати надгробне слово,
Та збився і почухав лоб, —
Сказав: „Се мертвий і не дишеть
„Не видить, то єсть, і не слыхать
Ей! ей!... уві! он мертв... амінь!“
Народ від річі умилився
І гірко-гірко прослезився
І мурмотав: „паноче, згинь!“

80. Потім Палланта покадили,
К носилкам винесли на двір.
Під балдахином положили—
Еней тут убивавсь без мір.
Накривши гарним покривалом—
Либонь тим самим одялом,
Що од Дидони взяв Еней—
Взмостили воїни на плечі
І помаленьку, по-старечи
Песли в містечко Паллантей.
81. Як вибралсь на чисте поле.
Еней з покійником прощавсь.
Сказав: „о життя! бурливе море,
„Хто цілий на тобі оставсь?
„Прости, приятолю любезний,
„Оддячу я за вид цей слезний.
„І Турн получит з бариньком.“
Потім Палланту уклонився,
Облобизав і простезився,
Долому почвалав тишком.
82. К господі тільки що вернувся.
Наш смутний лицарь, пан Еней,
Уже в присінках і наткнувся
На присланих к нему гостей:
Були посланці од Латина,
І всі асессорського чина,
Один армійський копитан;
Цей скрізь по світу волочився
І по-фригійську навчився,—
В побольстві був як драгоман.
83. Латинець старший по породі
К Енею радію почав,
І в нашім, значить, переводі
Буцим-то ось він що сказав:
„Не ворог, хто уже дублений,
„Не сунюстат, чий труп шкочемний
„На полі без душі лежить.
„Позволь тіла убитой рати,
„Як водиться, землі предати,—
„Пехай князь милость цю явить“.
84. Еней, к добру з натури склонний,
Сказав послам Латинським так:
„Латинусе реке єсть невгомонний,
„А Турнус нессімує дурак...
„І кваре воювать вам мекум?
- „Латинуса будь пучо цекум,
„А вас, сеньорес, без ума;
„Латинусу рад пацем даре,
„Пермітто мертвих похова ре,
„І злости корам вас нема.
85. „Одинєсть Турнус ворог меус,
„Сам, ерго, дебет воювать;
„Ведять так фата, ут Енеус
„Вам буде реке, Амагі зять.
„Щоб привести ад фінем беллюм,
„Ми зробим з Турнусом дуеллюм,—
„Про що всіх сангвіс проливать?
„Чи Турнус буде, чи Енеус,
„Укаже глядіус, ведь Деус
„Латинським спектро управлять“.
86. Латинські посланці зиркнулись,
Іо серию їм ця річ була;
Значев'я трохи скаменувлись,
Дрансеса смілість тут взяла:
„О князю,—крикнув,—пресловутій!
„Великим ти родився бути!
„Ми все в Латинів уста
„Внесем, дрібнєсенько розкажем
„І щиро, щирь те докажем,
„Що Турном дружба єсть пуста“.
87. І мировую тут зробили
На тиждень, два, або і три,
І в договорі положили,
Щоб тесні і другі майстри
Латинські помогли Троїанам,
Цим ландям, голякам, прочанам,
Достроїть новий городок,
Щоб нарубать дали сосниці,
Клики, дубки і берестини,
На ярки годних осичок.
88. За сим тут началось гуляння
І чарочка пішла кругом;
Розкази, сміли, обіцяння,
Ділились дружно пютином.
Які пили, які трудились
І над убитими возились;
В лісах же страшна стукотня
В коротке мировеє врем'я
Латинське і Троїанське пляя
Було як близькая рідня.

89. Телер би треба описати
Евандра батьківську печаль.
І хлипання всі розказати,
І крик, і охання, і жаль.
Та-ба! не великий так змудрує,
Як сам Вергілій намалює,
А я ж до жалю не мастак:
Я сліз і охання боюся;
І сам ніколи не журюся;
Нехай собі це піде так.

90. Як тільки світова зірниця
На небі зачала мергати,
То вся Троянська станиця
Взялася мертвих звозикати.
Еней з Трахоном роз'їзжає,
А трудам дружину понуждає;
Кладуть із мертвих тіл костри,
Соломою їх обволікають,
Олію з дьотем поливають.
На всякий зруб разів по три.

91. Потім соломі підналили
І плам'я трупи обняло.
І вічну пам'ять завилили,
Аж сумно слухати було.
Тут кості і плоть і жир шварчали,
Тут м'яси смалець істощали,
У інших репався живіт;
Осрада, чад і дим кругом носились,
Жерці найбільше тут трудились,
Ізконебє хантурний рід.

92. Другі, товариші і кривні,
Батьки, сини, куми, свати,
На віки-вічні незабвенні,
А може хто із суети—
В огонь шпурляли різну зброю,
Одежу, обув дорожню;
Шаблі, ладунки, келени,
Шапки, свитки, кульбаки, троки,
Опучі, постолі, волоски—
Шпурлялись, як на тік снопи.

93. Не тільки в полі так робилось,
В Лавренті сумно тож було;
Багатою трупа там напилась,
Поспілство ж на чім світ ревло.
Там батько сина парубійку

Оплакував і кляв злодійку
Війну і ветхого царя;
Тут дівка вельми убивалась,
Що без вінця вдовою осталась,
Утративши багатиря.

94. Жінки порозвускавши носі,
Розхристані і без свиток,
Розтріпані, простоволосі
Галасували на весь рот.
По мертвих жалібно кричали,
По грудях білися, стогнали.
Латинів проклинали рід;
Про Турна ж всі кричали сміло.
Що за своє любовне діло
Погубить даром весь нарід.

95. Дрансес на Турна тут дон сить,
Що Турн всім гибелям вина;
Еней на бой його лиш просить,
І так би й кончилась війна.
Но і у Турна був сутяга,
Брехун, юриста, крив, підтяга,
І діло Турна захищає;
Та і Амагіні пролази
Пускали різні розкази,
Щоб Турн ні в чім не грішав.

96. Як ось од хана Діоміда
Латинів прийшли послы
І із охлявшого їх вида
Не видно, радість щоб яесли.
Латин вельможам з старшиною
Велить явиться пред собою,
Що все і сталося як-раз;
Послів кликнули до громади,
І винувивши всі обряди,
Латин прорек такий приказ:

97. „Скажи, Венуле нежахливий,
„Всю хана Діоміда річ,
„Здається, був ти не брехливий
„Таким тебе зна наша Січ.
„Підніжок твій я і підданець,
„Із слуг твоїх послідній ланець!
„Сказав Венул: „не прогнівись!
„Мужича правда єсть колюча,
„А панька на всі боки гнуча,
„І хан сказав так, не сумнівсь:

98. „Не з мордою Латина битись
„Проти Троянських розбійняк;
„Вам треба б перше подивитись,
„Який то єсть Еней козак!..
„Під Троєю він дався знати
„Нам всім, як взявся рятувати
„Богів домашніх і рідню.
„Він батька спас в злу саму пору,
„На плечах звіс на Іду гору,
„Цього не майте за брідню.“
99. „Против Енея не храбруйте,
„Для нас здається він святим;
„І так Латину розтолкуйте,
„Щоб краще помирився з ним.
„Гай, гай! де діти єсть такі,
„Щоб кудрі батькові сиді
„Найвище ставали всього?..
„Не ворог я царю Латину,
„Но чту Анхизову дитину
„І не піду против його.“
100. „Поцайте, до міні Латинці!
„Поклон мій вашому царю;
„Возьміть назад свої гостинці,
„Одирайте їх к багатирю
„Енею і просіть покою“.
„Венул утерся тут рукою
„І річі цій зробив вінець.
„Збентежила ця річ Латина:
„Здавалось, близька зла година,—
„На лисині трусивсь вінець.“
101. „Латин од думки схаменувся,
„Олимпейським трохи помолвивсь;
„Наморщивсь, сентябрем надувся
„І смуги на вельможі дививсь..
„А що?—сказав,—чи поживились?
„От з Дюмидом ви носились,
„А він вам фігу показав!..
„Заздалогідь було змовлялись,
„Як з пан-Енеем управлялись,
„Поки лапак не розіслав.“
102. „Тепер не приберу більш глазду,
„Як тут цих поселить проча:
„Землі шматок єсть не під пужду,
„То їм з угодними оддам.
„Оддам нив'я і сінокоси,
- „І риболовні Тибрські коси,
„То буде нам Еней сусід;
„Коли ж не схоче він остатись,
„А нуститься іще таскатись,
„То все ж ізбавимся од бід.“
103. „А щоб з Енеем лад зробити,
„Пошлю послів десятків п'ять;
„І муну дари одрядити,—
„Дикованки коли б достать:
„Навидла, сала, осятрини,
„Шалевий пояс і люстрини,
„Щоб к празнику пошив каптан,
„Сап'янци із Торжка ковелькі,
„Мальовані потибейські.
„А нуге—як здається вам“?
104. „Дантес був дивний говоруха
„І Турани був слаг лисий.
„Встає, ус гладить, в носі чуха,
„Дас царю одвіт такий:
„Латине світлий, знаменитий,
„Твоїми мед устами пити!
„Всяк тягне в серці за тебе;
„Но одзиватися не сміють,
„Сидять, мовчать, совуть, потіють
„І всяк мізкує про себе.“
105. „Нехай же та злишна люта,
„Що нас впровадила в війну,
„І ганьбою до всіх налута,
„Походить більш на сатану,—
„Що стільки болі причинила,
„Що стільки люду погубила.
„А в смутний час на-зтікала!..
„Нехай лиш Турн, що верховить
„І всіх панів за кирн водить,
„З Енеем порівня племя.“
106. „Нехай оставить нас в свободі,
„Нехай царівні дасть покой,
„Нехай живе в своїй господі,
„А щоб в Латію ні ногой.
„А ти, Латине, всіх благіший,
„Прибав Енеє дар омачніший:
„Ному Латинію оддай.
„Цим сватовством нам мир да-
„І царства райн урятуєш; (руєш
„Дочка ж з Енеем буде рай.“

107. „Тебе ж прошу я, пане Турне!
„Покинь к Лавині любов
„І проясни чоло нахмурне,
„Щади латинську нашу кров.
„Еней тебе лиш визнає,
„А нас Латинців не займає,—
„Іди з Троянцем потягайся!
„Коли ти храбрій не словами,
„Так докажи нам те ділами.
„Побить Енея постарайся“.
108. От річі сей Турн роз'явився,
Як втоплення, досиців ввесь,—
Дріжали губи, сам дровичся,
Зубами клацав, мов би пес,
Сказав: „О стара пустомеля!
„Яхидств і каверз всіх оселя,
„І ти тхором мене зовеш!
„І небилці виминяєш,
„Народ лукаво весь лякаєш.
„На мене ж чорт-зна що плетеш“.
109. „Що бупім хочу я одтати
„Головку лисую твою;
„Та згинь!—не, хочу покалати
„Честь багатирську свою.
„А ти, Латине милостивий,
„Коли такий став полохливий,
„Що і за царством байдуже?..
„Так лізьте ж до Енея раком,
„Плазуйте перед цим Трояком,—
„Він мир вам славний устриже!..
110. „Коли ж до мира я поміха,
„Коли Еней мене бажа
„І смерть моя вам єсть потіха—
„Моя душа не єсть чужа
„Од храбрости і од надії:
„Іду, де ждуть мене злодії,
„Іду і б'юся з втікачем!
„Нехай хоть стане він Бовою—
„Не палюка мене собою,
„Поміраюсь з його плечем“.
111. Коли в конгресі так тягались,
Еней к Лавренту підступав;
На штурм Трояниці шикувались,
До бою всякий аж дріжав
Латин таку почув новинку,
- Злякався, пустив із рота слинку
І вся здригнула старшина.
„От вам і мир!“—сказав Турн лю-
І не теравши ні минути, [твій
Пред військом опинився як наї!
112. Уп'ять настав гармидер, лихо:
Народ, як черв, заворушився.
То всі кричать, то шепчуть тіло,
Хто лаявся, а хто молився.
Уп'ять війна і різанина,
Уп'ять біда гне в сук Латина;
Сердешний калявся од душі,
Що тестем не зробився Енею,
І послі б з мирною душею
Литав потапці і киниці.
113. Турн миттю нарядився в зброю,
Летить, щоб потрошити Троян;
І роз'явив дружику злугу
Побить Енеевих прочан.
Проскочив парне до Камилля,
Як огер добрий до кобилы,
І став їй зараз толкувать,
Куди їй з військом наїрати;
Меесап же мусить підхрещати
Царниці сей прокляту рать.
114. Розпорядивши Тури, як треба,
Махнув, засаду щоб зробити,
На гору, що торкалась неба,
І щоб Фригійців озружити.
Еней построїв теж отряди,
Де всім назначав для осади
Без одступу на вал їти.
Ідуть, зімкнувшись міцно, тісно,
Ідуть, щоб побідить поспішно,
Або щоб трупом полягти.
115. Трояниці сильно наступали
І тиснули своїх вратів,
Не раз Латинців проганяли
До самих городських валів.
Латинці также оправлялись
І од Троянців одбивались,
Один другого товк на прах;
Тут їх чиновники тузились,
Як півні за гребні возились;
Товкалися кулачком по зубах.

116. Но як Арунт убів Камілла,
Тоді Латинців жах напав:
Утратили і дух, і силу,
Побігли, хто куди понав.
Троянці з біглими змішались.
Над їх плечами забавлялись
І задавали всім сто-ліх.
Ворота в бантах заїмали,
Своїх ховались не пускали,
Бо напустили б і чужих.
117. Як вість така прийшла до Турна,
То так мерзенно іскрививсь,
Що тварь зробилась нечепурна
І косо, зашморгом дививсь.
Потім ярче од досади,
Виводить військо із засади
І гору покида, і ліс;
І тільки що спустивсь в долину,
То в ту ж самую годину
Удрів Енеевих гувліс.
118. Пізнав пан Турн пана Енея,
А Турна тож Еней пізнав;
Вспалали духом Асмодей,
Однй другого б розідрав.
Не обійшлося б тут без бою,
Коли б пан Фоб од череною
Заранше в воду не заліз
І не послав на землю ночі;
Тут всіх до сна стулились очі
І всяк уклався горлоріз.
119. Турн облизня в бою піймавши,
Зубами з серця скрегетав;
Од дуру, що робить, не знавши,
Латину з злостію сказав:
„Нехай злиденні прочани,
Задрипанці твої Трояни,
„Нехай своїх держаться слов!
„Іду з Енеем поштурхаться,
„В моїх поступках оправдаться:
„Убють і сколіть готов.
120. „Пошлю Енея до Плутона,
„Або і сам в ад копірену;
„Уже мні жизнь і так солона!
„Одай Енею навіснуг...
„Гай! гай!“ Латин тут обіззався:
- „Чого ти так розлютувався?
„Що ж буде, як розсержусь я!
„Уже мені брехати стыдно,
„А потайть — богам обидно:
„Святая правда дорога!
121. „Послухай же: судьби есть воля,
„Щоб я дочки не отдавав
„За земляка, а то зла доля
„Насяде, хто злама устав.
„Мене Амата ублагала
„І так боки натасувала.
„Що я Енею одказав.
„Тепер сам мусиш міркувати,
„Чи треба жить, чи умірати;
„А краще, як би в ум ти взяв
122. „І загодбав мою Латиню...
„Чи трохи в світі паничоч? [сю.
„Ну, взяв би Муньку, або Прі-
„Шатнувся то в сей, то в той куток
„В Івашки, Мильці, Пуш-
„[карівку,
„І в Будища, і в Горбанів-
„Тепер дівчат хоть гать гати; [ку, —
„Тепер на цей товар не скудно,
„І замужню украсть не трудно,
„Аби по порову найти“.
123. На слово не прийшла Амата
І зараз в Турна і вп'ялася;
Лобзала в губи стратилата
І од плачу над ним тряслася.
„В напасть, — сказала, — не вда-
„І битися не поспішайся: [вайся
„Як луснеш ти, то згину я;
„Без тебе нас боги покинуть,
„Латинці і Ругульці згинуть
„І пропаде дочка моя“.
124. По Турн на це не уважає
І байдуже ні слюз, ні слов;
Гінця к Енею посилає,
Щоб битись завтра був готов.
Еней і сам трусувся до бою,
Щоб сильною своєю рукою
Головку Турну одчесать.
А щоб повірить Турна слову,
Тож посила зробить умову,
Як завтра виставляти рать.

125. На завтра тільки-що світало,
Уже народ заворушився;
Все вешталось, все кишало,
На бій дивитись всяк галився.
Межовщики там розміряли,
Кілочки в землю забивали
На знак, де військові стоять.
Жерці молитви зачитали.
Олимписким в жертву убивали
Цапів, баранів, поросят.
126. Тут військо стройними рядами
В параді йшло, мов би на бой;
В празничній збруї, з прапорами,
Всяк ратник чванився собой.
Обидві армії стояли
На тих межах, що показали:
Між ними був просторий плець;
Народ за військом копошився.
Всяк товнився, всяк ліз, тінився,
Побойшу щоб зріть кінець.
127. Юнова, як богиня, знала,
Що Турну прийдеться пропасть,
Іше в мізку коверзувала,
Щоб одвернуть таку напасть;
Клякнула мавку вод Ютурну,
Бо ня була сестриця Турну,
І показала цій свій страх:
Веліла швидко умудириться.
На всякі хитрости пуститься.
Щоб брата не строщили в прах.
128. Як так на небі дві хитрили,
Тут лагодились два на бой;
Всі за свого богів молили.
Щоб власною своєю рукою
Ізміг врага в яєшню зм'яти.
Рутульці стали розмішляти,
Що Турн їх може скиксувати:
Уже задалегідь смутився,
Іще нічого, а скривився,—
Не лучше б бій цей перервати?..
129. На цей то час Ютурна мавка
В Рутульський підоспіла стрей
І там вертілася, як шавка,
І всіх скуйовдила собой.
Камерта вид на себе взявши,
- Тут всіх учила, толкувавши,
Що сором Турна видавать:
Стид всім стоять, згорнувши руки,
Як згине Турн, терпіти муки,
Дать шиї в кандали кувать.
130. Все військо сумно мурмотало,
Сперва тихенько, посли в глас
Гукнули разом: „все пропало!
„Щоб розмір перервать в той час!“
Ютурна фіглі їм робила,
Шпакками кібця затривала
І засць вовка покусав.
Такі чуда небували
Лаврентці в добре толкували,
Толумний к битві підтруняв.
131. І перший стрелив на Троянців,
Гіллинка на смерть убив;
А цей був родом із Аркадців.
То земляків на гнів підвів.
Оттак уп'ять зірвали січу!
Біжать один другому в стрічу,
Хто з шаблею, хто з палашем;
Кричать, стріляють, б'ють, рубають,
Лежать, втівають, доганяють,—
Все вмиг зробилось кулішем.
132. Еней, правдивий чоловіча,
Побачивши такий нелад,
Що вража зрадивши ватага
Послать Фригійців дума в ад,—
Кричить: „чи ви осатаніли?
„Адже ми розмір утвердили!
„Ми з Турном поб'ємось одні“.
Но відкіль стрілка ня взялася
І спотиньга в стегно вп'ялася
І кров забризкала штани.
133. Еней од рани шкандибає
В крові із строю в свій намет;
Його Асканій проважає,
Либонь і під руку веде.
Уздрів це Турн, возвеселився,
Розприндився і розхрабрівся,
І на Троянців полетів:
То б'є, то пха, або рубав,
Із трунів бурти напинає,
Хоть би варить на сто котлів.

34. І перших Філа, Тамариса
На землю махом повалив;
Потім Хлорел, Себариса
Мов би комахок потоптав;
Дарету, Главку, Ферсилогу
Поранив руки, шию, ногу,
На-вік калісами зробив;
Побив баганько Турн заклятий,
Не трохи потоптав зикратий,
В ярві так, мов в багні, бродив.

35. Коробилась душа Еней,
Що Турн Троянців так локдив;
Стогнав жалчіше Прометей,
Бо був од рани еле жив.
Янид, циліорик лазаретий,
Був знахур в порошках немпет-
Ліжить Енея пристунав: {хвй.
По лікті руки засукає,
За пояс поли затикає,
Очками криву осідлав.

36. І зараз приступивши к ділу,
Він шпеник в рані розглядав;
Прикладував припарки к тілу
І шилом в рані колунав.
І шевську смолу прикладає,
По все те трохи помагає;
Янид сердешний чує жалі!
Обценьками питаєсь, кліщами,
Крючками, щипцями, зубами.
Щоб вирвать проклятушу сталь.

37. Венери серце засвербіло
Од жалю, що Еней стогнав;
Підтикавшись—а ну за діло!
І Купидончик не гуляв.
Шатнулись, різних трав парвали,
Сцілющої води примчали,
Гарлемпських капель піддали,
І все те вкупі сколотивши,
Янісь слова наговоривши,
Енею рану полили.

38. Таке лікарство чудотворне
Біль рани зараз уняло,
І стрілки копійце упорне
Без праці винятись дало.
Еней наш знову ободрився,

Малюнки кубком підкренився.
В нань-матчину одягся бронь.
Летить уніть врагів докшпити.
Летить Троянців ободрити,
Роздуть в них храбрости огонь.

139. За ним Фригійські воеводи,
Що тьху, на взаводи летять;
А військо—в лотоках як води
Ревуть, все дном на-верх вертять.
Еней лежачих не займає,
Утікачів ні за що має.
А Турна повстрічать бажа.
Хитрить лукавая Ютурна,
Яким би побитом її Турна
Спаси од смертного ножа.

140. На хитрости дівчата здатні,
Коли їх серце защемить;
І в ремеслі цім так понятні.
Сам біс їх не перемудрить.
Ютурна з облака злетіла,
Зінхнула братниа мшталіра
І стала коней поганяєть;
Бо Турн ганяв тоді на возі,
Зикратий же лежав в обозі,
Не в силах бігать, ні стоять.

141. Ютурна кіньми управляє,
Штаталась з Турном між полків;
Як од хортів лиса виляє,
Спасала Турна од врагів.
То з ним наперед виїзжала,
То вмиг в другий кінець скакала,
Но не туди, де був Еней.
Цей бачить хитрість тут несеєву,
Трусавість Турнову шкешню,
Нап'явся в погоню зо всіх гужей.

142. Пустився Еней слідити Турна
І дума з ока не спустить,
Но мавка хитрая Ютурна
І тут найшлася куло злитъ.
К тому ж Мессап, забігши з боку,
Зрадливо, зо всього часоку,
Пустив в Енея камінець;
Но цей по'пастю ухилився
І камінцем не поведився,
З султана ж тільки збів кінець.

143. Еней таку уздрівши зраду,
Великим гнівом розпаливсь;
Гукнув на всю свою громаду
І тихо Зевсу помолився.
Всю рать свою вперед подвинув
І разом на врагів нахлинув,
Велів всіх свати та рубать.
Пішли Латинців потрошити,
Рутульців шпигувать, кришити,
Та-ба—як Турна б нам достати!
144. Тепер без сорома признаюсь,
Що трудно битву описать;
І як ни морщусь, ни стараюсь,
Щоб гладко вірші шкандувать.
Та бачу по моему виду,
Що скопйоную напихаю.
Зроблю лиш роспись іменам
Убитих воїнів на полі
І згинувших тут по неволі
Для прихми їх князьків душам.
145. На цій баталії пропали:
Цетаг, Танаїс і Толон;
Од рук Енеевих лежали
Порізани: Онит, Сукрон;
Троянців—Гілла і Аміка
Зінхнула в пекло Турна піка...
Та де всіх поіменно знать?
Там вороги всі так змішались,
Стіснелись, що уже кусались.
Руками ж нільзя і махать.
146. Як ось і сердобольна мати
Енею хукнула в кабак,
Велів щоб штурмом город брати,
Рутульських перебять собак.
Столичний же Лаврент достати,
Латину з Турном перцю дати.
Бо царь в будинках ні-гугу.
Еней на старших галасає,
Мершій до себе їх ззиває
І мовить, ставши на бугру:
147. „Моєї мови не жахайтесь,
„Бо нею управя Зевес,
„І зараз з військом одираляйтесь
„Брать город, де паршивий пес,
„Латин зрадливий, п'є сивуху,
- „А ми б'ємось за всього духу.
„Ідїть, палїть, рубайте всіх;
„Громадська ратуш, зборні изб
„Щоб наперед всього ізслизди,
„Амату ж зав'яжіте в м'х.“
148. Сказав, і військо загреміло,
Як громом, різним оружжам,
Построїлось і полетіло
Простісенько к градським стінам
Огні через стїну шпурляли,
До стін драбини приставляли
І хмари напустили стріл.
Еней на город руки знявши,
Латина в зрадї укорявши,
Кричить: „Латин вина злих ді!
149. Її в городі остались,
Злякались од такої біди,
І голови їх збунтувались,
Не знали, убігать куди.
Одні тряслись, другі потїли,
Ворота одчинять хотїли,
Щоб в город напустить Троян
Другі Латина визивали,
На вал полізти примушдали,
Щоб сам спасав своїх мврян.
150. Ахата, глигнувши в віконце,
Уздрїла в городі пожар;
Оддиму, стріл затьмилось сонце
Напав Амату сильний жар.
Не бачивши ж Рутульців, Тур
Вся кров скиїлася зашкурїла
І вмиг царцю одур взяв.
Здалося їй, що Турн убитий,
Через неї стидом покритий,
На-вік з Рутульцями пронав.
151. Її жизнь зробилася не мила
І осоружився ввесь світ,
Себе, Олімпських кобенїла,
І видно ізо всіх прамїт,
Що глузд остатвій потеряла;
Бо царськеє убрання рвала,
І в самїй смутній цїй порї,
Очкур вкруг шїї обкрутивши
Кїнець за жертку заченивши
Повісилась на очкурї.

152. Амати смерть на бусурменська
Як до Лавинії дійшла,
То крикнула „уви!“ з-письменська.
По хаті гедзатись пішла.
Одежу всю цвітну порвала,
А чорну к цері прибрала,
Мов галка нарядилась в мах;
В маленьке дзеркальце дивилась.
Кривитись жалібно училась
І мило хлипати в слюзах.

153. Такая розімчалась чутка
В народі, в городі, в полках;
Латин же, як старий плохутка,
Устояв ледве на ногах.
Тепер він берега пустився
І так злиденно іскривився,
Що став похожим на верзу.
Амати смерть всіх сполошила,
В тугу, в печаль всіх утопила.
Од неї звомнив сам пан Турн.

154. Як тільки Турн бсвідомився,
Що дав цариці смерть очкур,
То так на всіх остервенився,
Підстрілений мов дикий кнур.
Біжить, кричить, маха руками
І грізними велить словами
Латинцям і Рутульцям бой
З Енеєськими перервати.
Як раз противні супостати,
Утихомирясь, стали в строй.

155. Еней од радости не стямивсь.
Що Турн виходить битись з ним;
Оскалив зуб, на всіх оклянувся
І списом помахав своїм.
Прямий, як сосна, величавий,
Бувалий, здатний, тертий, жвавий,
Такий, як був Нечеса князь!
На нього всі баньки п'ялили,
І самі вороги хвалили,
Його любив всяк—не боявся.

156. Як тільки виступили к бою
Завзята пара ватажків,
То, зглянувшись між собою,
Зубами всякий заскрипів.
Тут хвиць—шавельки засвистіли.

Цок-цок—і искри полетіли:
Один другого полосять!
Турн периний зацідив Енея,
Що з плеч унала і керей,
Еней був поточивсь назад.

157. І вмиг прочумавшись, з наскоком
Еней на Турна наступив,
Оддячивши йому сто з оком,
І вражу шаблю перебив.
Яким же побитом спасистися?
Трохй не лучше уплестися?
Без шаблі пільзя воювать.
Так Турн зробив бездальней думки,
Як важуть, підобравши клунки,
А ну, чим тьху на-вітки драть.

158. Біжить пан Турн і ронетус,
І просить у своїх меча;
Ніхто сердеги не рятус
Од рук Троянська силача!
Як ось іще перерядилась
Сестриця і пред ним явилась,
І в руку сунула палаш;
Ув'ять шавельки заблищали,
Ув'ять панцирі забряжчали,
Ув'ять пан Турн опрабавсь нащ.

159. Тут Зевс не втерпів, обізвався,
Юноні з гнівом так сказав:
„Чи ум од тебе одцурався?
„Чи хочеш, щоб тобі я дав
„По пані-старій блискавками?
„Біда з зlostливими бабами!
„Уже ж вістимо всім богам:
„Еней в Олімпі буде з нами
„Живитись тими ж пирогами,
„Які кажу нести я вам.

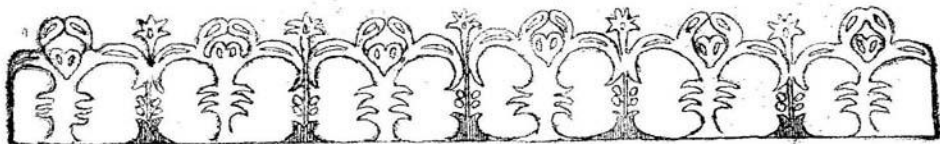
160. „Безсмертного ж хто ма убити,
„Або хто може рану дати?
„Про що ж мазку мирянську лити,
„За Турна пиро так стояти?
„Югурна на одну проказу,
„І певне по тьому приказу,
„Палани Рутульцю піддала.
„І поки ж будеш ти біситись?
„На Трою і Троянців злитись?
„Ти зла їм вдоволь задала.

161. Юнона в перший раз смирилась,
Без крику к Зевсу річ вела:
„Прости, палочо! проступилась,
„Я, далебі, дурна була.
„Нехай Еней сіidla Рутульця,
„Нехай спиха Латина з стульця,
„Нехай поселить тут свій рід.—
„Но тільки щоб Латинське цзем'я
„Удержало на вічне врем'я
„Імения, мову, віру, вид“.
162. „Іносі! сілкісі! як мовляла,“—
Юноні Юпитер сказав,
Богиня з радощ танцювала,
А Зевс метелицю свистав.
І все на пальках розважали,
Ютурну в воду одіснали,
Щоб з братом Турном розлучить,
Бо книжка Зевсова з судьбами,
Несмертних писана руками,
Так мусіла устанувить.
163. Еней махає довгим списом,
На Турна міцно наступа,
„Тепер,—крячить, підбитий бісом,—
„Тебе ніхто не захова!
„Хоть як вертись і одступаїся,
„Хоть в віщо хоч перекидайся,
„Хоть зайчиком, хоть воком стань,
„Хоть в небо лізь, нирий хоть в во—
„Я витягну тебе з-під-споду [ду—
„І розмізчу погану дрян!“
164. Од сей бундючної Турн речі
Безпечно усім закрутив
І зжав свої широкі плечі.
Енею глуздівно сказав:
„Я ставлю річ твою в дурницю,
„Тя в руку не піймав синицю,
„Не тебе, далебі, боюсь.
„Олімпські нами управляють,
„Вони на мене налягають,
„Перед ними тільки я смирюсь.
165. Сказавши круто повернувся
І камінь пудів в п'ять підняв,
Хоть з праці трохи і надувся,
Бо, бач, не тим він Турном став.
Не та була в нім жвавість, сила:
- Йому Юнона змінила;
Без богів ж людська міць—пустяк.
Йому і камінь зміняє,
Енея геть не долітає,
І Турна взяв великий страх.
166. В таку шасливую годину
Еней чим-дуж спис розмахав
І Турну, гадовому сину,
На вічний поминок послав;
Гуде, свистить, несеється шка,
Як зверху за курчам шуплика,—
Торох Рутульця в лівий бік!
Простягся Турн, як щогла, долі,
Качається от гіркої боли,
Клене Олімпських еретак.
167. Латинці од цього жахнулись,
Рутульці галас підняли,
Троянці глумно осміхнулись,
В Олімпі ж моторяч шили.
Турн тяжку-боль одоліває,
К Енею руки простягає
І мову слезную рече:
„Не життя хочу я подарка,—
„Твоя, Ахизович, припарка
„За Стякс мене доволоче.
168. „Но есть у мене батько рідний,
„Старий і дуже ветхих син;
„Без мене він хоть буде бідний,
„Та світ мені цей став не мил.
„Тебе о тім я умоляю,
„Прощу, як козака, благаю.
„Коли мені смерть задася,
„Одправ до батька труп дублений;
„Тн будеш за сіє спасений,
„На викуп же, що хоч, проси“.
169. Еней од речі сей змігчився
І меч піднятий опутив;
Трохи-трохи не прослезився
І Турна ряст топить пустив.
Аж зирк—Паллантова лядушка
І золота на ній карунка
У Турна висять на плечі.
Енея очі запалали,
Уста од гніву задріжали,
Весь зашаривсь, мов жар в нечі.

170. І вмиг вхопивши за чуприну,
Шкереберть Турна повернув.
Насів коліном злу личину
І басом громовим гукнув:
„Там ти Троянцям нам для сміха
„Глумиш з Палланта досміха
„І думку маєш бути живим?
„Паллант тебе тут убиває,
„Тебе він в неклі дожидає,—
„Іди к чортам, дядькам своїм!“

171. З вим словом меч свій устромляє
В роззявлений Рутульця рот
І тричі в рани повертає,
Щоб білий не було клопот.
Душа Рутульська полетіла,
До некла, хоть і не хотіла,
К пану Плутонові на бенкет.
Живе хто в світі необачно,
Тому нігде не буде смачно.
А білий, коли і совість жаль.

ОДА ДО КНЯЗЯ КУРАКИНА.

1. Гей, Орфію-небораче!
Де ти змандрував од нас?
Як би тільки ти, козаче,
Мні під цей згодився час!
Кажуть про тебе издавна,
Що у тебе кобза гарна,
Кобза дивная така,
Що як забреньчи руками,
То і гори з байраками
Стануть бити гоцака.
2. Глянь, Орфію, глянь із неба,
Дай кобзурі мій своєї:
Мні іграти пісню треба,
Пісню гарну на ней,—
Треба голос піднімати,
З кимим годім поздравляти
Наше милото того.
Що і паном бути уміє,
І як батько, не жаліє
Живота для нас свого.
3. Алексію, любий пане!
Я про тебе річ почав,
Та боюся, як слов не стане,
Щоб ти мні не макричав;
Бо я наперед признаюсь,
Що я з музами не знаюсь,
Тільки трохи чув про них.
Та і музи лоб нагріють,
Поки просивать усніють
Половину діл твоїх.
4. Я про те мовчати буду,
Що стрічками скручен ти,
Що на тобі, моз на чуду,
Де ви глянеш—все хрести;
Що нілзя зглянуть очами
На жуван твій за звіздами,
Як на сонце серед дня,
Що од стрічок ния гнється,
Що іззаду ключ товчється,—
Все, мабуть, це не брідня.
5. Не Чернігів, не Полтава
Цеє все тобі дала:
Знає, давно про тебе слава
В Петербурзі загула;
Знає, ти добре там труждався,
Не по запічку валявся,
Що понав царю під лад.
Знав і царь, з ким подружити,
На кого ярмо зложити,—
Аж тепер і сам він рад.
6. Рад він, що ярмо ти татнеш,
Не гнучесь, як добрий віл;
День і ніч від поту м'якнеш,
Добре робиш, скільки сил.
Рад сказати правду-матку,
Що крутенькую загадку
Нашим ти задав панам.
Бо щоб мали чисті дуні,
Щоб держали строге уні,
Ти собою їх учини сам.
7. І до віку не забуду,
Як раз я в тобі прийшов...
Ах, мій Боже, скільки люду
Всякого я тут найшов!
Повні сіни, повна хата
Нашого набета брата,
Аж нілзя пропхнутись мні.
А понів, кунців та панства
І жидів, того плюгавства,
Моз на ярмарку в Ромні!

8. Всі ж не з балами стояли,
Всі були по ділу тут,
Папірки в руках держали—
Хто багачько, хто лоскут:
Хто чолом бив на сусіда,
Хто на пана-людоїда,
А по-просту—на суддю,
Що за цукор та за гроші
Ізробив суд нехороший,
Цілу розорив сем'ю.
9. І таких було доволі,
Що прохали на панів,
Що пани, по їх злій волі,
Не дають пахати нив;
Що козацькими землями,
Сінокосом і полями
Вередують, мов своїм.
Суд у правду не вникає,
За панами потокає,
Щоб було йому і їм.
10. Не прогнівайсь, Алексію,
На нескладну річ мою,
Що я говорити смію
Про писарню ще твою.
Раз ми́ бути там довелося...
Але ж, скільки там товклося
За столами писарів!
Там паперів кучі, кучі,
Писарів там тучі, тучі,
Мов в петрівку косарів.
11. Пишуть, пишуть та й несуться,
Щоб ти подививсь, чи так.
Треба ж тут тобі надуться,
Треба знать, підправить як;
Треба всякую папіру
Привести як-раз до ширу.
Підвести все під закон!
Ніколи борщу сьорбнути,
Ніколи у смак заснути,—
Ти забув на хліб, на сон.
12. А про жінку та про діти
Думати тобі коли,
Щоб обути і одіти
І не голодні були?
Ні, про не ти не згадаєш:
- Жінку ти другу маєш,
Дочки, син тобою забут.
Жінка у тебе—Полтава,
Син—Чернігів, честь же, слава
Дочки,—от весь рід твій ту.
13. Мов тобі чернець од миру,
Оддуравсь ти од двора:
Знай в Полтаві мнеш папір,
А додому не пора.
Що ж тобі із той Полтави?
Ти і так добився слави
Та якої—гай-гай-гай!
Одпочинь же, пане, трохи:
Ти уже притунав ноги,—
Тупас другий нехай.
14. Панство здай своє другому
І здоровля не теряй.
Повильнуй під старість дом
Бо у тебе дома рай.
Тут всі, як на батька діти,
Будуть на тебе глядіти,
Та ще чи не лучш мабуть:
Тут, по правді як сказати,
Всі тобі, як Богу, раді,
Всі тебе, як Бога, ждуть.
15. Та біда моя: я бачу—
Цей не по тобі совіт:
Ти таки свою удачу
І на той потягнеш світ.
Поки виб'єшся із сил,
Поки підеш до могили,
Будеш хлопцем на других.
Уродивсь ти на прояву,
Улюбився так у славу,
Як у дівчину жених.
16. Ну, коли ж такий ти, пане,
Що для слави лиш живеш,
То к тобі смерть не приста!
Ти ніколи не умиреш.
Хоть попи не забурмочуть,
Хоть співати не захочуть
Вічну пам'ять по тобі,
То прохати їх не треба,
Бо і так під саме небо
Пам'ять ти зробив собі.

17. Це не умирє ніколи,
Що ти робиш всім добро,
Та і робиш з доброї волі—
Не за гроші і сребро.
Скільки удовам ти бідним,
Скільки сиротам посліднім,
Скільки, скільки сліз утер!
Скільки взяв людей ти з грязі
І, як кажуть, аж у князі,
Аж у князі їх упер!

18. Не умирє, хоть побожиться,
Слава не умирє твоя:
Слава з тілом не ложиться
У могилу нічя.
Хоть же смерть к тобі прискоче,
Слави в землю не затопче:
Загуде вона, як гром.
Тут і правда возьме силу,
Прийде на твою могилу
І напише так пером:

19. „Диво тут попи зробили,
„Диво дивнее із див:
„В землю мертвеця зарили,
„А мертвець той і ожив.
„Бачця, добре заривали,
„Бачця, грімко всі співали
„Пам'ять вічною над ним;
„Оглянулись небораки—
„Аж князь Алексій Куракин
„Все жив по ділам своїм!“

20. Поки ж це диво буде,
Поживи хоть стільки ти,
Скільки жив, як кажуть люде,
В світі Мафусал святий.
Будь здоров із новим годом
І над нашим ще народом,
Ще хоть трохи поцануй.
Трохи!.. Ой, коли б багачко!
Бо ти наш і пан, і батько,
А на більше не здивуй.

XIV. Наталка, возний і виборний („Наталка Полтавка“, дія 1, ява 2—3)

ХУ. Тетяна, Фінтик та москаль („Москаль-Чарівник“, ява П).

III.

НАТАЛКА-ПОЛТАВКА.

Українська опера на 2 дії.

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Наташка --- українська дівчина.

Горина Терпилиха --- її мати.

Петро --- коханий Наташки.

Микола --- далекий родич Терпилишин.

Тетерваковський --- возний, жених Наташки.

Макогоненко --- сільський виборний.

ДІЯ ПЕРША.

Одміна перша.

Село над рікою Ворсклою. Увдовж сивої улиці до річки: між хатами тут і Терпильщина оселя.

І В А І.

Наталка виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, поставила відра на березі, а сама ходить задумана, потім співає:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
О як болять мое серце, а сльози не ллються!..
Грачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як нишком заплачу.
Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде;
Хто щаслив був хоть часочок, по-вік не забуде...
Єсть же люде, що і моїй завидують долі:
Чи щаслива ж та билинка, що росте у полі?
Що на полі, на пісочку, без роси на сонці—
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці!
Де ти, милий, чорнобривий? Де ти—озовися!..
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися!..
Полетіла б я до тебе, та крилець не маю,
Щоб-побачив, як без тебе з горя висихаю...
До кого ж я пригорнуся і хто приголубить,
Коли тепер нема того, який мене любить?..

Петре, Петре!.. Де ти тепер?—Може, де скитається у нужді горі і проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище, а може... *плаче* може й забув, що я живу на світі!.. Ти був бідний, любив мене і за те потерпів і мусів мене оставити; я тебе любила

і тепер люблю... Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, і ти, — вернися ж до мого серця!.. Нехай глянуть очі мої на тебе ще раз і на-віки закриються...

Я В А П.

Возний, *йдучи проз Наталку, підходить до неї*. Благостенного і мирного перебуванія!.. (*На бік*). Удобная okazія предстати о собі предложеніє на-самоті...

Наталка, *плещеться*. Здорові були, добродію, пане возни

Возний. Добродію... добродію!... Я хотів би, щоб ти зв мене — тее то, як його — не вишеупом'янутим іменем.

Наталка. Я вас зву так, як все село наше величає, шанув ваше письменство і розум...

Возний. Не о сем, галочко — тее то, як його — хлопочу я; желаю із медових уст твоїх слухати умилятельное названіє, соотное моему чувству. Послушай...

От юних літ не знав я любови,
Не ощущал возженія в крові,
Как вдруг предстал Наталки вид ясный,
Как райський крин душистий, прекрасний:
Утробу всю потряс...
Кров взволновалась,
Душа смішалась,—
Настал мій час!

Настал мій час, і серце все стонеть;
Как камень, дух в пучину зли тонеть.
Безмірно, ах! люблю тя дівицю,
Как жадаий вовк младую ягницю.

Твій предвіщаєть зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств слащайшу,
Как з медом мак!

Противні мні стануть і розділи,
Позви і копя страх надогли;
Незносен мні сяклит весь бумажный,
Противен тож і чин мій переважний...

Утіху ти подай
Душі смятенной
Моей письменной.
О, ти мій рай!..

Не в состоянні поставити на вид тобі сили любови моєї!.. Ігда б я мів — тее то, як його — стільки язиків, скільки артикулів в статуті илі скільки зап'ятих в Магдебургськiм праві, то і сих

довіло би на восхваленіє ліпоти твоєї!.. Ей, ей! люблю тебе... до безконечності!..

Наталка. Бог з вами, добродію!.. що ви говорите! И річі вапної в толк собі не возьму...

Возний. Лукавиш—теє то, як його—моя галочко!.. і добре все розумієш. Ну, коли так—я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. Гріх вам над бідною дівкою глумитись! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду. Та і по всьому я вам не під пару...

Возний. Ізложенні в ствітних річах твоїх резони суть—теє то, як його—для любви ничтожні. Уявленне часто-реченною любовию серце, по всім божеським і людським законам, не ззираєть ні на породу, ні на літє, ні на состояніє. Она я любов все теє—то, як його—рівняєть. Рци одно слово: „люблю вас, пане возний“—і аа, вишкуном'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою.

Наталка. У нас є пословиця: „знайся кінє з конем, а віл з велем“... Шукайте собі, добродію, в городі панпочки. Чи там трохи єсть суддівєн, писарівєн і гарних попієн? Лєбєу вибїрайте... Ось підїть лишєль у недїлю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, таких гарних, що й розказати не можна!..

Возний. Бачєв я мислєх—і ліпєобразних, і багатєх. Но серце мєє не имїєть—теє то, як його—к ним непослєвовєнія. Ти одна заложила йому пєсєв на вічні роки, і душа мєє єжєчасно волаєть тебе і посєлі вишнєрної дажє години.

Наталка. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменєа говорите, що я того не зрозумію. Та й не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна було.

Возний. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно вже—теє то, як його—полюбив, як тільки ви перейшли в наше село. Моїх діл околичности, возникающіє із неувєбних обєстоятельєв, удержували соділати признаніє пред тобою; тепєр же читаю—теє то, як його—благодєь в єчах твоїх... До формальнєго опрєдїленія є моєї участі, открой мнє, хотя в термиві, пачикулярно, резолюцію: могу ли—теє то, як його—без отєрочєк, волокити, протєрїв і убитків получити во вічєє і потємствєєнєє владїніє тебе—двїжнєє і недвїжнєє имїніє для душі мєєї—з правєм владїти тобою єпокойно, безпрєкословно і по євої волї—теє то, як його—роспоряжати? Ска-

жи, говорю!.. Отвічай, отвітствуй: могу-ли бить — тее то, як його — мужем пристойним і угодливим душі твоїй і тілу?

Наталка *співа*:

Видно шляхи полтавські і славну Полтаву —
 Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.
 Не багата я і проста, та чесного роду.
 Не стижуся прости, шити і носити воду.
 Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,
 Як же можеш ти дружитися з простими дівками!
 Єсть багачко городянок — вибірай любую:
 Ти пан возний: тобі треба не мене сільську.

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною безпомощною сиротою. Мое все багатство єсть мое добре ім'я: чере вас люди почнуть шептати про мене; а для дівки, коли об ній люд зашепчуть...

Музика починає грати прелюдію. Возний міркує собі на думці смішні лінії перебігають йому на обличчі. Наталка задумалась.

Я В А ІІІ.

Виборний — *іде по улиці й співа.*

Дід рудий, баба руда,
 Батько рудий, мати руда,
 Дядько рудий, тітка руда,
 Брат рудий, сестра руда,
 І я рудий, руду взяв,
 Бо рудую сподобав.

Ой по горі по Панянці,
 В понеділок дуже вранці,
 Ішли наші новобранці;
 Помкнулися шинкарці,
 А шинкарка на їх — морг:
 „Іду, братіки, на торг!“

Ішли ляхи на три шляхи,
 А татари на чотирі,
 Шведи вражі поле вкрили;
 Козак в лузі окликнувся —
 Швед, татарин, лях здригнувся,
 В дугу всякий зігнувся!

Наталка взяла свої відра й пішла додому. Виборний підходить до возного.

Возний. Чи се — тее то, як його — нова пісня, пане виборний? Виборний *кланяється*. Та це, добродію, не пісня, а нісенітниця. Я співаю иноді, що в голову лізе... Вибачайте, будьте ласкаві не побачив вас.

Возний. Нічого, нічого... Відкіль це так?... Чи не з гостей ідете — тее то, як його?...

Виборний. Я іду з дому. Випроважав гостя: до мене заїз-

жав засідатель наш, пан Щипавка; так уже, знаєте, не без того,— випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили, та вишнівки з кварту укутали, та й, як то кажуть, і підкренилися...

Возний. Не розказував же пан Щипавка якої новини?

Виборний. Де то не розказував! Жалувався дуже, що всьому земству урвалася тепер удка; та так, що не тільки засідателям, а і самому комисарові не те вже, що було. Така, каже, халепа, що притьом накладно служити: бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер або випросити треба, або купити.

Возний. Ох, правда, правда!.. Даже і в повітовім суді і во всіх присутственных містах унініе воспослідувало; малійшая проволочка або прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовное преступленіє; а взяточок, сиріч—вимужденний подарочок, весьма-очевь іскусно у ісця или отвітчика треба виканючити... Та що й говорить! Тепер і при некрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі...

Виборний. За те нам, простому народові, буде добре, коли старшина буде богобоязлива і справедлива, не допускати́меписьменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?..

Возний. Я наміревав—теє то, як його—посітити нашу вдовствующую диякониху, та побачивши тут Наталку (*зітхає*) остановився побалакати з нею...

Виборний. Наталку? А де ж вона?.. *Оглядається.*

Возний. Може пішла додому.

Виборний. Золото—не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою... Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна—яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших себе, яка трудяща, яка рукодільниця, що й себе, і матір свою на світі держить!..

Возний. Нічого сказати—теє то, як його—хороша, хороша, і вже в такім візасті...

Виборний. Та й давно б час, так що ж!.. Сирота, ще й бідна—ніхто і не квалитьсЯ...

Возний. Однак ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і весьма пристойні... Наприклад, Тахтаулівський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен ярмолюя і даже знаєть печерський лаврський напів; другий—волосний—теє то, як його—писарь із Восьмачок, чо-

ловік не убогий і продовжавши службу свою безпорочно третій—підканцелярист із суда, по імені Скоробреха... і многи Но Наталка...

Виборний. Що? одказала?.. Добре зробила... Тахтак як п'є горілки багате і вже спада з голосу; волістний писканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевчики обива і голпроше, як хлєстики; а Наталці треба не письменного, а хаброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю зодягав.

Возний. Для чого ж не письменного? Наука—тєе то, в лїс не веде; письменство не єсть преткновеңіє нїї поміха плєнію в законний брак. Я скажу за себе: права, я-тєе-то письменний, но по благости Всевишняго єсмь чоловік, а по дворян—возний, і живу, хоч не так як люде, а хоч біля пїйка волочиться і про чорний день иміється: признаюсь ятєю, буде чим і жївку—тєе то, як його—годувати і зодягати.

Виборний. Так чом же ви не одружитесь? Уже ж, пора... Хиба в чєнці постригатись хочете? Чи ще, може, с очі не нависла?.. Хиба хочете, щоб вам на весіллі дїю вали?.. Ось слухайте (спїває):

Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодцю, як із ягодою.

І просилася, і молилася:

„Пусти мене, старий діду, на вулицю погулять!“

— „Ой, я й сам не піду, і тебе не пущу:

Хочеш мене старенького та покинути.

Ой, не кидай мене, моя голубочко!

Куплю тобі хатку, іще й сіножатку,

І ставок, і млинок, і вишневий садок!“

„Ой, не хочу хатки... ні сіножатки,

Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка.

Ой ти, старий дідуга, зігнувся, як дуга,

А я молоделька, гуляти раденька“.

Возний. Коли другії облизня пїймали, то і ми остер Наталка многим женихам піднесла печеного вабака; глядя я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки—будто всі дівки в хожі? Не тільки світа, що в вікні: цього дива повно на св такого пана, як ви, у иншої аж жижки задріжати!..

Возний *на бік*. Признаюсь йому в моїй любови к Послухай, пане виборний!.. Нігде — тєе то, як його—правд

люблю Наталку всею душею, всею мислюю і всім серцем моїм; не можу без неї жити, так її образ—теє то як його—за мною і слідить... Як ти думаєш? Як совітуєш в такому моїм припадці?..

Вибірний. А шб тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінєць! Стара Терпилиха не зсунулась ще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода — кирпу не!.. Я вже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків.—теє то, як його,—так де!—ні приступу!..

Вибірний. Щб ж вона говорить? Чим одговорюється і шб каже?..

Возний. Вона ізлагаєть нерезонніі—теє то, як його,—причини: вона приводить в довод знаомство вола з волем, коня з конем; на-рицаєть себе сиротою, а мене паном, себе бідною, а мене багатим, себе престою—теє то, як його—а мене возним, і рішительний приго-ор учинила—що я їй, а вона мені не рівня—теє то, як його.

Вибірний. А ви ж їй що?

Возний. Я їй пояснив, що любов усе рівняє.

Вибірний. А вона ж вам що?..

Возний. Що для мене благопристойніш панночка, ніж проста елянка.

Вибірний. А ви ж їй що?

Возний. Що вона—теє то, як його—одна моя госпожа.

Вибірний. А вона ж вам що?

Возний. Що вона не вірить, щоб так дуже—теє то, як його—кожна полюбити.

Вибірний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Вибірний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Вибірний. А ви ж їй що?

Возний *сердито*. Що?—Нічого!.. Тебе чорт приніс—теє то, як його—Наталка утєкла, а я з тобою остався.

Вибірний. Ой ви, письменніі! Вгору деретєся, а під носом нічого не бачите!.. Наталка обманювала вас, коли казала, що ви їй не рівня. У неї не те на серці!..

Возний. Не те? А що ж таке?

Вибірний. Уже ж не що!.. Другого любити! Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і повійний Терпило живий був, то

приймав був до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий,—він од Наталки старший був годів на три, або чотирі, з нею вигодувався і зріс вкуці. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина,—та було й за що!.. а Наталка любила з Петром, як брат із сестрою. От Терпило, понадіявшись на своє багатство зачав, знакомитись з нерівнею: зачав, бач, заводити бенькети з повитчичами, з канцеляристами, купцями і цехмистрами—пив, гуляв, шахрував гроші, покинув свій промисел, помалу росточив своє добро, розпився... зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; і після, як не стало і пісіднього цього робітника, Терпило зовсім ізвівся—в бідності вмер і без куска хліба оставив жінку й дочку.

Возний. Яким же побитом—тее то, як його,—Терпилиха опинилася в нашій селі?

Вибірний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір—гарний з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вишечерченний Петро де—тее то, як його—обрітається?

Вибірний. Бог же його зна. Як пішов з двора—мов у воду впав: чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сліз Петра не згадує..

Возний. Наталка неблагоразумна: любить такого чоловіка, котрого—тее то, як його — може і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Вибірний. Або, як той грек мовив: „лучше живий хорунжий, як мертвий сотник“... А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла заміж, бо убожество їх таке велике, що не в могуту становиться.

Возний. Сердешний приятелю! возмися у Наталки і матері хожденіє іміти по моему сердечному ділу. Єжели виграєш—тее то, як його—любов к мені Наталки і убідиш її доводами сильним довести її до брачного могого ложа на законнім основанні, то не пожалю—тее то, як його—нічого для тебе. Вірь—без дані, без пошлени, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню, — божусь в тім: ей же, ей!..

Вибірний—*подумав трохи*. Що ж? Спрес не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возний. Осмілься!.. Ти умієш увернутись—тее то, як його —

хитро, мудро, не дорогим коптом. Коли ж що, то можна і брехнути для обману, приятни ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за це!.. Брехати і обманювати других—од Бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота!.. Хто тепер—тее то, як його—не бреше і хто не обманює? Мню, ежели би здесь зібралось много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнув: „Брехуни й обманщики!.. ховайтесь, а то я поражаю вас!..“—Ей-ей, всі присіли б до землі совісти ради!.. Блаженна ложь, егда биваєть в пользу ближніх... а то біда—тее то, як його—що часто ляжемо илі ради своєї вигоди, илі на упад других.

Виборний. Воно так, конешно: всі люде грішні; однако ж...

Возний. Що однако ж? всі грішні, та ще й як!.. І один другого так обманюють, як того треба!.. І як не верти, а виходить—кругова порука. Слухай:

Всякому городу нрав і права,
Всяка имієть свій ум голова;

Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс.

Лев роздирає там вовка в куски,
Тут же вовк цапа скубе за виски;

Цап у городі капусту псує:
Всякий з другого бере за своє.

Всякий, хто вище, то нижчого гне,
Дужий безсильного давить і жме.

Бідний багатого—певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить;
Хто не лукавить, то ззаду сидить.

Всякого рот дере ложка суха—
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха?..

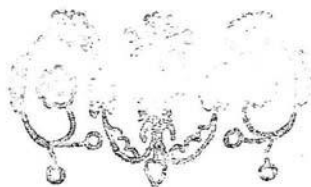
Виборний. Воно так!.. Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого завдають бешкету, що

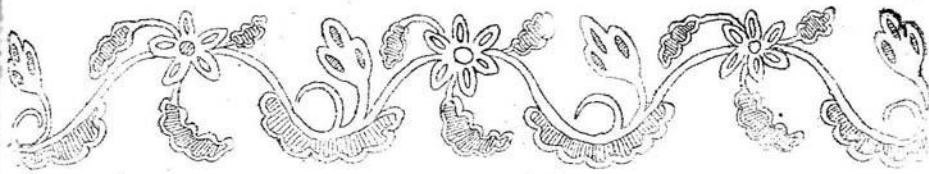
й на старість буде в пам'ятку!.. Добре, пане возний!.. Я вас поважав і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого дійдеться... Може воно і добре буде, коли ваша доля щаслива!..

Возний. *З радістю починає співати, а виборний за ним підспівує.*

Ой доля людська—доля єсть сліпая!
Часто служить злим, негідним і їм помагає.
Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все їм не в лад приходить, за що ни візьмуться.
До кого ж ласкава ця доля лукава,
Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукава.
Без розуму люде в світі живуть гарно,
А з розумом, та в недолі, вік проходять марно.
Ой доле людська, чом ти не правдива,
Що до інших дуже гречна, а до нас спесива.

Заслона.

Одміна друга.

Я В А -IV.

Терпилишина хата. Мати пряде, а дочка шие.

Терпилиха. Ти ізнов сумуєш, Наталко... ізнов щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що ж робити? Три роки вже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити: покійний твій батько довів нас до цього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старости, а вмерти бідним... він не винуватий.

Терпилиха. Лучче б була я вмерла: не терпіла б такої біди, а більш—через твою непокірність.

Наталка *кладає роботу*. Через мою непокірність ви біду терните, мамо?

Терпилиха. А як же? Скільки хороших людей сваталось за тебе—розумних і зажиточних, і чесних, а ти всім одказала,—скажи, в яку надію?

Наталка. В надію на Бога. Лучче посивію дівкою, як підугамі за таких женихів, як на мені сватались. Уже нічого сказати—хороші люди!..

Терпилиха. А чому й ні? Дяк Тахтаулівський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волостний писарь і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люде... Кого ж ти думаєш діждатись—може пана якого, або губерньського панича? Лучче б всього, як би вийшла за дяка,—мала б вічний хліб: була б перше дячихою, а поспі й попадею.

Наталка. Хоч би і протопопшею, то Бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце мое не лежить до їх і коли вони мені осоружні... Та і всі письменні—нехай вони собі тямляться!

Терпил ха. Знаю, чом тобі всі не люб'язні: Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш: чотири годи об нім ні слуху нема, ні послушання.

Наталка. Так що ж? Адже ж і він об нас нічого не чує, та ми живимо; то й він живітак же пам'ятує об нас, та боїться вернутись.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напоследок не злюбив Петра і уміраючи не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде!

Наталка *підбіла до матері, хапа її за фуку й співає.*

Ой мати, мати! Серце не вважає:
Кого раз полюбить, з тим і помірає.
Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, що-день сльози лити.
Бідність і багатство—єсть то божя воля:
З милим їх ділити—щасливая доля.
Ой, хиба ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила?...
І до мого горя ти жалю не маєш:
Хто прийшовсь по серцю, забудь заставляєш!...

О, мамо, мамо!... Не погуби дочки своєї! *Плаче.*

Терпилиха *чуло.* Наталко, схаменись!... Ти в мене одна, ти кров моя: чи захочу ж я тебе погубити? Убожество мое і старість силують мене швидче заміж тебе оддати... Не плач!... Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він?... Нехай же прийде, вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів не можна... Але що ж! Хто відає—може де запропастився, а може й одружився де, може і забув тебе! Тепер так буває, що одну ніби то любить, а про другу думає.

Наталка. Петро не такий: серце мое за його ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Як би він знав, що ми тепер бідні—о, з кінця світа прилинув би до нас на поміч!...

Терпилиха. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та й о Петрі так думай... А лучче, як би ти була мені покірна і мене слухала.

Чи я тобі, дочко, добра не желаю,
Коли кого зятем собі вибіраю?

Ой, дочко, дочко! що ж мені почати,
Де ж люб'язного зятя дістати?

Петро десь блукає, може оженився,
Може за тобою не довго журився.

Ой, дочко...

По старости мой живу через силу,
Не діждавшись Петра, піду і в могилу.

Ой дочко...

Тебе ж без приюту молоду дитину
На кого оставляю, бідну сиротину?

Ой, дочко...

Ти на те ведеш, щоб я не діждала бачити тебе замужем; щоб
через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори
твої положать мене в домовину... *Плаче.*

Наталка. Не плачте, мамо! Я покорюсь вашій волі і для вас
за першого жениха, вам угодного, піду заміж... перенесу своє горе,
забуду Петра і не буду ніколи плакати...

Терпилиха. Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі;
Прощу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою... Але
хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде хто до нас?... *Виходить.*

Я В А V.

Наталка *сама*. Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще
трудніше із серця. Та що робить!... Дала слово за першого вийти за-
між: для покою матері треба все перенести... Скріплю серце своє,
перестану журитись, осушу сльози свої—і буду весела. Женихи,
яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться. Возному так одрі-
жала, що мусить одчепиться; більше, здається, нема на приміті... А
там—ох!.. Серце мое чогось щемить... *Почувши, що хтось набли-*
жається до дверей, береться до роботи.

Я В А VI.

Увіходить виборний, а за ним Терпилиха.

Виборний. Помагай-бі, Наталко!.. Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не
хоче, той не вскубне!..

Терпилиха. На нас бідних і безпомощних, як на те похиле
дерево, і кози скачуть.

Виборний. Хто ж тобі виноват, стара? Як би оддала дочку заміж, то й мала б, хто вас обороняв би.

Терпилиха. Я цього тільки й хочу, так що ж...

Виборний. А що таке? Може женихів нема, або що? А може Наталка...

Терпилиха. То-бо-то й горе! Скільки ни траплялось—і хороші люди—так: „не хочу, та й не хочу!“

Виборний. Дивно мені й чудно, що Наталка так говорить: я ніколи б од її розуму цього не ждав.

Наталка. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпилиха. Оттак все вона—приговорками та одговорками і вивертається; а до того, як іще придасть охання та сліз, то я і руки опушу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти вже дівка не дити. Кого ж ти дожидаєшся? Чи ле з города ти таку примху принесла з собою? *О, там павночки дуже собою яваняться і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, инший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не военний, та коли і военний, то щоб гусарин...* А од такого перебору досидяться до того, що опієля на їх ніхто і не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебіраю женихам. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже ж ви хочете спхнути мене з мосту та в воду?

Виборний. Правда, заміж вийти—не дощову годину пересидіти; але мені здається, як би чоловік надійний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувати; ви люде не багаті...

Терпилиха. Не багаті!.. Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як далше й на світі жити.

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?

Наталка. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори!.. А на старості гірко терпіти нужду і во всьому недостаток... *До виборного.* Хоч і не годиться своєї дочки вихвалити, та скажу вам, що вона добра у мене дитина: вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти заміж.

Виборний. Об розуму і доброму серцю Наталки нічого говорити,—всі матері приміром ставлять її своїм дочкам; тільки—нігде правди діти—без приданого, хоч будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Наталка *зітхає*. Я й так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю пособити... *Лукаво*. У мене єсть на приміті чоловіча—і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка *на бік*. От і біда мені!

Терпилиха. Жартуете, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити за вами, пані Терпилихо.

Наталка *нетерпляче*. А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надомною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірити, щоб була цьому правда.

Виборний. З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на її женитись—що ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаете?

Терпилиха. Я душею рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан—письменний, розумний і поважний—хотів на мені женитись... Скажіть мені перше, для чого люде женяться?

Виборний. Для чого?... Для того... А ти будиш і не знаєш!

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і семейство, жити люб'язно і дружно, бути вірними до смерті і помагати одно другому. А пан, котрий жениться на простій дівці, чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив із бідности, вивів у люде, і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з призи́рством і обходитись з неповагою,—і у пана така жінка буде гірше наймички... буде креначкою...

Терпилиха. Оттак вона всякий раз занесе, та й справляйся з

нею!.. Коли на те пішло, то я скажу: як би не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

Виборний. Петро? Де ж він! А скільки років, як він пропадає? Терпилиха. Уже років трохи не з чотирі.

Виборний. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра!... І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж уміраючу од голодної смерті—і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може де в острозі сидить, може вмер, або в москалі завербувався!..

Терпилиха й Наталка плачуть.

Виборний. Ей, Наталко! не дровичся!

Терпилиха. Та пожалій рідну
Мене стару бідну,—
Схаменися!..

Наталка. Не плач, мамо, не журися!

Виборний.

Забудь Петра-ланця,
Пройдоху, поганця,—
Покорися!..

Терпилиха. Будь же, дочко, мні послухна!

Наталка.

Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно!..

Виборний, Терпилиха і Наталка *разом*:

Де згода в семействі, де мир і тишина,
Щасливі там люде, блаженна сторона:
Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає
І з ними вік живе.

Терпилиха. Дочко моя! Голубко моя!.. Пригорнись до мого серця! Покірність твоя життя і здоров'я мені придасть. За твою повагу й любовь до мене Бог тебе не оставить, мое дитятко!..

Наталка. Мамо, мамо!.. Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог допоможе осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки!..

Виборний. А все-таки „тільки“?!.. Вже куди ни кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; ударь лихом об землю,—мовчи та диш!..

Терпилиха. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного заміж.

Наталка. Так я сказала вже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не спішили з весіллям.

Виборний. А на що ж і одкладувати в довгий ящик? Адже не судді!...

Терпилиха. Та треба ж таки прибраться к весіллю: хоч рушники і єсть готові, так іще де-чого треба.

Виборний. Аби рушники були, а за прибори на весілля не буйтесь: наш возний—не взяв його кат—на свій кошт таке бунчче весілля уджигне, що ну!... Послухайте ж сюди: сьогодні зромо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже умовитеся собі з ном женихом і за весілля. Прощайте!... Гляди ж, Наталко, не їдайся, як старости прийдуть! Пам'ятай, що ти обіщала матері... Ющайте... Прощайте!...

Терпилиха. Прощайте, пане виборний! Спасеть вас Бог за цю приязнь.

Виходить разом з нил.

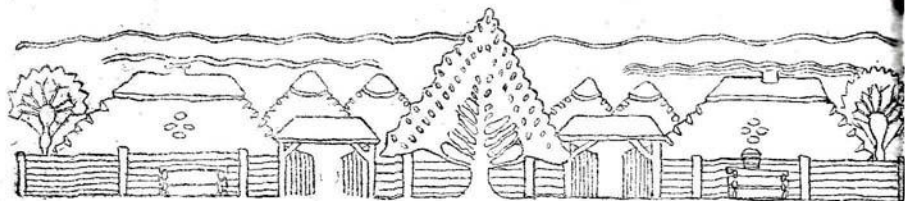
Я В А VII.

Наталка *сама*. Не минула мене лиха година!... Возний гірше гірша причепився. А здається, що Макогоненко до всеї біди прирідя... Боже милосердний! Що зо мною буде? Страшно й подумати, з немилим чоловіком увесь вік жити... як нелюба милувати, як дружного любити!... Куди мені діватись? Де помочі шукати? Кого просити?... Горе мені!... Добрі люде, допоможіть мені, пожалійте мене!... Я од всього серця жалю об дівках, які в такій біді, як я тепер... *дає навколішки й здійсмає до-гори фуки*. Боже! Коли вже воля твоя, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного! Без цього чуда я пропаду віки...

Встає й співає.

Чого ж вода каламутна? Чи не филия збила?
Чого ж і я смутна тепер? Чи не мати била?
Мене мати та не била—сами ельози ллються:
Од милого людей нема, од нелюба шлються.
Прийди, милий, подивися—яку терплю муку.
Ти хоч в серці, та од тебе беруть мою руку.
Спіши, милий! Спаси мене од лютой напасти!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти.

З а с л о н а.

ДІЯ ДРУГА.

Та сама улиця до річки в селі над Ворсклом.

Я В А І.

Микола сам. Один собі живу на світі, як билинка на полі. Сирота—без роду, без племені, без талану і без пріюту... Що робить і сам не знаю. Був у городі, шукав місця—але скрізь опізнився. Думає. Одважусь у пекло на три дні. Піду на Тамань, пристану до Чорноморців. Хоч із мене і не показний козак буде, та єсть же негідніші від мене. Люблю я козаків за їх звичай: вони коли і п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють... Заспіваю лишень пісню і що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив...

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриве;
Мати сина, мати сина
Мати сина проганяє:
„Іди, сину, іди, сину,
Іди сину, пріч від мене!
Нехай тебе, нехай тебе,
Нехай тебе Орда візьме!“
—„Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, Орда знає:
В чистім полі, в чистім полі,
В чистім полі об'їзжає“.
—„Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе, нехай тебе,
Нехай тебе Турчин візьме“.
—„Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, Турчин знає:

Сріблом-злотом, сріблом-злотом
Сріблом-злотом наділяє“...
—„Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе, нехай тебе,
Нехай тебе Ляхи візьмуть!“...
—„Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, Ляхи знають:
Медом-вином, медом-вином,
Медом-вином наповаять“.
—„Іди, сину, іди, сину,
Іди, сину, пріч від мене!
Нехай тебе, нехай тебе,
Нехай тебе Москаль візьме!“
—„Мене, мати, мене, мати,
Мене, мати, Москаль знає!
Жить до себе, жить до себе,—
Давно уже підмовляє!“

Так і я буду з Черноморцями: буду тетерю їсти, горілку пити, дольку курити і Черкес бити. Тільки там треба утаїти, що я письменний: у них кажуть, із розумом не треба висуватись. Та це невелика штука: і дурним не трудно прикинутись.

Я В А П.

Петро *виходить; він не бачить Миколи,—співає:*

Сонце низенько,	Серденько мое!
Вечір близенько—	Колись ми двоє
Спішу до тебе,	Любились вірно,
Лечу до тебе,	Чесно, примірно
Мое серденько!	І жили в покої.

Ти обіщалась	Ой, як я прийду,
Мене вік любити,	Тебе не застану,—
Ні з ким не знатись	Згорну я рученьки,
І всіх цуратись,	Згорну я біленькі
А для мене жити!	Та й не жив стану...

Микола *на бік*. Це не з нашого села і вовся мені незнакомий.

Петро *тихо*. Яке це село? Воно мені не в приміту.

Микола *підходить до Петра*. Здорів, пане брате! Ти, здається, не тутешній?

Петро. Ні, пане-брате.

Микола. Відкіля ж ти?

Петро. Я?.. *усміхається*. Не знаю, як би тобі сказати... Відкіля хочеш...

Микола. Та вже ж ти не забув хоч того місця, де родився?

Петро. О, запевне не забув, бо й вовся не знаю.

Микола. Та що ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш—бурлака на світі.. Тиняюся од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може в тебе родичі єсть у Полтаві, або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні знайомих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, такий, як і я—безприютний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут.

Микола. О, братіку! *бере Петра за руку*. Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не мати містечка, де б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; та я, благодареніє Богу, до цього часу прожив так на світі, що ніхто нічим мене не уразив. Не знаю,

чи моя однакова доля з тобою, чи од того, що й ти чесний парубок, серце мое до тебе склоняється, як до рідного брата... Будь моїм приятелем!..

Я В А ІІІ.

Возний і виборний виходять з Терпилишиної хати. У возного фука пов'язана шовковою хусткою, у Виборного через плече старостинський фушиник. Микола й Петро одходять на бік. Возний з задоволенням лицем похажає.

Виборний *стає на дверях и голосно говорить у хату.* Та ну бо, Борисе, йди з нами!.. Мені до тебе діло єсть...

Терпилиха. Дайте йому покій. пане виборний! Нехай трохи прочумається.

Виборний. Та на дворі швидче провітриться.

Терпилиха. В хаті краще: тут ніхто не побачить і не осудить.

Виборний. За всі голови!.. *Одходить до дверей.* Не стидно, хоч і на сватанні й через край смикнув окаянної варенухи... *Побачив Миколу.* Миколо! що ти тут робиш? Давно вернувся з города.

Возний. Не обритається-ли в городі новинок каких кур'єзних?

Виборний. Адже ти був на базарі,—що там чути?..

Микола. Не чув, далебі, нічого. Та в городі тепер не до новинок: там так улиці застроюють новими домами, та крипки красять, та якісь пішоходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило. Да вже ж і город буде—мов мак цвіте!.. Як би покійні Шведи, що згинули під Полтавою, повставали, то б тепер і не пізнали Полтави.

Возний. По крайній мірі—тее то, як його—чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах, і—тее то, як його—о жалобах і позвах?

Виборний. Та що його питати: він по городу гав ловив та витрішки продавав... *До Миколи.* Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш—він заручився.

Микола. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же Бог привів?

Возний. За найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівицею...

Виборний. Не скажемо, нехай кортить! *Одходить.* А це що за парубок?

Микола. Це мій знакомий; іде із Коломака в Полтаву на зарібок.

Возний. Хиба-разві—тее то, як його—із Коломака, через наше ело дорога в город?

Петро. Я нарештє прийшов сюди з ним побачитися.

Возний і виборний виходять.

Я В А І V.

Петро. Це старший у вашім селі?

Микола. Який чорт! Він живе тільки тут. Бач, возний—так і ундячиться, що помазався паном. Юриста завзятий і хапун такий, ю і з рідного батька злупить!

Петро. А той, другий?

Микола. То виборний Макогоненко,—чоловік і добрий був би, як біда—хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається: де ни по-ій, там і вродиться. І вже де й чорт не зможе, то пошли Макого-ника, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого ж вони висватали?

Микола. Я догадуюсь. Тут живе одна бідна вдова з дочкою; о мабуть на Наталці Возний засватався; бо до неї багато женихів алицялось.

Петро. На Наталці?.. Та Наталка ж не одна на світі... Так, идно, Наталка—багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до того і добра; тільки е багата; вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я да-екий їх родич і знаю їх бідне поживання.

Петро. Де ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро *жахається*. В Полтаві?..

Микола. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

Петро. Миколо, братіку мій рідний!... Скажи по правді: чи дав-ю вже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... *говорить, розтягаючи, немов тобі на думці розважає час*. Четвертий уже год. Вони оставили Пол-таву зараз по смерті Наталчиного батька.

Петро *скрикнув*. Так він умер?!

Микола. Що з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласкав, як вони прозива-ються?

Микола. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка—Наталка.

Петро *сплеснув руками, закриває ними лице, голову схилившись стоїть непорушно.*

Микола *б'є себе по лобі й робить знак, наче щось одгадав.* Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюсь, а тільки послухай:

Вітер віє горю,
Любивсь Петрусь зо мною.

Ой, лихо—не Петрусь,

Лице біле, чорний ус!

Полюбила Петруся,

Та сказати боюся.

Ой лихо

Я хоч дівка молода,
Та вже знаю, що біда.

Ой, лихо—не Петрусь.

Лице біле, чорний ус.

А за того Петруся

Била мене матуся.

Ой лихо

Де ж блукає мій Петрусь,

Що і досі не вернувся?

Ой лихо

А що, може не одгадав? *Обнімає Петра.*

Петро. Так, угадав! Я—той нещасний Петро, якому Наталка приспівувала цю пісню, якого вона любила і обіщала до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо. Може й не її засватали.

Петро. Та серце мое замірає: чує для себе великого горя. Братіку Миколо! ти говорив мені, що ти їх родич: чи не можна тобі довідатися про сватання Наталки?.. Нехай буду знати свою долю!

Микола. Чом не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Ти скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то краще не говори. Нехай буду один горювати і сохнути з печали. На що їй споминати про того, кого так легко забула!

Микола. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скільки я знаю її, то вона не од того йде за возного, що тебе забула... Підожти ж мене тут. *Іде до Терпилихи.*

ЯВА V.

Петро *сам.* Чотири годи вже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тоді, любив Наталку без усякої надії. Тепер, наживши кривавим потом копійку, поспішав, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки; а вмiсто багатого батька—найшов матір і дочку в бідності і без помочі... Все, здається, близило мене до щастя—і, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати всю жизнь!

ого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в цій пісці сказано, що сусідові удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все, як одрізано...

У сусіда хата біла
У сусіда жінка мила;
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, нема жінки.

Сусід раніше мене сіє,—
У сусіда зеленіє;
А у мене не орано
І нічого не сіяно.

За сусідом молодиці,
За сусідом і вдовиці,
І дівчата поглядають,—
Всі сусіда полюбують.

Всі сусіда вихваляють,
Всі сусіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі тільки плачу...

Я В А VI.

Виборний *вийшов тим часом на улицю; слухав-слухав, а тоді підходить до Петра*. Ти, небоже, і співака добрий...

Петро. Не так, щоб дуже—от аби то...

Виборний. Скажи ж мені, відкіля ти йдеш, куди і що ти за чоловік?..

Петро. Я собі бурлака. Шукаю роботи по всіх усядах і тепер їду в Полтаву.

Виборний. Де ж ти бував, що ти видав і що чував?

Петро. Довго буде все розказувати. Був я і у моря, був і на йону, був і на лінії, заходив і в Харьків..

Виборний. І в Харькові був? Лепський-то десь город?

Петро. Гарний город. Там усього доброго єсть... я і в театрі був.

Виборний. Де? В театрі? А що це таке театр—город, чи містечко?

Петро. Ні, це не город і не містечко, а в городі вистроєний великий будинок. Туди ввечері з'їзжаються пани і зходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на кумедію.

Виборний. На кумедію! Ти ж бачив, пане-брате, цю кумедію, яка вона?

Петро. Я не раз бачив. Це таке диво—як побачиш раз, то і друге захочеться.

Я В А VII.

Возний *підходить до виборного*. Що ти тут, старосто мій—теє то, як його—розглагольствуєш з прищельцем?

Виборний. Та тут диво, добролю... Цей парняга був у тебе та бачив кумедію і зачав був мені розказувати, яка вона, так от перебили.

Возний. Кумедія, сиріч, лицедійство... Продолжай—до Петра ващець...

Петро. На кумедії одні виходять,—поговорять та й підругі вийдуть,—те ж роблять; деколи під музику співають, сміються плачуть, б'ються, стріляються, валяться і умірають.

Виборний. Так така то кумедія? Єсть на що дивитись, ко люде убиваються до смерті!.. Нехай їй всячина!..

Возний. Вони не убиваються і не умірають,—теє то, як його наоно; а тільки так удають іскусно і прикидаються мертвим О, як би справді убивалися, то б було за що гроші заплатити!

Виборний. Так це тільки гроші видурюють!.. Скажи ж, брати, яке тобі лучче всіх полюбилось, як каже пан Возний, лицемірство.

Возний. Не лицемірство, а лицедійство...

Виборний. Ну, ну, лицедійство...

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська кумедія. Там був Маруся, був Климовський, Продиус і Грицько.

Виборний. Розкажи ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос, Климовський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо іштуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого ж і говорити. Мабуть, великий нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климовський був письменний, компанував пісні і бибирний виборний козак, служив у полку пана Кочубея на баталії з Шведами під нашою Полтавою.

Возний. В полку пана Кочубея? Но в славній Полтавській війна—теє то, як його—Кочубей не був полковником і полка не имав і пострадавший от изверга Мазепи за вірність к государю і от честву Василій Леонтієвич Кочубей був генеральним суддею, а не полковником.

Виборний. Так це так, не во гнів сказати: буки—барабан башта, шануючи Бога і вас.

Возний. Великая неправда виставлена пред очі публичности. За сіє Малоросійська літопись в праві припозвать сочинителя позовом к отвіту.

Петро. Там і Искру почитують.

Возний. Искра, шуриє Кочубеє, був полковником полтавським пострадав висті з Кочубеєм мало не за год до полтавської баталії; о думать треба, що і полк йому принадлежал во время сраженія при Полтаві.

ПЕТРО. Там Продауса і писаря його Гриялька дуже брудко оставлено, що ніби царську казну затаїли.

Возний. О, це діло можливе і за це сердитися не треба. } сем'ї не без виродека—теє то, як його. Хиба єсть яка земля праведними Іовами населена? Два плути в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Виборний. Ог то тільки не чепурно, що москаль взявся по нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого... Коли не піп...

Возний. Полно, довольно, годі, буде балакати. Тобі яке діло до чужого хвсту? Ходім лиш до будишкої моєї геть.

Я В А ЧИІ.

Петро сам. Гірко мені слухати, що Терпилиху зове другий, і не я, тещею. Так Наталка не моя, — Наталка, котру я любив більше всього на світі, для котрої одважував жизнь свою на всі біди, для котрої стогнав під тяжкою роботою, для котрої скитався на чужині і зароблену копійку збивав до купи, щоб розбагатіти і назвати Наталку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наталка люди достається другому!.. О, злая доле! Чом ти не така, як у других?..

Та йшов возак з Дону, та з Дону додому,

Та з Дону додому, та й сів над водою,

Та й сів над водою, проклинає долю:

Ой, доле ж моя, доле, доле ж моя злая!

Доле ж моя злая, чом ти не такая,

Чом ти не такая, як доля чужая?

Другим даєш винне, мене ж обижаети,

І що мені миле, і те однимаси!..

Я В А ІХ.

Микола сержається.

Петро. А що, Миколо—яка чутиа?

Микола. Не успів нічого й спитати. Лихий привіс везного з виборним. Та тобі б треба притаїтись де-нибудь. Наталка обіщалась на час сюди вийти.

Петро. Як же я удержусь не показатись, коли побачу милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.

Я В А Х.

Наталка виходить, Петро ховається.

Наталка *швиденько виходить*. Що ти хотів сказати мені, Микола? Говори швидче, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посвата за возного?

Наталка *сумно*. Посватана... Що ж робити: не можна біля сопротивлятися матері! Я і так скільки одвильовалася і всякий убивала її своїм одказом.

Микола. Ну що ж?.. Возний—не взяв його враг—завидний: ніх. Не бійсь, полюбитися, а може і полюбиться уже?

Наталка *докірливо*. Миколо, Миколо!.. Не гріх тобі тепер мною сміятись!.. Чи можна мені полюбити возного або кого друге коли я люблю Петра. О коли б ти знав його, пожалів би і мене, і я

Микола. Петра?...

Що за того Петруся

Била мене матуся.

Ой, лихо—не Петрусь,

Лице біле, чорний ус.

Наталка *плаче*. Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце, я бідна... (*Мовчить, потім показує на річку*). Бачиш Ворскло?.. Там, або ні за ким...

Микола *показує в той бік, де Петра сховався*. Бачиш ту сирону? От же і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш.

Наталка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, оша і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш тепер.

Наталка. Ти чорт-зна що верзеш. Піду краще до дому. *Йде*

Микола *не пускає її*. Пожди. Одно слово вислухай-та й оджись од мене.

Наталка. Говори ж—що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наталка. Що ти—перехрестись! Де б то він узявся?

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі затаєм, що ти по-
атана за возного.

Наталка. Чого йому боятись? Нам не гріх побачитись: я ще не
ччана.. Та ти обманюєш!..

Микола. Не обманюю,—приглядайсь!.. Петре, явивсь!

Наталка *побачила Петра, скрикнула*. Петро!..

Петро. Наталко!.. *Обнімаються.*

Микола. Поблукавши мій Петрусь,
До мене уг'ять вернуєсь.
Ой, лихо—не Петрусь,
Лице біле, чорний-ус...

Петро. Наталко! в який час я тебе стрічаю!.. Для того тільки
бачимсь, щоб на-віки розлучитись!..

Наталка. О, Петре!.. Скільки сліз вилила я за тобою!.. Я знаю
бе і затаєм не питаюся, чи ти любиш мене, а за себе—бсжусь!..

Микола. Об любові поговорите другим разом, иншим часом; а
пер поговорить, як з возним розв'язаться.

Наталка. Не довго з ним розв'язаться: не хочу, не піду,—та й
нді в воду!

Петро. Чи добре так буде?.. Твоя мати!..

Наталка *перебиває*. Моя мати хотіла, щоб я за возного вий-
ла заміж затаєм, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний му-
ть одступитись.

Петро. Возний пан—чиновний і багатий; а я не маю нічого.
м з матір'ю треба підпори й зашити; а я через себе ворогів вам
убавлю, а не поміч подам.

Наталка. Петре! не так ти думав, як одходив!

Петро. Я однаковий, як тоді був, так і тепер, і скажу тобі, що
мати твоя не согласиться проміняти багатого зятя на бідного.

Микола. Трохи Петро, чи не правду говорить.

Наталка. Одгадую своє нещася!.. Петро більше не любить ме-
в і йому нужди мало, хоч би я й пропала. От яка тепер правда на
іті!..

Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш,
Перед нею мене бідну за любов осудиш.

Петро.

Я другої не любив і любить не буду.

Тебе ж, мое серденько, по смерть не забуду.

Наталка.

Коли б любив по прежнему, то б не мав цураться,
Не попустив свою милу другому достаться.

Петро.

Люблю тебе по прежнему, не думав цураться!..
Не попусти мою милу другому достаться.

Наталка.

Я жизнь свою ненавижу, з сердцем не звладаю,
Коли Петро мій не буде, то смерть загадаю.

Петро.

Коли вірно Петра любиш, так живи для його!
Молись Богу, моя мила, не страшись нікого.

Обое.

Бог поможе серцям вірним пережити муку;
Душі наші з'єдинились, з'єднєть і руки.

Микола. Так, Наталко! Молись Богу і надійся од його все
доброго. Бог так зробить, що ви обое не счуетесь, як і щастя на
шій стороні буде.

Наталка. Я давно вже поклялась і тепер клянусь, що од
Петра ні за ким не буду. У мене рідна мати—не мачуха, не с
своєї дитини погубити.

Петро. Дай Боже, щоб її природня доброта взяла верх над
мапою багатого зятя.

Наталка. Петре, любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш?.. Люблю тебе більше, як
мого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку!.. Будь же добрим і
вірним, а я на-вік твоя.

Микола. Ай Наталка! ай Полтавка! Ой дівка, що й на в
пропасти не тільки не здригнулась, а й другого піддержує!.. За
заспіваю тобі пісню про Ворскло, щоб ти не важелась його просла
ти славою: воно і без тебе славне.

Ворскло річка невечічка,
Тече здавна дуже славна
Не ведею, а війною,
Де Швед поліг головою.
Ворскло зріло славне діло,
Де царь білий, дуже смілий,

Побив вражу шведську силу
Та насипав їй могилу.
Козаченьки з москалями
Потішались над ворами;
Добре бились за Полтаву,
Всій Росії в вічну славу!

Петро. Отже йдуть...

Микола. Крепись, Петре, і ти, Наталко!.. Наступає хмара і буде великий грім.

ЯВА XI.

Виходять возний, виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго роздобарюєте?..

Возний. О чом ви—тее то, як його—бесідуєте?

Терпилиха *побачила Петра*. Ох мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Це Петро.

Терпилиха. Це Петро?.. Свят, свят, свят!.. Відкіля він узявся? Іє мара.

Петро. Ні, це не мара, а це я—Петро, і тілом, і душею.

Возний. Що це за Петро?

Виборний. Це, мабуть, той, що я вам говорив. Наталка ви люезний, пройдисвіт, ланець...

Возний. Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б—тее то, як його—убіратись своєю дорогою? Бо ти, кажеться—бачиться—здається, піж нами лишній.

Наталка. Чого ж це він лишній?

Терпилиха. І відомо—лишній, коли не в час прийшов хати колодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю. Кінчайте з Богом те, що йачали.

Наталка. Не так то легко можна скінчить те, що вони почали.

Возний. А по какой би то такой резонной причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувся, то я не вапа, добродію.

Возний. Однако ж, вашець проше, ви рушники подавали, сиріч—тее то, як його—ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко ще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний. Не прогнівайся, стара. Дочка твоя—тее то, як його—нарушаєть узаконенний порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного ея согласія—бить мою сожительницею, то в таковом припадці станете пред суд і запластите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! о, так! Зараз до волосного правленія та і в колесу.

Терпилиха. Батечки мої, змилосердьтесь! Я не одступлю свого слова... Що хочте, робіть з Петром, а Наталку, про мене, звідіть і до вінця ведіть.

Наталка. Не докажуть вони цього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до цього силою ніхто мене не принудить... І коли на те йде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що тепер скажуть?

Виборний. От вам і Полтавка! Люблю за звичай!..

Терпилиха. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов—*показує на Петра*—цей шибеник, пройдисвіт, то й Наталка збожеволіла і зрелася такою, як бачите. Коли ви не випроводите відсіля цього голдранця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

Возний і виборний *разом*. Вон, розбишако, із нашого села зараз!.. І щоб і дух твій не пах! А коли волею не підеш, то тут заправторимо, де козам роги правлять.

Петро. Утихомиртесь на час і слухайте мене... Що ми з Наталкою любилися, про те і Богу, і людям звісно; а щоб я Наталку одговорював іти заміж за пана возного, навчав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сем'ї—нехай мене Бог накаже! Наталко, покори свій долі: послухай матері, полюби пана возного і забудь мене на-віки!.. *Обертається й утирає слози.*

Всі виявляють спочуття до Петра, навіть возний.

Терпилиха. Добрий Петро! Серце моє протка волі за його остунається!..

Наталка плаче, возний замислився.

Виборний. Що ни говори, а мені жаль його.

Микола. На чім то все це окошиться?

Возний до Петра. Ти, вашець—теє то, як його—куди тепер помандруєш?

Петро. Я йшов у Полтаву, а тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись... Іще пару слів скажу Наталці.. Наталко! Я для тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годки; ми з тобою вирости і згодувалися вкупі у твоєї матері: ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив—усе твоє; на, візьми! *(Виймає з-за пазухи завінені в лубок гроші)*. Щоб пан возний ніколи не попріднув тебе, що взяв біду і на тебе іздержався.

Прощай! шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панахиду...

Наталка. Петре! нещастя мое не таке, щоб грішми можна од його одкупитись: воно *(показує на серце)* тут! Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть... та бідою нашою не потішаться вороги наші... І моєї життя кінєць недалеко. *Схиляється на плече Петрові.*

Терпилиха *підбіває й обнімає Петра*. Петре!

Наталка *обнімає Петра*. Мамо, кого ми теряємо!..

Микола *до виборного*. А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний *виходить наперед*. Розмишляя я предовольно і наивел, що великодушний поступок всякії страсти в нас пересиливаєть. Я—возний, і признаюсь, що од рожденія моего расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должности і за другими хлопотами, доселі ні одного не зділав. Поступок Петра, тільки усердний і без примісу ухищрення, подвигаєть мене на нижеслідующее... *(До Терпилихи)*. Ветха деньми! благословите-ли на благое діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що ни зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко!.. Приступіте до мене! *Бере їх за руки, підводить до матері*. Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомственное владіє з тим, щоб зробив її благополучною. *До глядачіє*. Послику же я—возний, те по привилегії, статутом мені наданой, заповідаю всім: „де два б'ються—третій не мішайся!“ і твердо пам'ятувать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка *обнімають матір*. Мати наша рідная, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єднєє вас зудом,—нехай вас і благословить своєю благостію...

Микола. Оттакові те наші Полтавці! Коли дімо піде, щоб добро зробити, то один перед другим капаються.

Виборний. Наталка—по всьому Полтавка, Петро—Полтавець, га й возний, здається, не з другої губернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам поміг перенести біди і напасті. Він допоможе нам вірною любовію і порядочною житнію бути приміром для других і заслужити прізвисьце добрих Полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того нічого не забудеш. *Цілу Петра й співа.*

Ой я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка,—
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.

Коло мене хлопці в'ються
І за мене часом б'ються,
А я люблю Петра дуже,—
До других мені байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселости не знаю.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владіє нею.

Співають турки.

Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити;
Доки лиха нам страшитися?
Не до смерті в горі жити!

Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють,
А Полтаві добре скачуть
І на вло дружин буляють.

Коли хочеш бути щасливим,
То на Бога полагайся,
Перенось все терпеливо
І на бідних оглядайся!

Завіса.

IV.

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК.

Українська опера на одну дію.

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Лихой — москаль.

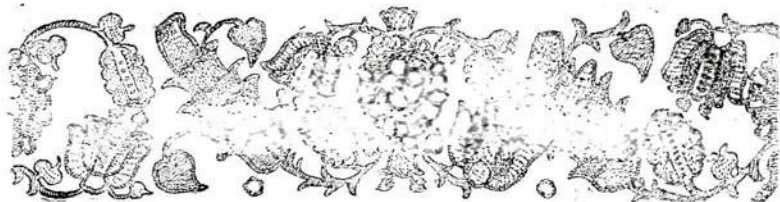
Михайло Чупрун — селянин.

Тетяна — його жінка.

Финтик Каленик Кононович — писарь з герцога,
приїхав на село.

Діється в хаті у Чупруна.

Я В А І.

Тетяна й Финтик сидять за столом. Перед ними пляшка з медом і шклянка.

Тетяна. Вя бо, паничу, не пустуйте,—сидіте смирно.

Финтик. Что ж я роблю, любезная Тетяно? Я, кажется, то есть із благопристойности не вихожу.

Тетяна. Уже ви із своєї благопристойности чи виходите, чи ні—до того мені мало діла; тільки знайте: язиком що хочеш роби, а рукам волі не давай.

Финтик. Ах, батюшки мои! Сколько я объяснял жарчайший пламень любви моей к тебе! Но ты все не догадываешься, до чего мои ежедневныя к тебе учашенія относятся! Ей ей, до того, чтобы насытиться твоимъ лицемеріемъ, насладиться гласомъ устъ твоихъ и возлюбизати розы губъ твоихъ!

Тетяна. А я ж хибя бороню ходити до мене, хоть би і не годилось вам так учашати? бороню на себе дивитись, розговорювати і баляси точити? А цілуватись—вибачайте: це вже не жарти... А знаете, що я вам скажу? Лучше, як би ви заспівали.

Финтик. Що то сегодня голосу у меня вѣтъ. Вчера былъ у Елиstimин Евстафьевны да, выпивши чашку воды и двѣ чашки съ настоекю, вышелъ на дворъ и на открытомъ воздухѣ сивозный вѣтеръ захватилъ шью и грудь, а теперь и деретъ въ горлѣ. *Кашляетъ.*

Тетяна. Та путе лиш перестаньте коробиться. Випийте кубочек меду, то горло і прочиститься.

Финтик *наливаетъ и п'є.* Якую ж пісню заспівати?

Тетяна. Яку зумієте. Чи у вас же їх трохи есть! Будьто ви в городі перед паничками не співаєте!.. Путє лии!

Финтик. Хиба-разві эту? *Наспівує саний юлос і одкашлюється й співа*):

Тобою восхищений
Признаюсь предъ тобой,
Что, бывъ тобою плѣненный,
Не властвую собою.
Ты—судъ мой и расправа,
Ты милый протоколъ,
Сердечная управа,
Ты повѣтье и столъ.

Дороже ты гербовой
Бумаги для меня;
Я въ самый день почт
Вздыхаю отъ тебя.
Перо ты лебедино,
Хрустальный каламаръ
Прорцы словце едино
И я твой секретаръ.

Тетяна. Чудна це пісня! Та які й ви здаєтесь чудні ваєте! Мов несамовиті... Мені аж сумно стало.

Финтик. Ах, эта пісня вельма бойкая! Она моего Тутъ очень-вельма нѣвно объясняется любовъ со вѣми во до милой персоны.

Тетяна. Та нехай їй цур, їй персоні з возпаленієм! те пісню без запалу, і щоб ви не махали руками і не страшно очей.

Финтик. Ей, не знаю, какую еще пропѣть въ твою у Знаешь ли, прекрасная Татьяна—заспіваймо обое! Я оксе буду, а ты дишканта пой.

Тетяна. Я не потраплю з вами співати, а може й не знаю, яку ви знаєте.

Финтик. Славні пісні напрімѣрь: „Склонитесь въ первыхъ весны“, „Всѣ забавы“, „То теряю“, „Не прельщай гая!“ „Почто, ахъ не склонна“... Не знаешь ли изъ сихъ ка.

Тетяна. Ні, ні одної не знаю. А ви знаєте: „Ой не і тер віє“?

Финтик. Знаю трохи-немного.

Тетяна. Ну, заспіваймо цю, коли хочете. Ви беріте я тонче, та не спішіте. Глядіте ж, повагом співайте.

Финтик. Добре, хорошо...

Співують:

Ой не відтіть вітер віє, відкіль мені треба;
Виглядаю миленького з-під чужого неба.
Скажіть, зірки, скажіть, ясні, де він проживає?
Серце хоче вість подати, та куди—не знає.
Коли вірно мене любить, то йому приснюся:
Хоть і сонний, угадає, як за ним журюся.
Скажіть, зірки...

Нехай нашу любов згада, наше милування;
Нехай має в чужій землі добре поживання.
Скажіть, зирки...

Тетяна. Тепер може час вечеряти вже. Я справила вечерю за ті гроші, що ви вчора дали, та вам же далеко і додому йти.

Финтик. Рано еще. Мені очень-весьма не хочеться съ тобою розставатись.

Тетяна. Е, не хочеться! До мене швидко поприходять дівчата на вечерниці прясти, то не хороше буде, як вас тут застануть.

Финтик. Я не усматриваю тутъ нічого нехорошого. Позволь, безподобная Тетяно, і мені остатись на вечерницях!

Тетяна. О, цього то не можна! На мене Бог зна чого наговорять. Ви й так щось дуже підсипаєтесь. Коли б і це даром минулось! Ви знаєте, що я замужня жінка.

Финтик. Так що ж! Хиба-разві замужней не можна любити?

Тетяна. Запевне, що не можна. То-то ви, учені та письменні, які ви лукаві! Буцім і не розберете, що гріх і що сором! Нехай уже ми, прості люде, коли і проступимось иноді, то нам і Бог вибачить; а вам усе відомо,—за те вам буде сто погібесей! Та ви ж іще вмісто того, щоб других поправляти, сами замишляєте лукавства і ні одної години не пропустите, щоб підвести кого на проступок.

Финтик. Быть не можетъ! Мы кого любимъ, того и поважамъ.

Тетяна. Неправда ваша. Ви сами, Каленик Кононович, кажете, що мене любите; а для чого мене любите? Знаю всі ваші замисли і який у вас нежить. Тільки то вам горе, що не на плоху наскочили. Я боюся Бога і люблю свого чоловіка, як сама себе. Я шаную вашу пань матку—або, як ви кажете, матушку—то і вам через те спускаю, що ви в'їждаетесь до мене. Коли у вас єсть що мерзенне на думці, то викиньте з голови, бо посли буде сором. Я дивуюсь вам, що ви приїхали додому для матері, а ніколи дома не сидите.

Финтик. Мнѣ скучно сидѣть дома и заниматься съ матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всемъ по старосвѣтски поступаетъ: рано обѣдаєть, рано спать ложится, рано просыпается, а что всего для меня несноснѣе, что єѣ ~~звѣдѣннєе~~ просвѣщеннєе время одѣвається по старинному и носєть—счѣпок, намітку, плахту и прочіе мужичіе наряды.

Тетяна. І ви Бога не боїтесь так говорити о своїй рідній? Хіба родителів почитати треба за їх одіж! Хіба не треба поважати уже за те, що вона стара і старосвіцьких держиться обрядів?.. От які тепер сини на світі!

Финтик. Да для чого жъ ей упрямитися?.. По крайней мірі хотъ бы одѣлась по городському ради сына такого, як я. Ты видишъ, якъ я одѣтъ. Можливо ли мнѣ смотрѣть безъ стыда и не закраснѣвъ называть матушкою просто одѣтую старуху? Ежели бы мои товариші і друзя повадѣли меня съ нею вмѣстѣ, я сгорѣлъ бы отъ стыду і причинъ ихъ насмѣшекъ.

Тетяна. Гріх вам смертельний таким сином бути! Яка б ваша не була, но все мати. Вона ж у нас жінка добра, розумна і поважна; а що себе веде по просту, цього вам стидатися нічого. Ви думаете, що паньматка ваша вже й гірша од вас затим, що письменний, нажили якийсь чинюк, що одіжа коло вас облипла і прикрасили, не знаю для чого, дворянську медаль? Та вона ж родила, вигодувала, до розуму довела: перше до дяка оддала тисъ читати, а послѣ до волосного правленія писати. Без неї б ви були пастухом, вівчарем, або і свиней пасли...

Финтик. Пустое, фразки! я—вѣтъ масляная отъ грѣху корня. Іосифъ во Египтѣ здѣлался любимцемъ царя, и старый Іаковъ отецъ его, долженъ былъ смириться предъ нимъ.

Тетяна. Оттак напізнають! Ви себе рівняєте з Іосифом. Далеко кудому до зайця!.. Наші піп говорять, що Іосиф тим і щастливий був, що батька свого шанував і почитав по Богові—перше а такий син, як ви, наведе на себе од Бога немилость, а од людей клятві. Побачите, що вам буде за вашу гордість і неповагу до мами.

Финтик. Нічого, ибо я правъ. Надобно сообразоваться в поведінку з тим, що оному постоунки и чувства свои располагать.

Тетяна. Тільки не до родителів. Я не знаю, як вас терять на службі? Мені здається—хто презирає рідних своїх, на такому чині положитися не можна, нічого не можна на його повірити. Такий єсть осоружніший між людьми, як паршива вівця в отарі.

І В А Н

Москаль на підпущку, входить до хати й кричить. Застав, хозяйнє! Я—твой постоялецъ. Давай уголь, да на ужинъ рибу, да нѣтъ ли лавреніковъ?

Тетяна. Хазяїна нема дома.

Москаль. Все равно. А это кто съ тобой?

Тетяна *несміливо*. Це?... Це... губернец?... *(На бік)*. Що йому казати!.. Це мій родич.

Москаль. Все равно... *На бік*. Вреть баба... Ну, когда онъ твой родня, што жъ онъ опять оробѣлъ?

Финтик. Кто, я?... Нѣтъ, то есть... *Боязко*. Я... губерньскій родичъ, то есть, сей хозяйки. Да тебѣ... вамъ, то есть, какая до того нужда?

Москаль. Миѣ какая нужда? Да знаешь ли, кто я! *Удає сердитого*. *Співа*.

Меня зовуть—Лихой,
Солдаты я не плохой
И храбрости палата.
Хоть съ мѣста—докажу,
Въ капусту искрошу
Тебя, чернильна гвата.
Ну, стой, не шевелись!
На вытяжку! бодрись!
Гляди повеселѣ!
А то тѣ карачунъ,
Бумажный ты шалунъ,—
Въ мигъ будешь почеснѣ.

До Тетяни. Бере й за плече й підводить до Финтика.

И ты марши подъ ранжиръ!
У васъ одинъ мундиръ.
Вы храброго десятка.
Васъ буду я питать:
Должны вы миѣ сказать
Всю сушу правду-матку.

До Финтика. Ну, кто ты? Отвѣчай!

Финтик. *Боязко*. *Співа*. Почтеннѣйшій служивый,
Даю отвѣтъ правдивый:
Я есмь полиціи писецъ.

Москаль. Зачѣмъ же здѣсь ты, сорванецъ?

Финтик. *Боязко*. Ей Богу, невзначай
Зашелъ я до сосѣды
Для дружеской бесѣды.

Москаль *До Тетяни*. А ты что запоешь?

Тетяна. Ось послухай! *Співа*.

Ой служивый, ой служивый, не тобі питати,
І я жінка не така, щоб все розказати.

Гей, сама я не знаю, чом тобі спускаю!

Одчепись, не в'яжись, лукавий москалю!

Я—хазяйка, ти—пройдисвіт: що ж ти розхрабри

Оглядайся, щоб у чорта сам не опинився!

Гей, сама я не знаю...

Ти підкрався, як той злодій, до чужої хати.

Ти один тут,—не до шмиги з нами бушувати.

Гей, сама я не знаю...

Москаль *заспокоївся, весело посміхається*. Ладно, ладно юшка, ты права. Подъ чужой монастырь съ своимъ уставомъ не

Тетяна. То-то не суйся! Ми не знаємо, що ти за чоловіком на тобі салдацький мундир—через його тебе й шанують вас не на те роблять воєнними, щоб ви в своїм царстві нічого не дей, а на те, щоб...

Москаль. Чтобъ васъ, мужиковъ, защищать отъ непріятеля. А вы должны нас уважать и ничего для насъ не жалѣть.

Тетяна. Нас, мужиків! А ти—великий пан! Адже і ти мундир був, поки тобі лоба не вигодили та мундира не натягли на тебе. Як би я не жінкою була, може б була луччим салдатом, *Сміється*.

Москаль *весело*. Славно! Эдакая воструха!.. Ты, панич, чѣмъ не идешь въ военную службу? Не стыдно ли въ твои лѣта твоєму здоров'ю, а можетъ быть и уму, пачкаться день и ночь перьями, грызть перья и жевать бумагу? Ну, скажи, что ты выслуживъ въ писаряхъ? Да, говорятъ, что хоть вѣкъ служи, а вашему баштаба не дослужиться.

Финтик. А почему же? Правда, безъ экзамена въ науку не произведутъ въ ассесоры, то есть въ рангъ премьерь-майора; чинъ можно получить за отличие.

Москаль. За отличие?.. Да чѣмъ же и гдѣ писарь можетъ получить?.. Да будь ты и секретарь—ахъ всё тѣ занятая! У насъ, у васъ, тоже есть въ полку канцелярія и писаря—не вашимъ чета, чия индѣ не показали.

Финтик. Ты рассуждаешь, какъ солдатъ, и отличие поставишь въ томъ, когда руку, ногу, или голову потеряешь; а безпорочное хожденіе службы, ревностное и усердное прилежаніе къ исполненію своей должности—развѣ не есть отличие?

Москаль. Нѣтъ, это обязанность и долгъ служившихъ, а не отличие... Но военная служба, какъ ни говори, есть служба слава, когда ваша статская служба знаменита, зачѣмъ васъ называють подъячими?

Финтик. Сіе взято изъ древнихъ преданій; но у насъ, по гражданской службѣ, есть много почетныхъ людей, имѣющихъ статскіе чины и званія.

Москаль. И вѣдомо, какъ не быть? Но больше, я думаю, изъ такихъ, что служили первѣе въ военной службѣ, а послѣ отставки служатъ уже въ статской. Таковы почтенны, да и по дѣломъ, ибо они посвятили всю жизнь свою на прямую царскую службу, а не для того, чтобы выслужить чинокъ, такъ какъ ты.

Тетяна. А що, договорився? То-то: не треба об собі багато в голову забирати і думати, що ось ми то!

Финтик. Что жъ! Въ 1812-мъ году, во время нашествія на Россію. Бонапарте, я хотѣлъ было пойти въ ополченіе; но батюшка и матушка—куда! такой подняли галас и трохи не поспіли од слѣз.

Москаль. Эдаки чадолюбивые!.. Полно объ этомъ! Скажи-ка, паничъ, зачѣмъ ты здѣсь и свой постъ оставилъ?

Финтик. Я пріѣхалъ въ сіе село домой для свиданія съ матушкою и имѣю отпускъ на два мѣсяца, а здѣшнюю хозяйку посѣщаю для-ради скуки.

Москаль. Смотри-ка, щобъ отъ скуки не завелись крючкотворныя шашни. Вить ваше братье—крапивное сѣмя. У васъ совѣсть купоросомъ подправлена. Не долго до бѣды!

Тетяна. Не турбуйся, мось-пане служавий! Знаю я, куди ви гнете. Виби́йте хвистъ об тив, — нужди мало, що чоловіка нема дома третій місяць!..

Москаль. Я, правс, дурнова ничего не думаю... Однакъ, хозяйка, нѣтъ-ли у тебя чево поуживать или хоть такъ перехватить?

Позіхає, ніби спати хоче.

Тетяна. Далєбі нема. Я одна собі живу, то до страв мені бай-ду́же: для одной душі не багато треба.

Москаль. Ну, хоть горѣлки чарку! *Знов позіхає.*

Тетяна. Горілки? Цур їй! Я не знаю, коли і в хаті була.

Москаль. Ну *позіхає*, такъ гдѣ жъ мнѣ спать ложиться? Я усталъ, а притомъ и съ похмелья,—смерть, спать хочется.

Тетяна. Оттам у запічку, коли хочеш, бо тут нігде більш.

Москаль. Ладно! *позіхаючи, здіймає з себе підсумок та тесак і вішає на стіні, до якої попередку поставив був рушницю.* Прощайте, добрые люди! Богъ съ вами! *На бік.* Я васъ подстерегу! *Заходить за лаштунки біля печі.*

ЯВА III.

Ті ж, без москаля.

Финтик. Нехай голодний околіє, негодний азартникъ!

Тетяна. А мені жаль його. Но за те, щоб не бушував, нехай спить не ївши. У нас ласкою всього достанеш, а криком та лайанням нічого не візьмеш.

Финтик. Та це ж найпершая замашка у москаля, щоб на квартирі хазяйку налякати, хазяїна вилаяти і гармидеру такого наробити, що не знаєш, де дітись... Коли ж ми і як вечеряти будем?

Тетяна. Пождіте, поки москаль добре засне. В мене есть пряжена ковбаса, печена курка і пляшечка запіканої. Страва стоїть у комірці, під боднею, а запіканка—там *показує* у закарпелочку... О! слухайте: уже харчить.

Финтик. Однак жь ты съ нимъ послѣ одна останешся.

Тетяна. А вам що до того? До мене поприходять дівчата, а ви до того часу посидите у мене. Я скажу, що вас нарощне впросила остатись, щоб не самій бути з москалем.

Финтик. А як ми начнем вечеряти, а москаль прокинеться?

Тетяна. То ми і його попросимо. Сердитим треба угождати, а злого ласкою більше улагодити, як сваром.

Финтик. Правда... Тс!.. Щось застукотіло!

Тетяна. То, може, вітер. *Прислухається. За лаштунками чути гоїм і голос, що обзивається до воїв. Тетяна прислухається коло вікна. Финтик видимо злякався.*Тетяна *перелякано*. Пропала я! Чоловік мій приїхав із дороги!Финтик *розпачливо*. Що ж мені, то есть, робити? де дітись?

Тетяна. Швидче лізте під припічок! Я заставлю вас заслоною, а як усі поснуть, тоді випущу на двір.

Финтик ховається під ніч. Тетяна заставляє заслоною і виходить на зустріч чоловікові.

ЯВА IV.

*Михайло та Тетяна.*Михайло *входить у світлицю*. Здорова була, жінко, моя голубко! *Обіймаються*. Як же поживаєш? Чи жива, чи здорова?

Тетяна. Слава Богу, чоловіче! Як з тобою поводитьсь? *Обіймає чоловіка.* Чого ти так барився? Я ждала-ждала та й роді сказала.

Михайло. В дорозі, знаєш, усього буває; та, хвалить Бога, все добре. *Побачив амуницію.* А це що таке, жінко?

Тетяна. Що таке? Москаль-постоялець. Не дуже лишень гомони, щоб не розбудив! Недавно спати вклався.

Михайло. Може сердитий дуже, крикливий?.. Давно ж він став у нас на квартиру?

Тетяна. Сьогодні ввечері прийшов. Та тут був таку бучу збив, що я не знала, що й робити! Давай йому горілки, курей та вареників!

Михайло. Нагодувала ж ти його?

Тетяна. Чим же я його нагодую? У мене нема нічого. Я одна, то для себе рідко коли варю.

Михайло. Тим же він і сердитий. Добре, що ще й не потасував тебе. Це диво, що москаль голодний заснув, не побивши хазяйки. Та й мені їсти хочеться. Чи нема чого?

Тетяна. Що ж мені на світі робити?.. Хіба паланиці, або що?

Я В А V.

Ті ж і москаль.

Москаль. Что у васъ тутъ за шумъ? Мнѣ и спать помѣшали!

Михайло. Вибачайте, судирь, будьте ласкаві. Я вернувся з дороги та з жінкою і розбалакався.

Москаль. Такъ ты хозяйинъ? Ну, братъ, здорово! Небось давно въ дому не бываль?

Михайло. Дев'ятий тиждень, як з дому виїхав у Крим за сіллю.

Москаль. Это не хорошо—такую молодую и пригожую жоночку оставляють одну и на долгое время.

Михайло. Нічим же й переменити. Як все з жінкою дома сидить, то й їсти нічого буде!

Тетяна. Нам це не першина. Я вже привикла оставатись дома сама без чоловіка.

Москаль. И тебѣ не скучно одной?

Тетяна. Як то не скучно? Та допомогти нічим.

Москаль. Эй, смогри! Мнѣ что-то не вѣрится, чтобъ женщина не нашла для себя забавы въ скукѣ!..

Тетяна. Про всіх не можна сказати. Буває так, що на невинніша, по своїй простоті, терпить поговор од людей; а яка і добре робить, та вміє свої проступкихорошенько прикрити, така остеться в мислх людей невинною.

Москаль *на бік*. Бой-молодица! Гдѣ здравый розсудокъ, та ожидать можна и прямой добродѣтели.

Михайло. Жінко! Та чи нема чого попоїсти?... Далебі, аж шкура божить, так їсти хочеться.

Москаль. Чево, хозяйинъ? И я не поївши спать лѣгъ. Да д мене это ничево, а для тебя, братъ, накладно съ дороги, послѣ трудов.

Тетяна. Що ж я вам їсти дам? Коли б хоть не так нерано було.

Михайло. Дай же хоть хліба!

Тетяна виходить по хліб.

ЯВА VI.

Москаль та Михайло.

Москаль. Жаль мнѣ жены твоей. Ты, уѣзжая изъ дому, оставляешь ее безъ домашнево запасу. Ты видно, скупъ?

Михайло. Я скупий?! Нехай мене Богъ боронить!.. Та і для такої жінки, як моя Тетяна!.. У неї всього доволі, хіба птичье молоко нема. Це так трапилось.

ЯВА VII.

Ті ж і Тетяна, входить з білими свого печива хлібом та ножем, кладе на стіл.

Москаль. Славной хлѣбъ!.. Кабы да по чаркѣ водки!..

Михайло. Жінко! Чи нема хоть по маленькій?

Тетяна *з досадою*. Чудний и ти! Де б то в мене горілка взялася!

Москаль *всесло*. Хозяйинъ, ты полюбілся мнѣ. Хочешь ли, тебя и себя водкой поподчиваю?

Михайло. Як би то це так?

Москаль *бере обох за фуки*. Я признаюсь вамъ *з тасмичним виразом*: я—колдунъ.

Тетяна. Що це таке—колдун?

Москаль. Ворожея, чародѣй, то есть такой человекъ—что з хочу, то сдѣлаю, и чево захочу, тутъ и вырастетъ.

Михайло і Тетяна виризують у його руки й одступають з острахом.

Москаль *сміється*. Чего жъ вы испугались? Я вамъ зла не дѣлаю: оно мнѣ запрещено; а только могу добро сдѣлать.

Тетяна. Та якъ же? Не своїмъ духомъ?

Михайло. Може накладаєш з тим, що живе в болоті?

Москаль *сміється*. Что вамъ до того? Вы ничего не увидите и не услышите, что бъ могло васъ перепугать или повредить.

Михайло. А що, жінко? Я не боюсь нічого. *Підморює—що не вірить москалеві.*

Тетяна. Та й про мене. Вже коли його показує на москаля не боюсь, то друге мені байдуже.

Москаль. Харашо. *Прибірає поважного вигляду.* Сказывай, хозяинъ, какъ тебя зовутъ?

Михайло *неспокійно*. Мене?... Мене зовуть—Михайло Чупрун.

Москаль до жінки. А тебя?

Тетяна. Адже ти чув? Тетяна Чупрунка.

Москаль *виймає шомпола, махає над головою й робить усякі знаки в повітрі*. Теперъ слухайте! *Співає.*

Ну, знай, Чупрунъ,
Что я—колдунъ,
Ворочаю чертями
И самымъ сатаной
Командую, дружокъ!
Онъ служить предо мною,
Какъ маленький щенокъ.
Что прикажу, все здѣсь родится:
И пить, и ѣсть, и веселиться
Мы примемся сейчасъ.
Зажмурьте правой глазъ,
Скажите громко: шнапсъ!

Михайло і Тетяна *разом*. Шнапсъ! ♪

Москаль. Только и нада. Поди жъ ты, хозяйка, въ той уголь, тамъ найдешъ бутылку съ славной запечанкой. Бери ее смѣло, принеси и поставь на столъ, а послѣ подай чарочку. Тутъ то мы себя и покажемъ.

Тетяна. Я боюся і з місця поступиться!

Михайло. Чого жъ бояться, божевільна! Адже ми тутъ в хаті.

Москаль. Поди, хозяйка, не бось, поди!

Тетяна *іде близько до показаного місця, знаходить свою горілку і скрикує, буцім злякавшись*. Ох!

Михайло. Чого ти? Що там таке?

Тетяна. Ох, чоловіче! Далекі, пляшечка з горілкою!.. Це спрді, чи не той, що—не при хаті згадуючи?..

Москаль. Полно блажити, хозяйка! Подавай-ка скорѣй сю. Воть мы ее безъ страха отвѣдаемъ.

Тетяна *приносить горілку, становить на стіл і подає чарку.*

Москаль. *Наливає горілки.* Здравствуй, хозяинъ съ хозяйк*ою*. *Випивши, наливає їй подає хазяїнові.*

Михайло. Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пи

Тетяна. Про мене, як хочеш. Адже служивий випив і здрігнувся.

Михайло *бере чарку і питається.* А смачна дуже?

Москаль. Знатная запеканочка! Дай Богъ здоровья тому, і ее смастерилъ. *Михайло хоче пити. Жінка здержує його.*

Тетяна. Перехрестити перше!

Михайло *до москаля.* А можна перехрестити?

Москаль. Не только можно, да и должно.

Михайло *хрестить і випиває разом, потім виявляє здивуван*
та задоволення. А!..

Москаль. Какова?

Михайло. Та я зроду не пив такої міцної. А налий іще!

Москаль. Погоди, хозяйку прежде попотчую. *Наливає.*

Тетяна. Я горілки не п'ю, а чарівної їй подавно.

Михайло. Та хоть жокунтуй, щоб знала, який смак!

Тетяна. Далекі, боюся. Може, це така—як вип'єш, то...

Москаль. Пей, не бось! право, добрая водка!

Тетяна *пригубила,—морицнється, здрінається і ставить на ст*

Москаль. Инъ поднеси намъ, хозяйюшка.

Тетяна *з досадою.* От, не видали! буду їх частувати!... Випте, коли схочете, й сами.

Москаль. Экая спѣсивая! *На бік.* Будешь поговорчивѣе. *Наливає їй потім підносить хазяїнові.*

Михайло *вже на підпиту.* Служивий! Чи твоя рушниця стрі

Москаль. Простачина! Зачѣмъ-же солдату и ружье, ежели обудеть неисправно? Да тебѣ на что это?

Михайло. Бо і я вмію мітко стріляти!

Москаль. Гдѣ тебѣ стрѣлять! *Наливає їй дає хазяїнові.* Ну-вистрѣли изъ этого ружья.

Михайло. Та то таки і з цього, а то і з твого хочеться стріль-
пути. *Випиває.*

Москаль. Изволь. *Наливає й п'є. Давай я заряджу. Виймає патрон із сумки й заряжає рушницю.*

Михайло. Жінко, знайди угля або крейди.

Тетяна. От чорт надав забаву! Вікна повибиваєте і стіни підіравите або двері.

Москаль. Не бось, все цѣло будетъ. Подай-ка уголь. *Тетяна виймає уголь і подає чоловікові.*

Михайло. Де ж би намалювати ціль?

Москаль. Я знаю. *Кладе рушницю на столі, бере у Михайла уголь, іде до печі й на заслоні назначає крапку і круї.*

Тетяна *приступає до столу.* Ох, мені горе! Пропаде Финтик даром, і я без умислу буду виною його смерті... Що тут робити?

Замислилась. Михайло біля москаля дивиться на ціль. Тетяна на мазує мерщій огиною лосм із свічки й кладе рушницю на те саме місце.

Михайло. Добре так буде. *Підступає до столу й бере рушницю.*

Москаль. Ладно! Становись здѣсь. Смотри жъ, цѣлься харапо.

Михайло. Та ну вже, не вчи, будь ласкав. *Націляється, потім перестав.* Покійний пан-отець маленьким іще вчив мене стріляти, і я бувало на літу курей стріляю.

Москаль. Искусный-же ты стрѣлокъ! Посмотримъ-ка теперь твою удалъ.

Тетяна *до москаля.* Ви Бог зна, що надумали: вночі і в хаті стріляти! Коли за трьома разами не вистрелить, то більш і не треба.

Михайло. За трьома разами? Та я за одним разом так торохну, що й горшки з полиці полетять.

Москаль. Слушай, хозяинъ—я скажу: разъ, два, три!.. По слову—три, тотчасъ пали!

Михайло. Чую. *Націляється.*

Москаль. Разъ... два... три!..

Михайло *спускає курок—огню нема.* Що це за причина? *Тетяна сміється. Москаль режечеться.*

Москаль. Прикладывайся. Пусть жена твоя говоритъ: разъ, два, три!

Михайло. Добре,—кажи, жінко: раз, два, три! *Націляється.*

Тетяна. Раз... два... три! *Михайло спускає курок,—знов нема огню. Регіт.*

Михайло *гнівно*. Та ну бо, москалю, к чорту! Це твоя штука. На що ти замовив ружжо?

Москаль. Вотъ тѣ на! Да мнѣ какая нужда заговаривать ружье? Подай-ка, подсыплю пороху на полку: авось выстрѣлятъ!

Тетяна *до чоловіка*. Та не стріляй! Нехай воно тямиться! Бач, москаль не певний. Розірве рушницю, то поранить із нас кого, або і вб'є.

Михайло. Не хочу, не хочу! Не буду стріляти. Мосьпан глузує з нас *сідас*... А їсти притьмом хочеться.

Москаль. Ехъ, кабы теперъ подала хозяйка лавреничковь, етихъ, знаєшь, треугольничковъ...

Михайло *сміється*. Лавреничків! Який то у вас, москалів, язик луб'яний! Скільки між нами вештаєтесь, а й досі не вимовиш: ва-ре-ни-ків.

Москаль. Ну, вареничковь... Да что ты, Чупрунъ, обѣ москаляхъ такъ плохо думаєшь? Де я, какъ захочу, то по хохладки говорю: буду не хуже тебя.

Михайло *спокойно*. Диво. Може і заспіваш по-нашому?

Москаль. А почему жъ и йтѣ? Слушай въ оба.

Михайло. Слухаю, слухаю. Прислухайся і ти, Тетяно!

Москаль *співає*.

Ой, былъ да нима, да поѣхалъ на мельницу.

Бѣдна мая головушка! одна дома осталась! (bis).

Дѣвчино моя, Переяславка!

Дай-же мнѣ поужинать, мой пасточка! (bis).

Охъ, я бѣдняяжка, я жъ не топила,

За водою какъ паншла, вѣдры побила (bis).

А домовъ припомни — печку развалила,

За то меня родимая чуть-чуть не ушибла (bis).

Михайло з Тетяною довго *режучуться*. Москаль, на їх *дивлючись*, і собі *сміється*.

Москаль. Что жъ вы смѣтаетесь? Развѣ худо спѣлъ?

Михайло і Тетяна *разом*. Гарно, гарно, нічого сказати.

Михайло. Утяв до гапликів! *Сміється*.

Тетяна. Аж пальці знати!.. *Сміється*.

Михайло. Де ти так вивчився? Це диковина! Не можна й розпізнати,—таки помістєнно по-нашому! *Сміється*.

Москаль. Да спой-ка ты, хохлачь, хотя одну русскую пѣсню. Ну, спой!.. Э, братъ, сталь!

Михайло. Вашу? А ягу? Може соколика, або кукушечку? Може лизушку, або кумушку? Може рукавичку, або підпоясочку?.. Убийся з своїми піснями!.. Правду сказати — єсть щось їй переймати!.. Ніко, заспівай же ти по-своєму ту пісню, що москаль співав. До москаля. Сидь та послухай, як вона співа.

Тетяна. Добре, чоловіче, заспіваю. *Співа.*

Ой був, та нема, та поїхав до млина.

Відна моя голівонька, що я дома не була (bis).

Дівчино моя, ти ж моя мати!

Довго ж мені, мое серце, без тебе скучати (bis).

Дівчино моя, Переяслівко,

Дай мені вечеряти, моя ластівко! (bis).

Я ж не топила, я ж не варила:

По воду пішла — відра побила (bis).

А додому прийшла — піч розвалила, —

За те мене моя мати трохи не побила (bis).

Михайло. А що, яково?

Москаль. Ну, щось и говорити! Вить ви — природные пѣвцы. У вас поговорка єсть: хахлы нікуда не годяться, да голось у нихъ рошъ.

Михайло. Нікуди не годяться?! Ні, служивий, така ваша поговорка нікуди тепер не годиться. Я тобі коротенько скажу. Тепер те не те, як давно було. Іскра дотепу розжоврілась. Ось заглянь століть, в одну і в другу, та заглянь в сенат, та кинься по містрах, та тоді й говори — чи годяться наші куди, чи ні!..

Москаль. Спору ївть, що ниньче и взникъ много єсть заслуженныхъ, способныхъ и отличныхъ людей даже и въ армін, да повинна-то ідетъ, вишь-ты.

Михайло. Пословиця?.. Коли на те пішло, так і у нас єсть їх оти москалів не трохи. Так, наприклад: „з москалем дружи, а камінь пазухою держи“. Од чого ж вона вийшла, сам розумний чоловік — гадаєшся.

Тетяна. Годі вам споритися. Тепер чи москаль, чи наші — все по: всі одного батька, царя білого, діти. Тільки в тім і різниця, що ні дуже шпаркі, а другі смиренні!.. Чоловіче, вже не рано, — може часати лягати?

Михайло. Та щось і сон не бере, коли їсти хочеться.

Москаль. Да, сь тощимъ брюхомъ плохой сонъ будетъ... Хопь, хозяйка, я тебя выручу и накормлю твоего мужа, тебя и себя?

Михайло. А ну, ну! Яким би то способом?

Москаль. Какимъ способомъ? Вить я чародѣй! Захочу—и кажу, вотъ и кушанье будетъ на столѣ.

Тетяна. Цур йому! Може страшно буде, або і страва, Бог відкіль візьметься. *До чоловіка.* От уже і ти—намігся їсти, мов м дитина! *Обом.* Лягали: б спати; а я рзенько встану та снідати варю вам.

Михайло. Де те у Бога снідання!... А тут їсти хочеться, живіт корчить.

Москаль. Дай волю, хозяйка,—въ мигъ будетъ кушанье! *Має шопол, махає ним на всі боки, потім становить Михайла Тетяну вкупі.* Стойте смирно, не шевелитесь, зажмурьте оба глаза, выговорите громко слова, якія скажу: „Бердень, Бердень, На, моя!“

Господарі проказують за ним і розплющують очі

Москаль. Теперъ объявляю вамъ, что жаренная курица и баса въ каморкѣ у васъ спрятаны. Поди, хозяинъ, сыщи и принеси с

Михайло. В якім же місці спрятана? Тепер поночі,—я найдеш?

Москаль. Все вмѣстѣ лежить подъ... Какъ-бишь оно?... зывай, хозяйка, что у васъ тамъ есть?

Тетяна. Мало чого там есть у нас!... Ну—куфа?

Москаль. Нѣтъ.

Тетяна. Діжка, корито, ночви, горшки, макітра, поставецъ, душки, козубенька, кошик, діжа, підситок, решето?

Москаль. Нѣтъ, нѣтъ!

Тетяна. Більше ж нема нічого.

Михайло. А бодня?

Москаль. Да, да! въ боднѣ, или подъ бодней. Ступай ско хозяйинъ, забирай кушанье и приноси сюда.

Михайло *чухає голову й виявляє неохоту.* А чи не буд воно страшно?

Москаль. Отчего страшно? Ступай смѣло, не бойся!

Михайло. Жінко, засвіти недогарок. *Тетяна світить не фок і дає чоловікові, той одходить.* Гляди ж, господа служивий! перелякаюсь, то не прогнівайся!

Москаль. Ступай, ступай! Да не съѣшь одинъ колбасу!

Михайло з смішними гримасами виходить.

ЯВА VIII.

Москаль та Тетяна.

Москаль *кляпсе Тетяну по плечі*. Ну, хозяйка, каковъ я ча-
дѣй?

Тетяна. Великий!.. но більше хитрий,—настоящий москаль!

Москаль. Да и ты лукава. Зачѣмъ ты мнѣ ужинать не дала?

Тетяна. А на що ти таку бучу збив? Як би ти ласкою обій-
ювся зо мною, то я й нагодувала б тебе.

Москаль. Полно притворяйся. Тебѣ досадно стало, что я по-
ѣшаль тебѣ...

Тетяна. Ти кривдиш мене, служивий. Правда, ти—сторонній
словик, то заставши мене одну з паничем і ввечері, вільно тобі по-
ислити всяково; а як би ти знав мене лучче, то б лучче об мені й
умав. Не хватайся ніколи осуждати.

Москаль. Нѣтъ, моя милая, я ничего дурнова о тебѣ не за-
пючаю. Я узналъ тебя: ты женщина, хоть и молодая, но умная и
естныхъ правилъ. Самая робость твоя и торопливость доказали твою
звинность. Положись на меня: я избавлю тебя отъ хлопотъ. Въ свѣ-
ѣ часто случается, что и добродѣтель кажется подозрительною.

Тетяна. Зо мною так тепер і трапилось, і Бог тобі порука, що
мене й на умі не було...

Москаль. Вѣрю, вѣрю, милая. Я и бѣднаго арестанта скоро
выпущу.

Тетяна. Мені до його нужди мало. Його треба б таки провчити,
щоб не ліз осою і не піддурював чужих жінок. Він мені дуже надоїв.

Москаль. Изволь, проучу ево путемъ и отважу подлипать къ
ужимъ жонамъ.

Тетяна. Ти, може, його скалічиш? Не надсади йому бебехів!

Москаль. Не бось, я пользу сдѣлаю ему, а не вредъ... Вотъ
мужъ твой идетъ.

ЯВА IX.

Ті ж та Михайло.

Михайло *голосно за лаштунками*. Одчини, жінко!... Жінко,
дчини!

Тетяна *одчиняє*. Що ти там галиш, неначе хто женеться
а тобою?

Михайло *з досадою*. Женеться! Так що ж, що не женеться! Так волос дибом становиться і, здається, неначе за шивороти хтось ловить. Та й недогарок погас.

Москаль *весело*. Ну, хозяйинь, все ли такъ было, какъ сказа-

Михайло *ставить, що приніс, на стіл*. Адаже бач, що все було! Курка печена, ковбаса пряжена під боднею найшлися, та либонь і в наших мисках... *Підозрено*. Жінко!

Тетяна. От тобі й раз! Всі люди на однім базарі купують миски і в одних гончарів, то і миски однакові.

Москаль. Ты вадоръ замолотъ, хозяйинь. Я лучше знаю это. Выпьемъ-ка по *одной* передъ ужиномъ. *Наливає й п'є*. Здрствуй, хозяйинь!

Михайло *наливає й п'є*. Здорові були, господа служба! *Іде з москалем ковбасу*.

Михайло. Жінко, голубко, любя Тетяно! Чи нема чим закусити смажною цією ковбасою?

Тетяна. Чим же ти зап'єш? Хиба водою?

Михайло *наказуючи*. Ні, не водою, а оставалась пляшка с *тикачу*. Піди ж, принеси, коли не вичастиувала ким.

Тетяна. Та есть же. Кого б то я мала без тебе частувати? *Виходить*.

Я В А Х.

Ті ж без Тетяни.

Москаль. У тебя жена добрая, хозяйинь!

Михайло. Чи ти жартом так говориш, чи навспражки?

Москаль. Безъ шутокъ. Молода, пригожа и, кажется, тебя любить.

Михайло. Хиба, що молода і хороша—міня мене любити? Яна у мене добра й вірна жінка, тільки дуже жвава, жартлива і глупа. Вже коли попадеться їй хоть трохи тух-тух-сердега, то та й го і підніме на зубки і рада довести до того, хочь би цьому йові й ворсу нам'яли. Достается од неї де-коли, як поприїзжаю отим цвентюхам, канцеляжкам!... Та й смішні бо вони собі! Такі і обачні, такі легкодухі: всьому вірять, усьому дивуються, всього чують.

Москаль. Однако къ чужимъ жонамъ подлипать не боятъсь, словно какъ будто военные. Мнѣ случалось ихъ видѣть храбрыми при такихъ замашкахъ.

Михайло. Вже я за свою скажу, що не боюсь нічого.

Москаль. Бываєть и на старуху проруха. Не потачь, хозяйинъ: каждава есть свои блохи.

Михайло. Борони Боже—як би я свою підстеріг в чім, тут би і доклав воза.

Я В А Х І.

Ті ж і Тетяна, становить наливку на стіл.

Михайло. А ну, судирь! Ось і я вас почастию гарним спотика-
в. *Наливає й підносить москалеві.*

Москаль *п'є*. Вотъ славная наливочка! Кто ее дѣлалъ?

Михайло. Жінка моя, Тетяна.

Тетяна. Я, я—іще й з вишень свого садка. А москаль дума, я нічого і не вмю.

Михайло *п'є*. Вона, вона. Це у мене клад—не жінка!

Москаль. Ты счастливъ, хозяйинъ: жена у тебя хороша и на-
вка недурна. *Наливає. За здоров'є чорнобровою Тетяни.*

Михайло. Здорова, моя рибко, перепілко! *П'є.*

Тетяна *наливає*. Спасибі! За здоров'я, москаля-чарівника!..
вигубила й оддала чоловікові.

Михайло. Здорові були, мось-пане чарівник!

Москаль *наливає*. Благодарствуйте, завидная парочка!

Михайло. Що вже моя Тетяна, то *п'є* чорнобрива, кохана! *Співает.*

З того часу, як жєнивсь,

Я ніколи не журивсь.

Ой чук, Тетяна,

Чорнобрива, кохана!

За Тетяну сто кп дав,

Бо Тетяну сподобав.

Ой чук.

За Марусю п'ятака,

Бо Маруся не така.

Ой чук. . . .

Я веселий і здоров

Від Тетяниних бров...

Ой чук. . . .

Як Тетяна засміється,

В душі радість оддається.

Ой чук. . . .

Москаль. Ай, хозяйинъ! Да ты, братъ, хватъ!

Тетяна. А ти думав, що у мене чоловік аби-який?... Не бійсь,
бе не видасть. *Співает.*

Будь у мене мужичок з кулачок,

А я таки мужикова жівка.

Я за його захилюсь, захилюсь

Та нікого не боюсь, не боюсь (bis).

Ой до мене губерець підсипавсь
 І любови добивавсь, добивавсь.
 Я губерця любити не стала,—
 Його трясця напала, напала (bis).
 „Молодице, чия ти, чия ти?
 Пустя мене до хати, до хати“.
 —„Піди к чорту, убірайсь, убірайсь,
 Коло воріт не шатайсь, не шатайсь!“ (bis).

Михайло. Воно так, вашеці проше: сучка санчата замчала; у нас ремінця за личко не виміняєш.

Тетяна. От тепер час уже спати лягати.

Москаль. А я поразявся такъ, что сонъ прошель. Хотите ли, хозяева, я васъ потішу?

Михайло. Потіш... та чим же і як?

Тетяна. Та годі вам утішатись: час спати!

Москаль. Успієшъ, хозяйка, выспаться. Хотите ли, я покажу вамъ старшова, съ которымъ все дѣлаю?

Михайло. Старшого? се б то—що греблі рве?

Тетяна. Цур йому! Се б того, що—не при хаті згадуючи?
Плюється.

Москаль. Ну, да что жъ? Вѣдь бѣды никакой не будетъ, ни страха. Онъ явится въ человѣческомъ видѣ, коли хотите.

Михайло. В чоловічеськім? Якого ж чоловіка?

Москаль. Какого хотите. *Всі мовчать.*

Тетяна. Знаєш, чоловіче, що? Нехай явиться таким, як я знаю і скажу москалеві... Побачимо, чи докаже!

Михайло. Добре,—кажи, говори.

Москаль. Изволь, сказывай, въ какомъ хочешь образѣ видѣть.

Тетяна. Нехай твій старший покажется паничем Финтиком, що в нашім селі проживає, та щоб і в такій одежі, як він носить.

Москаль. Да платья-то, думаю, много есть у него. Так в какомъ прикажешь его представить?

Михайло. В такім, яке носив сьогодні.

Москаль. Изволь.

Михайло. Я не вірю москалеві: він хваста. *Москаль бере уюль і виймає шомпол, розставляє чоловіка і жінку по обидва боки кону, обводить їх крутами, зав'язує очі хустками. Стає сам посеред кону й питається поважно, міняючи голос.*

Москаль. Откуда, хотите, щобъ сатана въ видѣ панича вь-
ль?

Михайло *боязко*. Нехай жінка каже.

Тетяна. З-під припичка.

Михайло *на бік*. О, хитра з біса!

Москаль. Не робійте, не бойтесь ничего, не говорите ни сло-
ва, не отzywайтесь и съ круга ни на шагъ не сходите; а не то—
ть бѣдамъ!

Михайло. А з зав'язаними очима побачиш його?

Москаль. Къ повязкѣ не дотрогивайтесь. Я самъ сплуну ее,
къ придетъ время.

Михайло. Господа служивий! Чи не можна, щобъ ціі потіхи
показувати? Мене циганський піт проймає.

Москаль. Теперъ ужъ поздно: всѣ черти встревожились въ
б. Стойте, не шевелитесь и слухайте! *Поважно і помалу*.

Тара, бара,
Гада, бала,
Во всѣхъ углахъ
Трахъ-тарарахъ!
Изъ печнова дна
Вытѣзай, сатана!

*При цих словахъ Михайло сліпно кричить. Финтик вилізає
під печі. Москаль йому помагає, затуляє піч, стає знов на своє місце
робить знак, щоб мовчали; підходить до жінки, розв'язує їй очі, да-
є чоловікові. Михайло, вглядівши Финтика, виявляє переляк і зди-
вання. Тетяна хоче так само зробити, та удає не гаразд.*

Михайло *опам'ятавшись*. А можна, мось-пане, з ним і поба-
чати?

Москаль. Нельзя: голосъ его сильнѣе грома; когда заговорить,
зъ глазъ его засверкають молнії, изъ ушей дымъ поидетъ коро-
услонь. Ты не перенесешь такого ужаса.

Михайло. А жінка перенесе?

Москаль. Нѣтъ.

Тетяна. Неправда, перенесу! *Виходить з круга, до чоловіка*.
чоловіче! Москаль жартував над тобою. Я тобі все тепер розкажу.
ей панич не чорт, а настоящий Фянтик, но своїми умислами похо-
ить на черта.

Михайло. Як же то так?... Чи ви мене справді морочите, на глузд, піднімаєте? Я нічого тут не розтовчу собі. А горілка? А черя під боднею?

Москаль сміється.

Тетяна. Все то не чари. Три неділі вже тому, як панич цей їхав у наше село до своїх родичів і дознавшись, що тебе дома нема, почав до мене вчашати. Я перше думала, що для того ходи, що нічого йому робити дома, аж ні: зачав мені говорити, що любить, що без мене йому скучно, щоб була я до його ласкава, коли чоловіка дома нема, то і другого не гріх полюбити, бо так світі водиться. Такими й гіршими розказами так мені надоїв і осоржився, що і мені здумалось над ним поглумитися. Вчора дав цуршей, щоб я вечерю для його справила на сьогодні. Я купила горілки, курку і ковбасу, та ще до вечері прийшов москаль. Я рада була, що на Фінтиків кошт порадуеться служивий. Но цей служивий та веремію підняв, як чорт у лотоках. Я спровадила його спати голіного, но він, видно, не спав і підслухав, як я Фінтикові розказувала, де сховала горілку і страву. Ти, як на те, вернувся з дороги. Москаль на хитрощі піднявся і видавав, мов він чарівник. От тобі і правда; а ти знаєш, що я перед тобою не брешу і не обманюю тебе.

Михайло. Так ось воно як!... Е! До москаля. Господа саба! Так ти не чарівник і панич пей не... Дух святий з нами? Горілка і страва—не од того, що не при хаті згадуючи? Га?

Москаль. Точно все такъ, какъ жена тебѣ пересказала. А при томъ я хоть и москаль, а ручаюсь тебѣ, что жена твоя, по всѣмъ моимъ замѣчаніямъ, никакова шаловства съ этимъ фертикомъ имѣла.

Михайло. Та мені й самому здається, що од моєї жінки треба б сподіватись городянського, ватені проше, бешкету. Та тепер дивний світ...

Тетяна. Не гріши, чоловіче! Хто, проступиться, то той виждь як собака в човні. Погляди на мене і на панича—і вгадаєш, хто грішний а хто праведний.

Москаль. Вотъ оправданіе, которое и строгій кригерехт у васъ жилъ бы. Поступимъ съ виновнымъ по воинскимъ артикуламъ.

Фінтик. Прошу милосердія, пощады и прощенія! *Стає на колішки й співає:*

Помилуйте, вась прошу:
 Ей-ей же, покаюсь!
 И прельщатися чужимъ
 По смерть зарікаюсь!
 Я—бездѣльникъ, признаюсь,
 И дуракъ письменный!

Я—проньра и крючокъ
 И хапунъ отмѣнный.
 Я спокутую грѣхи
 И, божусь, исправлюсь
 И любить чужихъ жінокъ
 По смерть не отважусь.

Москаль. Какъ же тебѣ повѣрити, когда ты крючокъ! Тебѣ непермѣнно надо сдѣлать наказъ на спинѣ и на ребрахъ. *Показує на м'ясахъ.*

Финтик *перелякано*. Ой, ой, умилосердитесь!

Тетяна *до москаля*. Не будьмо неумолими для другихъ, однимъ юбі зазорного не прощаймо. *До Финтика*. Слухай. (*Співає*).

Треба б дати
 Прочухана,
 Щоб ти научився;

Михайло. Як обманювать жінокъ,
 В другий разъ страшився.

Тетяна. Ти за чванство,
 За лукавство
 І попався в сітку.

Михайло. За те б треба дати хлосту
 І спровадить к дідьку.

Тетяна. Признавайся,
 Оправдайся,
 То не буде лиха.

Михайло. Добрихъ людей не кусай
 Явно, ні з-підтиха.

Финтик. О, горе мнѣ грѣшникову суму,
 Ко оправданію отвѣта не имущу!
 Како и чѣмъ могу вась ублажити?
 Ей, отъ сего часа буду честно жити!

Михайло. Гляди ж того! Встань та послухай сюди. Мені б треба більше всіхъ проученіє тобі дати, но я непотребство твоєї душі брощаю тобі, тільки обіщай намъ ніколи не забувати, якого ти роду, почитати матір свою, поважати старшихъ себе, не обижати нікого, не підсипатись під чужихъ жінокъ, а мою Тетяну за тридев'ять земель обіходити; бо колись за це дадуть тобі березової припарки такої, що й правнучатамъ будешъ заказувати.

Москаль. И небо въ овчинку покажется.

Тетяна. І в могилі боляче буде.

Финтик. Милостивые благодѣтели! Ваше великодушіє проникло въ мою совѣсть. Она пробудилась и представляетъ мнѣ докладной

регістръ моихъ безчинствъ. Стыжусь моихъ злыхъ окаянствъ и са себѣ кажусь презрительнымъ, какъ за дурные поступки противу ихъ родныхъ, равно и противу всѣхъ людей. Теперь всѣ силы у треблю доказать на дѣлѣ мое исправленіе. Буду всѣмъ рассказывать сегоднѣшнее мое приключеніе у москаля-чарівника, дабы примѣръ послужилъ ко исправленію всѣхъ и кажлаго.

Москаль. Поѣтому правда, что шутка, кстати одѣланная, бо ще дѣлаєть иногда пользы, чѣмъ строгія наставленія.

Всі хор. Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,

Щоб од Бога не гріх,
Щоб і людям не в сміх. } 2-чі

Финтик. Всім тепер скажу я сміло:
В прок не пойдеть зле діло,—

Хоть удасться в один раз
Попадемо в инний час. } 2-чі

Всі. Треба дружно з людьми жити...
і далі.

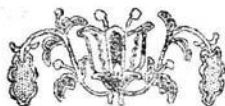
Тетяна. Паничі, остерігайтесь,
Не запальчиво влюбляйтесь,

Бо хто насий до чужбин,
Той скуштує і дубин. } 2-чі

Всі. Треба дружно з людьми жити,
Треба так жінок любити,

Щоб од Бога не гріх,
Щоб і людям не в сміх. } 2-чі

Заслона.

ОД РЕДАКТОРА.

Бібліографичні

та біографичні

розвідки.

Вотъ теперь скажу я тебе:
В прокъ не пойдешь Ты и дѣла
Хоть удастся въ орудіи ^{разъ} ~~хоть~~
попадешь въ инѣй гав.

Вѣ.

мрѣба дружию съ лѣвбми нѣмца ^{ин}

Мертвца

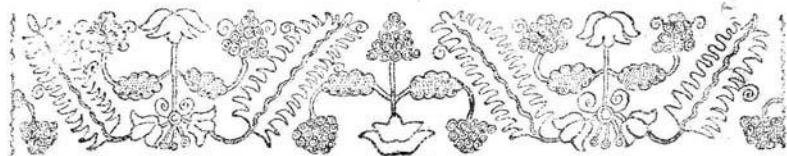
Начеи Ост.срѣгайтесь
не западѣишь видѣишь
Съ.внѣ лѣвбмъ др. ^{судебамъ} ⁽
той свѣштыс ^{в.дѣлѣмъ)} ²

Вѣ.

мрѣба дружию съ лѣвбми нѣмца,
мрѣба такъ Жаникъ лѣвбмъ,
щобъ оавъ бѣа не дѣлѣ,
щобъ и лѣвбмъ не въ свѣтѣ ²

Автограф Котляревського.
Fac-simile з останньої сторінки
оригіналу „Москаля-Чарівника”
(З колекції П. Зайцева).

І. Е Н Е І Д А.

Про те, коли саме Котляревський почав писати свою «Енеїду», не в одно говорять біографи нашого поета. Одні подають більше чи менше ймовірні перекази, що почав він її ще як був у семінарії,—отже до 1789 р.; інші упевняють, що це сталося пізніше. Найпевнішим здається мені здогад, що почав свою працю Котляревський справді вже аж після 1791 року, коли надруковано перші частини російської «Енеїди» Осипова, яка й стала за зразок нашому авторові. Коли до цього ще додати повідчення де-кого з біографів, що Котляревський пильно до своєї праці готувався, ходив між народом—до його мови прислухатись та до звичаїв і всього життя придивлятися¹⁾, то доведеться одсунути початок праці ще на якийсь час—може рік-два. В усякому разі р. 1798 перші три частини «Перелицьованої Енеїди» були вже зовсім викінчені, бо й надруковані.

Перше видання «Енеїди» в історії українського письменства має вагу надзвичайно велику, бо ним датується початок нашого нового письменства. Через те от на йому варто спинитись трохи уважніше.

Як видно з заголовної картки цього видання, прикладеної в точному fac-simile

й до цієї книги, воно вийшло в Петербурзі р. 1798-го «виздивенієм М. Парпури». Після заголовної картки йде чиста, на якій надруковано: «Любителям малоросійскаго слова усерднѣйше посвящается». Посвята ця належить теж, найпевніше, тому ж таки Парпури, бо в виданні самого Котляревського, про яке мова нижче буде, побачимо вже й посвяту іншу. Кожна частина має окрему заголовну картку—таку саму, як і перша, і нову пагінацію (частина I—32 сторінки, ч. II—38 і ч. III—72); зараз після III-ої частини надруковано: «погрѣшности» — друкарські помилки і «перемѣны» — варіанти двох уступів з «Енеїди»; *потому йде «Собраніе Малоросійскихъ» словъ, содержащихся въ Енеидѣ, и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малоросійское нарѣчіе съ другихъ языковъ или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ»* (сторінок усього 24). І словарець цей склав мабуть Парпура. Правопис—етимологічний (з літерою ѣ), хоч не всюди добре додержаний. Ціна книжці була—1 карб. 60 коп.

Хто ж то такий був—отой Парпура, якого заходами й коштом побачила світ перша книжка нашого нового письменства? Це питання надто цікаве тим, що сам Котляревський був дуже опісля лихий на видавця своєї праці за те, що цей ніби-то «почти испорченнуу» надрукував «Енеїду», а у власному виданні помстився на йому ще й спеціально—і дуже, треба сказати, злістно—додавши в описі пекла (частина III) відому строфу 82 про «якусь особу мацапуру». «Натуру мав він дуже брідку»,—читаємо в цій строфі:

¹⁾ «Бывалъ онъ (Котляревський) на сходбищахъ и играхъ народныхъ и самъ, переодѣтый, участвовалъ въ нихъ, привлекоу вслушивался въ народный говоръ, записывалъ дѣяніи и слова, изучалъ языкъ, нравы, обычаи, обряды, повѣрья, преданія украинцовъ, какъ бы подготавливая себя къ предстоящему труду» (Стеблин-Каменский).

Кривею душею для прибутку,
Чуже отдавав в печать,
Без сорога, без Бога бувши
І восьму заповідь забувши.
Чужим пустився промисляти.

За Котляревським досить потрібували ймення Парпури і біографи Котляревського, навіть останніх часів¹⁾, що повинні б, здається, критично поставитись до посвідчення такої явно заінтересованої сторони, як сам автор. А тим часом ні особа Парпури, ні соціальне й матеріальне становище його не дають жадних причин накидати йому якісь негарні заміри, як от бажання покористуватися з баришів од чужої праці, а тим паче «нахальство» чи щось таке інше.

Багатий конотопський шляхтич з старого козацького роду, Максим Парпура і не міг бути заінтересований дрібницю, як на його достатки, прибутком од видання «Енеїди». Людина з його, як на ті часи, була дуже освічена і причетна навіть до письменства (опріч «Енеїди», він ще видав книжку Антипа «Жизнь Суворова» і декілька з німецької мови перекладів медичних праць). Померши р. 1828, Парпура в духовниці своїй записав на конотопську повітову школу 16000 карб., на чернігівську або новгородсізерську гімназію 16000 карб., на університет у Харькові 16000 карб., на конотопський шпиталь 40000 карб. Такі жертви зовсім добре показують, хто такий був Парпура і чого скортіло його взятись до видання «Енеїди». Видима річ, для Пар-

пури це було просто справою звичайною на ті часи меценатства—не більше: ві широкому громадянству хотів дати вт од читання тієї книжки, що йому саме дуже сподобалась. Дозволу ж на видан автора не запитав просто через те, маючи в руках один з рукописних спис «Енеїди», що ходили тоді по всій Україні, не знати нічого про її автора, і взагалі права літературної власности тих часів не були ще установлені так, тепер. Але думаючи навіть, як що повір Д. Стешенкові, що Котляревський про без вісти, Парпура все ж таки дуже (режно поводився з його твором; так, не потаїв прізвиська авторового, хоча ра з баришами міг загорнути собі й сл його. Найбільш характерна з цього б посвята «Енеїди» «любителям» малорос ского слова»: таку посвяту могла зроб тільки людина з українськими симпаті а не всякий з вітру до чужого добра чий чоловік. Що в даному разі поі належить не авторові, доводом цьому м бути те, що у власному виданні Котля ського замість цієї промовистої з гро ського погляду посвяти знаходимо чисто особисту.

Отже в особі першого видавця ук ського, Максима Парпури, ми маємо користливого мецената та українськ патріота, чи — по тодішній термінологі «любителя малоросійського слова», т людину безперечно ідейну. Злостива вих ка Котляревського проти Парпури тим справедливіша, що—хто знає—чи наду ся б він сам, без Парпури, видати с працю, а чи так би й лишилась воі рукопису, як напр. тогочасна ж сатира лановитого Пузини, опублікована ті. 1909-го року²⁾. У всякому разі Парпу видання «Енеїди», публікою сь удов ствієм прийнятої, і самому Котляревс му проказало шлях до слави й популяр сти і надало йому сміливості вести свою працю й самому видавати її. Кор ліві мотиви у Парпури ми мусимо рі одкинути, і коли й була яка вина його ред Котляревським, то хіба тільки та він випустив перше видання «Енеїди» спитавшись її автора. Але ця особ вина перед автором викупается вели ною громадською заслугою перед нись ством і нащадками, і в наші часи з

¹⁾ Ось що пише, н. пр., д. Стешенко: «Во время одного из визитов к хозяину К-го, Парпура получила от последнего рукопись и привезла ее до времени везенного отъезда К-го. Узнав же о последнем, я думаю, что К-ий пропал без вести, она и задумала воспользо ваться баришами от талантливого труда К-го». (Н. Стешенко—Иванъ Петровичъ Котляревскій, авторъ украинской «Энеиды». Киевъ, 1902, стр. 13, прим. 3). А в попередній своїй праці про Котляревського той же автор висловлюється ще вище для Парпури: «Енеїда» «появилась въ світѣ въ 1798 г. только благодаря неуѣстной (!) любезности Парпуры». «Котляревскій держитъ свою Энеиду подъ спудомъ цѣлыхъ пятнадцать лѣтъ (1794—1809) и рѣшается ее издать, только вынужденный нахальствомъ Парпуры, второй разъ (?) выпустившаго его произведеніе безъ позволенія» (Н. Стешенко—Познія Н. П. Котляревскаго, Киевъ, 1898, стр. 136).

²⁾ Див. статью д. Ол. Лотоцького «Безпечний поет демократ», Літературно-Науковий вник, 1909 р. кн. I.

етарна вже річ вшати собак на чоловіка, який дав громаді нашої першу українську книжку, та малювати його якоюсь „мацапурою“, що „кривив душою для прибутку“. Зада тієї величезної послуги, що зробив одному краю перший український видавець, можемо, здається, простити йому його, рівняючи. Невеликий проступок перед автором „Енеїди“, або вже хоч не так яжно картати, як сам ображений автор картав...

Друге видання „Енеїди“ вийшло в Петербурзі ж таки, з друкарні Івана Глазунова та його, мабуть, і коштом. Цим разом, певне, й справді таки спритний російський лиггарь занюхав „прибуток“ і рішив загарбати собі його. Друге видання—це не що інше, як дословний передрук з першого тих самих трьох частин, тільки поправлено друкарські помилки та варіанти перенесено до самого тексту. Має воно сторінок 48 і „Собраніе Малороссійскихъ словъ“ на 16 стор. Перед кожною частиною окрема заголовна картка: „Енеида на малороссійскій языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Часть... Изданіе второе“. Ціна примірникові була, здається, 2 карб. 50 коп.

Рoku 1809 в Петербурзі, „съ дозволенія Санктпетербургскаго Цензурнаго Комитета“ вийшло нове видання заходами самого автора і з великими проти попередніх видань відміними. Повний заголовок цього видання вже інший: „Виргиліева Энеида на малороссійскій языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Зновъ исправленная и дополненная противу прежнихъ изданій. Часть первая. Санктпетербургъ, въ медицинской типографіи. 1809 года“. Після заголовної йде картка з посвятою: „С. М. К...ю усерднѣйше посвящаетъ Сочинитель“. Під цими ініціалами треба розуміти полтавського губерньського маршала, князя Семена Михайловича Кочубея, якого коштом це видання й надруковано. Після посвяти на окремій картці маємо „Увѣдомленіе“, яке передруковуємо тут од слова до слова.

Енеида на Малороссійскій языкъ мною переложенная, въ 1798 и 1803 годахъ была напечатана безъ моего вѣдома и согласія.

Она досталась гонимымъ издателемъ со многими ошибками и оущеннями, случившимися отъ переписки, а сверхъ того и издававшие многое въ ней по своему перефразали

и почти несороченную выпустили подъ моимъ именемъ.

Я рѣшился исправить и дополнить прежде напечатанныя три части, и присоединивъ четвертую, издать все вмѣстѣ.

Благосклонное пріятіе Энеиды сей отъ публики, будетъ наградою трудовъ моихъ; и ежеда она принесеть удовольствіе читателямъ, то я посвѣшу предать и пятую часть.

Як сказано, третє видання дуже одмігнє од перших двох. Окріч цілком новою, IV-ю частину, багато варіантів знаходимо і в переддрукованих частинах; коли навіть не рахувати поправок над окремими словами та виразами, маємо тут цілі строфи, на ново подописувані. Так напр., в ч. I-ій додано строфи 60—63 про смуток Дидони, в ч. III-тій строфи: згадану вже 82-гу (про „мацапору“), 132—135 (вечерини в пеклі) і т. ін. Правопис і в цьому виданні етимологічний. Кожна частина має окрему заголовну картку і пагінацію (стор. 29+26+48+45); на посіпці, на 18 сторінках, знов маємо „Словарь Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ и многихъ иныхъ въ Малороссіи употребительныхъ, исправленный, умноженный и дополненный словами для четвертой части“. Після „Словаря“ на двох не номерованих сторінках надруковано „погрѣшности“, яких єсть таки чималенько. Ціна примірникові 5 карб.—певне, на асигнації.

Це було останнє видання „Енеїди“ книжкою, що вийшло за життя автора. Окремі уривки з ненадрукованих V-ої й VI-ої частин появлялись, правда, в періодичних виданнях протягом 20-х та 30-х років, але цілої „Енеїди“ публіка все ж не мала. Перед смертю Котляревський заходився був видавати „Енеїду“, проредактвавши її й додав V-ту і VI-ту частини і продав за 2900 карбованців на асигнації право видання харківському книгареві Волохинову, але книжку надруковано вже по смерті автора. р. 1842-го, в Харкові.

Видання Волохинова—найкраще з усіх і, вважаючи на те, що його сам Котляревський до друку злагодив і зредактвавав, можна його вважати за авторське. Заголовок має: „Виргиліева Энеида, на малороссійскій языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Часть I. Харьковъ въ университетской типографіи. 1842“. Цензурний дозвіл дано в Петербурзі 25 марта 1840 р. (за цензора був відомий Никитенко). З шести частин кожна має свою окрему заголовну картку і пагінацію (стор. 38+42

+75+71+77+90); на 32 сторінках у кінці надруковано стереотипний „Словарь малоросійських слівъ, содержащихся въ Енеидѣ съ русскимъ переводомъ“. Правовис фонетичний, але не український, а російський („ярижний“). Ціна примірникові 3 карб. 50 коп.

Виданням 1842 року власне й можна було б кінчити огляд тих видань „Енеїди“, що мають інтерес для ученого дослідника творчості Котляревського, як джерела для установки тексту популярної поеми. Всі бо пізніші окремі видання (їх список читач знайде у М. Комарова в його „Бібліографічному покажчику видань Котляревського творів та писань про його“, надрукованому в збірнику „На вічну пам'ять Котляревському“ у Києві, 1904)—не мали на меті додержувати в деталях авторського тексту і видавці іноді дозволяли собі зовсім довільні й цілком непотрібні поправки, через які текст „Енеїди“ в виданнях для публіки де далі, все більше псувався. Але кінче треба ще згадати текст перших трьох пісень „Енеїди“, що надрукував шановний учений наш і разом найкращий дослідник творчості Котляревського—П. Г. Житецький при своїй коштовній монографії: „Енеїда Котляревського і древнійший списокъ ея въ связи съ обзоромъ малоросійской литературы XVIII вѣка“ (Київ, 1900). Список цей, з р. 1799, належав популярному колись у Києві протодиякону Заградському і цікавий для нас не тільки тими варіантами, що подає до друкованого тексту, а й як давній відомін того інтересу серед тодішніх „любителей малоросійскаго слова“, що викликала до себе „Енеїда“. При світлі цього єдиного з сотень м.б. рукописного примірника, що дійшов аж до наших часів, не здаються прибільшеними слова біографів Котляревського, що „Енеїда була прийнята въ Малороссіи съ восторгомъ, всѣ сословія читали ее, отъ грамотнаго крестьянина до богатаго пана“ (Пассекъ). Список р. 1799-го (зватимемо його текстом Житецького) стоїть перед нами наочним свідком тієї літературної революції, що зробив Котляревський на Україні, і в цьому громадська вага того списку, не кажучи вже про велику вартість наукову. П. Г. Житецький, друкуючи список, додав до його варіанти з виданнів Парпури 1798 та Котляревського р. 1809 і цим поклав ґрунт для наукового видання творів Котляревського, яке ще чекає черги на себе та працьовників своїх.

Наше видання не має ні такої мети, ні, певна річ, якихсь наукових претензій.

Малось на думці просто дати нашій публіці путяще і—що найголовніше—вивірене видання творів Котляревського, очищене від тих довільних поправок, що поробили пізніші видавці. За основний текст для цього видання взято Харківське р. 1842 (в примітках зватимемо його просто текстом Котляревського) і од його одійшли ми тільки правовисом, прийнявши загально тепер признаний для української мови, та в де-яких місцях брали з інших текстів варіанти, коли вони здавались нам більш відповідними до мови або до загального характеру невмірушої поеми, з якої починає свій вік новітнє українське письменство. Ці нечисленні варіанти майже всі згадано в нижче поданих увагах та примітках.

ЧАСТИНА I *).

1. Гіря—стрига, чоловік з остриженим або осмаленим волоссям. Ланець—гольтіпака, голяк.
3. Путивочка—порода яблук. Тут мова про те легендарне яблуко, що Парис, син троянського царя Пріама, дав Венері, як найкращий між богиням, і тим призвів до війни, що і згубила Трою.
4. Кибалка—головне убрання жіноче. Мичка—моток прядива, або волосся жмуток.
7. „Дей же його кату“—примівка, що означає досаду або незадоволення; інакше: хай йому всячина.
15. Йон—бач.
27. Зубці—страва з яшного зерна, наче каша. Пу́тря—страва з ячменю з солодом. Шу́лік—ласощі з меду й маку.
28. „Горлиця“, „Зуб“, „Побалках“, „Санжарівка“—пісні до танцю.
29. Третяк—фігура в танці.
30. Гоцак і гайдук—танці. Садіти гайдук—навприсядки танцювати.
31. Филіжанка—чашка. Заюрти—резпустуватися, вигадки вигадувати.
33. Караблик—головне убрання жіноче.
36. „У панаса грати“—в піжмурки.
37. „Журавель“, дудочка—танці; „хрещик“, горюдуб—гулянки. „Джгут“—(або фітіль) скрученна хустка чи рушник, що ними в гуля-

*) Цифрами далі позначено, до якої строфи належить примітка.

ЧАСТИНА III.

ці б'ються; сама гулянка теж джгут-
том зветься. „Хлюст“, „парі“,
„візбк—гри на картах. „Дамки“
—шашки.

40. Грінку вб'яти—виграти.
43. Мартоплас—фігляр, химеродник.
49. Халазія—процухан.
56. Кучма—наруга, лихо; інші значін-
ня: розкудочене і патлате волосся,
шапка.
60—63 строф у перших двох виданнях
нема.

ЧАСТИНА II.

4. Шпувати—блювати; тут мова про
хвилю на морі.
7. Тетеря—хліб з квасом, щось наче
московська тюря.
8. Пашкет—паштет. Бухінка—бу-
ханець, хліб. Пінна—горілка з хлі-
ба, найкраща (що пиниться).
9. Опряттисся—померти. Чикилді-
ха—горілка.
14. Вагани—дерев'яний посуд, немов
ночовка.
18. Вбмпити—вагатися, непевним бути.
19. Перебієць—боєць.
22. Пудофет—нескорий на роботу,
ледачий, важкий.
24. Тімаха—гульвіса, шибеник.
36. Пуздєрок—погребень дорожній.
41. Ярмис—лад, спосіб; учинити
ярмис—добрати спосіб.
42. Ліжчик—шерстяне покривало на
ліжко, одягло.
51. З плйгу зб'їтисся—не знати, що
робити: обараніти, розум стратити.
52. Базарінка—хабар, дарунок.
55. Фуцювати—гасати.
56. Ралєць—дарунок; ходити на
ралєць—з поклоном ходити.
60. Шльоисське—Силезія.
71. „Кобиляча мов голова“ взято
це порівняння з народньої приказки:
—Стукотить, грукотить... „А що там?“
—Кобиляча голова лізе (Номис—Ук-
раїнські приказки; прислів'я і т. и.
СПБ. 1864, № 11825). Порівн. ще з
листа Сковороди: „Я и самъ не люблю
поддѣльной маски тѣхъ людей и
дѣлъ, о коихъ можно сказать мало-
россійскую пословицу: стучить, шу-
мить, гремитъ... А что тамъ?—Ко-
быльа мертвая голова бѣжитъ“ (Дани-
левскій—Украинская Старина. Харь-
ковъ, 1866. Стор. 45).

3. Пікінєри—так звалась на Укра-
їні регулярна кавалерія, озброєна
піками.
9. Носбк та инше—гри в карти.
16. Заушниця—блук за ухом.
24. Охвбта—одежа жіноча.
25. Вхонить тебе лунь—околієш.
26. Мусувати—міркувати, роздумува-
ти.
34. Бичнй—загін на худобу, обора.
35. Закаmeshйтися—поспішатися.
38. Лихій прасунок—лиха година.
41. Галїти—підганяти когось, поспі-
шатися.
44. „Була вонюча і кал'яна“—взято з
списку Житецького; у виданні Кот-
ляревського скрізь—грязна.
49. Ярїжниця—потїпаха, ледащиця.
Фїлтіфікетний—розбещений,
мазаний.
51. Після цієї строфи у виданні Парпури
(теж і в виданні 1808 р. і в тексті
Житецького) йдуть дві строфи, які
Котляревський повикидав у дальших
виданнях. Ось ці строфи:

Вертілися тут великаки.
Русали, відьми, ушпї,
Арапи чорні і лосаї,
З рогами мов були турї;
Верблюди з страшними горбани
І гад із острыми жалами,
Шипїли, корчилися, повзлї
Огненнїї з впрями змїї,
З пів-локтя бігали коші,
На курячих ногах козлї.

Ненасїї же були: Горгони,
Кентаври, Гріфи, Бріярей,
Химери, карли, Гарпатоки
І жовтих Вугєських тїла ужай.
Еней хотїв тут показатися,
Що будо він не зна боятися—
Троїтити було задумав туд;
Но за руки його схопила
Сивїлла і одговорїла,
Щоб не заходив дурно в труд.

52. Баскалічитися—запинатися,
одставати, стягатися.
53. „І перевїзник тут явився“—взя-
то з тексту Житецького; у Котля-
ревського—перевїзчик. Цєра
—коляр лиця.
57. Дундїк—глузливе слово = ста-
ра собака.

60. Кобеніти—лаяти, ганьбити.
61. Оскілками дивитися — дивитись вороже, од „оскаливши зуби“. Хйба, щоб хати холодити“ — взято з видання Парпури; у Котляревського натомість стоїть: „Вас треба хати холодити“.
66. „Узяв копійку за труди“ — взято з видання 1809 (так і у Парпури); у виданні 1842 р. — „взяв пів-алтина за труди“.
71. Мужчир — ступка або мортіра невеличка.
77. Лигомінець—ласун.
78. Гарячий — пивто з гарячої води, меду й коріння (московський „сбитень“).
82. Stroфу про „мацапуру“ Котляревський вставив у виданні 1809 р., маючи на увазі, як згадано вже, першого видавця „Енеїди“ Парпуру. Тієї Котляревського на Парпуру, як знаємо, несправедливий і характеристика Парпури цілком невірна.
86. Дінтянка повія, проститутка.
93. Дулет—одежа жіноча.
97. „Наш Статут“—Литовський Статут, що за часів Котляревського був ще законом на Україні; скасовано його р. 1840, але деякі постанови внесено до „Свода Законів“ і вони на ліво-бічній Україні (Чернігівщина й Полтавщина) й досі законну мають силу.
98. Спермацёт — сало китове; уживалось, як ліки.
99. Ласощохліст—ласун.
100. „З кишень хустки тягли“ взято з видання Парпури та з тексту Житецького; у Котляревського натомість „платки“ стоїть.
101. Придзигльбванка—вертка жіночка.
109. Пахблук — хлопчина, „парнишка“.
115. „Нігіч, нігаріля пилинки“ — не було ані порошинки; нігіч—нічого, гаріля—манісенька порошинка. У виданні Парпури це місце читається інакше:

Було не видно ні пилинки,
А все в них свігло, як зоря.

117. Ганус—анис.
127. Коверз — думки, роздумування.
129. В тексті Котляревського стоїть: „ма дитятко“, по всіх же інших виданнях — „ма дитино“; і у нас так зоставлено за-для рифми. В тексті

Котляревського стоїть „мерцьвя“ замість „мерця“.

132. Джерегелі—коси на голові, вінком зложені. Вегеря—танець такий.
133. „Чи буде у Риму синок“—взято з текста Житецького, бо у самого Котляревського („що стрінеться з його синком“) бракує тут рифми.
134. „І саме ухо прехике“—? В львівському виданні „Просвіти“ („Руска письменність“, т. I, 1904) „ухе-прехике“ пояснено так: дотепна, справна. Хви-сткий — пружинистий, еластичний. Порскеньки й—жвавенький.
- 132—135 stroф бракує в перших двох виданнях і надруковано їх уперше у виданні Котляревського р. 1809. Цікаво, що ці stroфи єсть вже у списку р. 1799, що видав Житецький.

ЧАСТИНА IV.

1—2 stroфи написано сміховинним жаргоном: до початку одних слів поприставлявано кінці з інших.

Такий жаргон, з усімим одмінами (дарма, що Котляревський звертає його на Сивиллу)—річ звичайна між бурасцями старих часів, та й серед народу його можна почути. Ось сценка з праці д. Нечуя-Левицького „Українські гумористи та штукарі“.

Антін з своїм приятелем Олександром любляв часом критикувати дінчат і взагалі нездяти одкрито свою думку про їх таку в їх присутності. Для цього вони й провадили свою розмову, не почувавши себе ніяково перед ними. Попереду вони пустили мову, додаючи до кожної сілаби (складу) слова придаток хир.

— Хир-О-хир-ас-хир-на хир-нар-хир-на (Олена гарна)—починає Антін.

— Хир—У-хир-ста хир-ще хир-кра хир-ща (Уста ще краща),—одказує Олександр.

При швидкій розмові цей гіпертрофічний спосіб розмови, затінений напосеним придатком, був нерозумний для дінчат; але в селі багато людей його знало і дінчат не важко було його одгадати й постерегти. Вони знайшли ключ для зрозуміння цього немудрого Антонового язика. Антонові жарт не вдався.

Тоді Антін з Олександром дось виконали другий спосіб розмови. Вони почали додавати до кожної сілаби слова придаток *нава*,

зміняючи голосну *а* на *и*шу такі букви, якою віначається сілба.

— Олександр! *Ва-нава-фа-нава-гу-пу-ву-ба-нава-та-нава* (Варна губато), — починає Антін.

— Еге! *Гу-нув-би-пиви* я *навак по-ново-сто-ново-ли-пиви* (Еге, губи як постолі), — одказує Олександр.

Довго вони морочили дівчат цєю жовою, занесеною, адається, з Богуслава. Цікавість дівчат була дуже роздратована... ключ розуміння вони знов знайшли.

Тоді Антін почав провадити розмову з Олександром по складах.

— Олександр! Віді-аз-*Ва*, прии-како-аз-*фка*, добро-ук-*ду*, прии-пач-аз-*фна*, я-ка-ко-ер-*к*, како-он-*ко*, прии-он-*фо*, віді-аз-*ва*, себто: Варна дурна, як корова („Правда“, 1891 р. вип. X, стор. 186).

До цього ще додав хибя, що другий спосіб Антонсової розмови дуже популярний був у кінці 80-х років між бурсаками в Умані...

5. Дати швабу — чобсу дати, прочуханки.
8. Мені бок — риба налим.
10. Бовкун — віл-одинець.
11. Дбйда — ловча собака. Чухрай — собаче ймення.
12. Маслак — кістка.
13. „Вони і на владу лають“ — набути Котляревський розумів тут римського папу.
18. Чуприндирь — так на Україні козаків звали за те, що чуприни носили довгі.
19. Галанці — вузьенькі штани.
21. Юрливий — швидкий, в'юкий.
24. Нешпётний — без хибя, без ганчу.
30. Носатка — глечик з носиком, чайник.
33. Піярська граматка — граматика початків латинської мови, яку видали Піяристи. Піяристами звався католицький чернечий орден, що за найпершу мету своїм членам ставив виховання дітей у католицькому дусі. В Австрії й досі вони мають багато шкіл. Полуставець — молитовник із святцями. Тму, мну, здо, тло — зразок складів з граматок та букварів, що були у вжитку по наших школах в старовину.
34. Субітка. В старовину по школах кожної суботи була розплата за грихи, що назбираються за школярами за цілий тиждень. Кара ця звалась

на школярському жаргоні — давати субітки. Взагалі картину шкільного життя, науки й звичаїв у Котляревського змальовано дуже правдиво і влучно.

39. Курдимбн — кардамон, коріння, що додають для духу до горілки або тіста.
40. Картус — французький зледій, що був тоді славний своїми пригодами.
42. Кйнді — повстанки (валенки), повстанні гальoshi.
43. Еда машковий — адамашковий. Адамашок — шовкова матерія. Шушбн — жіноча одежа.
- 46—47. „Енеус ностер“ і т. и. — латинсько-бурсацький жаргон, якого зразки й до наших часів дожили по бурсах: напр. *subaqua* — підвода (*sub* — під, *aqua* — вода). Свидницький („Любо-рацькі“, стор. 44) подає такий зразок шарту бурсаки: „его *sedo sobi in campho (камінчик); ille прийшов, me трутив; ego покотився, carut розвалився, a sanguis цюр-цюр-цюр“.* Цю саму вигадку з невеличкими варіаціями мені самому доводилось чути між бурсаками в Умані вже в кінці 80-х років XIX віку.
49. Лйпське — Лейпциг.
50. Пендбси — кирпаті люди (?).
53. Шпундер — поребриня, м'ясо від ребер. Отрібка — січена печінка. Шарпанина — приправлена сушена риба.
57. Цьбхля — на лихе проворна. Мч'яка — вістниця.
58. Висікака — нахаба, задирака.
72. Драгом'ан — товмач.
76. Мандріка — сирник.
77. М'уцк'і) поні, маленька коняка, 2) мофса; тут ужито в останньому розумінні. Тіменія — струп на тілі.
80. Ассафет — отвердлий сік з корня однієї рослини.
82. Рйчка — наймичка, що корів доглядає.
88. Грати під ніжку — догожати.
95. Шафувати — витрачати.
101. Шикувати — вистроювати.
103. Ф'узія, булдімка, флінта — назви рушниць.
104. К'ари — водовозка.
- 104—109. Картина, як виправлялись Латинці на війну, нагадує тоном і деякими подробицями відому українську гумористичну пісеньку про „ляшка морков'яного“:

Іхав ляхок морков'яний,
А вінь буряковий,
Шанка на нім з огірка,
Кунтуш лопуховий;
І шабелка із петрушки,
Пихва із фасолі,
Пістолята з качана,
Кулі з бараболі.

- і т. и. Кінчається пісня тим, що страшного вояку з'їли свині. Див. у Чубинського „Труды этногр.-статист. экспедиции въ Западно-русскій край“, т. V. СПб. 1874 № 1161—1162, у Драгоманова „Нові українські пісні про громадські справи“, Женева, 1881, стор. 11—12 та ин.
108. Ш у л ь г а — ліва рука, чи нога; лівшун.
118. Обт́екарь — аптекарь. Шпи́гбн — шпи́г.
112. Дзіндзівер-з'ух — промітний чоловічина.
122. Ардея — столичний город у Рутульців (примітка Котляревського з видання 1842 р.).
123. Прочв́ара — страхіття, мара, мацапура.
124. Байстрюк Авентій попадіч, бо родився од жриці Реї та Геркулеса (примітка Котляревського).
125. Руччй — справний. Капамá — печеня (грецьке). Кеба́б — ласощі (грецьке) Калб́с — хороший, добрий (грецьке).
126. Цекул, Пренестський коваленко — син Вулкана (примітка Котляревського), що був богом вогня і ковальства та осадчим міста Пренести.
127. Ярún — лютий.

ЧАСТИНА V.

10. Евандр — царь Аркадський (примітка Котляревського).
13. Заста́лятися — забезпечуватись, ласки запобігати, підлещуватись. Гардува́ти — гуляти, десь бути.
14. Суплікува́ти — прохати (латинське).
16. Са́живка — басейн, копанка.
19. Лізе́нь — язик коро́в'ячий. Ягні́ — така страва. Со́фрок — фарш. „Три гури“ — деякі видавці друкують „гури“, вважаючи певне „гури“, як стоїть у Котляревського, за друкарську помилку. Здається, тут помилки нема, а просто взято поль-

ську форму слова „гора“ за-для рими.

20. Голь-голь-голь — пили, мовляв, так завзято (як з пляшки пити, то „голькає“).
28. Ку́нштики — визерунки, віньетки, малюнки.
32. На́гр — осел дикий Фіндо́рка — повія, проститутка.
35. Грати в па́ці — в бабки грати.
36. Опрі́чний — окремий, визначний. виборний.
44. Телéши́к — узятю з відомої народної казки про Івасика Телесика. Жереті́я — змія, що на дерева лазить.
48. Баба́к — сурок, звірючка, що на зиму засинає.
51. Зикра́тий — кінь з очима не до масти.
54. Наба́лдашник — накриття на балдахин.
56. Посі́лок — силкування.
58. Тимфа́, — інакше пинфа — так зветься жартовлива штука, коли сонному закладають у ніс паперову дудочку з запаленою бавовною. Робилося це, та й досі робиться, найбільше між бурсаками. „Пинфа, — розказує бурсак у повісті Анатолія Свидницького „Люборацькі“ — от що: візьме паперу та бавовни і скрутить папір в дудочку і в один кінець, в тонший, завине ту бавовну, запалить, роздує. Як добре курить, то запаленим кінцем візьме в рот осторожно і подме. То так сапе! Диму, як голова завбільшки, висунеться під ніс. Ще й кожухом накриють, як на кроваті спиш... Так заклацаєшся, що ну! Бухикаєш та й бухикаєш... І слюзи котяться, наче били“ („Люборацькі“, стор. 49). Що ця варварська штука була не специфічно-українською, а загально-бурсацькою вигадкою — дивися в „Очеркахъ бурсь“ Помяловського „Зимній вечеръ въ бурсѣ“).
70. Ски́ксува́ти — маху дати, прогавити.
71. Ру́нди — сторожа, вартові.
74. Серді́юк — козак з гетьманської гвардії.
78. Інб́си — добре, згода.
87. Теста́мент — духовниця, заповіт (латинське).
92. Сли́мак — послушник у монастирі. Котляревський дає тут чудову побутову картинку, як промишляли сли-

- маки та голодне бурсацтво собі „хліб насущний“, живлючись коштом мирян—цих, мовляв бурсацькою терминологією, Гевалів і Амаліків“. Порівн. слова Куліша: „Подъ руководствомъ дяковъ и пономарей они (школяри) не рѣдко отправлялись на фуражировку по дворамъ безпечныхъ поселянъ, почему и назывались курохватами“ (Куліш—Обзоръ украинской словесности. „Основа“, 1861 р. кн. I, стр. 173).
94. Накарпѣс—прочухан, бійка.
105. Дубівка—порода динь.
113. Тыху дати—побити дуже, знищити.
116. Мідень—казан мідяний.
123. Верлань—крикун, горлатий.
- Побступки—піст, говіння.
124. Подуть тичок або тичка—сили спробувати.
125. Затьбурдати—од разу вбити.
129. Потѣпці—страва: сухарики до горячої юшки або медвяної сити.

ЧАСТИНА VI.

1. Карвасарь—словесний суд, що в старовину бував на ярмарках по українських городах (примітка Котляревського з видання 1842 р.).
15. Підтіпанка—повія, хльорка.
20. Шведська могила—під Полтавою; поховано там тих шведів, що полягли в битві р. 1709.
21. Ганусна (горілка)—настояна на анісі.
22. Клесачка—шевське знаряддя.
24. Стѣхівка—сільце коло Полтави (примітка Котляревського).
29. Карбїж—палиця з карбами.
30. Прудїтисѣ—нужу бити. Кабїця—пїч у сїнях або на дворї.
42. Підтрнїти—підганяти.
43. Піддати тичка—вдарити, штурхання дати.

44. Дутель—порожній оріх; дутеля йзїсти—вмерти.
46. Прас—удар.
60. Лапкї мостїти—підмоцуватись, підлабузнюватись.
64. Йбвиш—Юпитер, Зевес. Підпїнок—проста горілка.
67. Не гречї—не поштиво; або може не к речї, тобто—не до речї?
71. Витерти вбрсу—нашкодити, дати в знаки, збити пиху.
77. Підкомбрий—урядник при королевому дворї в Польщі.
80. Паллантїй—столиця царя Евандра (примітка Котляревського).
88. „Дїлились дружно тютюном“—найвища міра приязни наперекір нашїй примївї: „кожен курець май свій тютюнець“, або московскїй: „хлѣбъ—соль вмѣстѣ, а табачокъ врозъ“.
91. Ізконебѣ—їскони бо, здавна тобто.
92. Кульбака—сїдло. Троки—тороки, ремєні до сїдла. Волѣки—обв'язки до постолів.
95. Підтяга—злодїй.
103. Потєбѣнка (од потєбня)—прилад до сїдла.
113. Огер—жеребець.
120. Навїсна—дівка, яку богатєм жєніхам нав'язують (примітка Котляревського).
122. Івашки, Мильці, Пушкарівка, Будища, Горбанівка—все села навкруги Полтави (примітка Котляревського).
126. Плєц—місце.
139. Щотѣху—що духу, з усієї сили.
146. „Енею хукнула в кабѣк“,—кабак означає тут голову.
153. Верзун—постїл.
155. Нечеса князь—князь Потємкин-Тавричєський; Грицьком Нечесою він писався в реєстрі вїйска запорозького.
159. Панї-стѣра—задня частина тіла.
169. Карунка—брузумент (позумент).

II. Ода до князя Куракина.

„Ода до князя Куракина“ або, як вона самого Котляревського звалась—„Пїсня новий 1805-й год пану нашому і батьку, язю Алексїю Борисовичу Куракину“—на-

писана, очевидно, на прикінці 1804 року. За життя автора вона не була нїгде надрукована і тільки вже р. 1849-го Яків Головацький надруковав її в своєму журналь-

чику „Пчола“¹⁾. На Україні робиться відомою вона ще пізніше, бо тільки р. 1861-го Куліш подав її текст уперше в своїй праці „Обзорь украинской словесности“, що містилася тоді в „Основи“ (кн. I). З Кулішівшого варіанту її передрукують звичайно „Оду“ всі пізніші видавці Котляревського творів.

Здається, ні одна річ не стягнула—звичайно „задним числом“—мовляв—на голову бідолашного автора стільки докорів та закидів, як оця „Ода“. Куліш характеризує її, як „уродливе, антинародне вирши“, „наполненне грубою лєстью“ і пише, що „въ этой одѣ выразилась confession de foi Котляревскаго. Высокое и великое было для него то самое, что и для безвѣстно исчезнувшихъ современныхъ ему льстецовъ и поддипалъ“²⁾ З легкої руки Куліша до „Оди“ мало не до останніх часів прилипла була репутація твору, що прийнятні не приносить чести авторові, який запобігав ніби-то ласки не конче достойними способами у „сильнихъ мира сего“.

Тим часом репутація така цілком несправедлива і Котляревський, що найменше, не заслужив її. Ні зміст, „Оди“, ні особа, до якої її адресовано, зовсім не дають підстав до таких гострих докорів та закидів.

Кінець XVIII-го та початок XIX в.в.—то був для Росії час „одописаннів“ і „одописці“ вельми на тому вигравали, роблячи кар'єру не тільки в літературі, а—що далеко їм було принадніше—на службі та в практичному житті. Зразки тодішніх „од“ російських, справді грубо-облесливих та піднесено-панегіричних, кожному відомі з історії російського письменства. Але „Ода“ Котляревського жадною рисочкою не нагадує тієї загально-розповсюдженної облесности в рифмах. Це—дуже просто, без жадної самозневаги та приниження написана сатира—і досить уїдлива сатира—на тодішнє панство, та і взагалі на весь сучасний лад життя, коли люде неслися

перед нижчими та в три погибелі гнулись перед вищими, коли панував одним лицем „суд не хороший“, коли дріб'язковий, черствий бюрократизм та формалізм заїдав усе... В жартовливій формі Котляревський зумів сказати цілком одверто дуже й дуже не жартливу „правду-матку“. До того ж особа, якій він свою „Оду“ присвятив,—не звучи її навіть одою, а тільки пісню—була зовсім иншого, як на тодішні часи, складу і Котляревський, навіть не маючи і в думках запобігати якоїсь ласки, міг обізватись до Куракина добрим словом.

Князь Куракин був одним із широко освічених, дійсних гуманістів серед бюрократії того часу. Масон з переконавання і з цього погляду просто товариш і «брат» Котляревському, ворог кріпацтва і цим теж симпатичний авторові знаменитої строфи: «панів за те там мордували» і т. и.—Куракин справді чимало добра зробив для краю і простого люду, бувши генерал-губернатором „малоросійськимъ“ (на лівобічній Україні). За добро те тільки й похваляв його Котляревський, і до того ж ще так похваляв, що міг попросту образити в йому магната і пана, як би стосунки між генерал-губернатором малоросійським та українським письменником були тільки офіційні. Але можна думати, що для Куракина, як і для Кочубеїв, Лобанова-Ростовського, князя Репнина та інших тогочасних аристократів полтавських, Котляревський через свою інтелігентність та масонство був по-просту товаришем, і з свого товаришського становища міг користуватись, щоб говорити правду, не дбаючи ні про ласку, ні про те, що про його люде подумають. В усякому разі „Ода“ дає дуже багато цікавого матеріалу не тільки для характеристики поглядів її автора, а й усього тодішнього життя на Україні й показує, як добре Котляревський розбірався в подіях та на чиему боці були його громадські симпатії.

III. Наталка - Полтавка.

Перша вистава цієї „української опери“ відбулась р. 1819 в Полтаві, де Котлярев-

ський тоді клопотався, щоб завести постійний театр. Невне десь коло цього часу й написано „Наталку-Полтавку“. Надрукував її вперше Срезневський в „Українськомъ Сборникъ“ р. 1838 (кн. I). Музику до „Натали-Полтавки“ писали Борецький, Єдлічка, Васильєв та Микола Лисенко; з музикою останнього її й тепер скрізь виставляють.

¹⁾ Див. у „Віблиогр. покажчику“ М. Комарова, —збірник „На вічну пам'ять Котляревському“, стор 473. Там же відомості про те, коли й хто „Оду“ передруковував.

²⁾ Основа, р. 1861, кн. I. стор. 255—256.

„Наталка-Полтавка“ відіграла величезну роль у історії українського театру і дуже характерна для поглядів автора. Вже цікава й сама причина, що призвела Котляревського написати цю пієсу. Коло того часу відомий графоман тогочасний, кн. Шаховської, написав свого „Казака-стихотворця“, грубу, неталановиту підробку під українське життя та звичаї. Ознайомившись з нею, Котляревський обурився на те, що „москаль“ „вельми нашкодів і нашколовив гороху з капустою“ („не чепурно—каже в „Наталці-Полтавці“ виборний,—що москаль взявся по нашому і про нас писати, не бачивши зроду края і не знавши звичаїв і повір'я нашого“,—дія II, ява 7). Ого щоб показати справжню Україну, дати дійсний образ життя народного, і написав Котляревський, тоді вже признаний і популярний український письменник, свої дві пієси. І що мети своєї Котляревський в даному разі досягнув, видно з того, що „Наталка“ його й досі не перестаріла, а осталась свіжою та невмірущою; і досі, коли ціла сотня літ уплила од того часу, як її написано, не сходить з кону українського театру, давши чудовий матеріал для таких творців мистецтва театрального, як Щепкин, Соляник, Кропивницький, Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський та інші. І зовсім не вбожество українського театрального репертуару держить її на кону, а позитивні риси її, як драматичного утвору, вірність колориту, чудово обмальовані типи (возний, виборний, Микола, Наталка) з-глибока вхоплена правда життя—той благородний реалізм, що не простою копією дійсності повинен бути, не мертвою фотографією, а влучним уживленням в артистичні образи переживаннів та емоцій художника. Осталоючись на національному українському ґрунті, Котляревський у „Наталці-Полтавці“ зачепив такі загально-людські і вічні струни і таким небуденним способом зробив це, що інтерес до „Наталки“ цілком натуральний навіть у людей далекого від автора покоління. В цьому й секрет того впливу, що й досі має „Наталка“ на глядачів.

Деякі критики закидали „Наталці-Полтавці“ сентименталізм. Але як його „Ода до князя Куракина“ й трохи не нагадує творів російських одописців того часу, так і „Наталка“ чужий зовсім отой солоденький, переборщений сентименталізм,

який знаємо, напр., з Карамзинових оповіданнів, що їх, до речі сказавши, тепер і читати снаги не стає. Не сентименталізм—ота, мривляв, зумисна, тенденційно вигадана „чувствительность“—становить найдужчу познаку „Наталки-Полтавки“, а щире почуття автора, вміння переживати разом з героями своїми їхні почування і дати вірний образ їх читачеві й глядачеві. От через віщо й досі віє молодістю та свіжістю од „цієї праматері українського народного театру“, мовляв епітетом найкращого виконавця на сцені ролі возного, небіжчика Карпенка-Карого¹⁾; от через віщо вона служить окрасою рідного театру, не вважаючи на свій вік немолодий.

Опріч душевної драми героїв, пієса Котляревського дає нам і галерею типів старої України. На першому місці стоїть тут возний—цей судовий пристав при старих судах на Україні. На цьому типі Котляревський найкраще показав, як далеко був він од літературних шаблонів тогочасних, що торкаючись, скажемо, суда, натворили таких прочвар, в яких нічого вже просто людського й крихти не було. Возний у Котляревського—жива людина, не позбавлена деякої інтелігентности, знайома з популярною тоді на Україні наукою Сковороди, доступна звичайним людським почуванням. І не тільки сміх викликають його комедії, з-письменна—по тодішньому, звичайному—складовані розмови, а надто знаменитий монолог „Размышляя я предовольно“... В них чується відкуп тих інтелектуальних інтересів, що панували тоді на Україні, а життя народніх мас яскравими обрисами рисами на виборному, а в Наталці, Миколі та інших персонажах пієси²⁾. „Наталка-Полтавка“ дає ще один доказ тому, як дуже одійшов батько новішого українського письменства од тих мертвих шаблонів, що панували серед його літературного покоління в російському письменстві.

¹⁾ „Наталка-Полтавка. Сторінка споминів“. Літературний збірник, зложений на спомин про Ол. Кошакського. У Києві 1903. Стр. 102.

²⁾ З цього погляду розглядає „Наталку-Полтавку“ д. О. Русов у дуже цікавій статі „Какая роль Возного въ „Наталкѣ-Полтавкѣ““ („Рѣвская Старина“, 1904 р. кн. I). Надто справедливі його уваги про возного.

IV. Москаль-Чарівник.

Ця пієса Котляревського, як і „Наталка-Полтавка“, виставлялася вперше того ж таки р. 1819-го в Полтаві і певно написана в один час із „Наталкою“ із тією ж самою метою—дати справжній образ життя народного на Україні. Надруковано її вперше в „Українському Сборнику“ Срезневського р. 1841 (кн. 8). Тема „Москаля-Чарівника“ схожа з темою водевіля „Простак або хитрощі жінки, перехитрені москалем“—єдиного твору, що дійшов до нас од Василя Гоголя, хоча, певна річ, обидва автори писали самостійно й незалежно один од одного, скористувавшись з дуже популярного на Україні сюжета.

Маючи меншу літературну вартість і славу, як знаменита літературна сестра його, „Москаль-Чарівник“ безперечно справив своє діло, як один з творів старого українського театру. Окрім того, його благородна ідея рівності всіх людей, його патріотизм в кращому цього слова розумінні (надто ява VII), його народолюбні тенденції—все це дає дуже гарний історично-літературний матеріал, що в великій пригоді стає, коли зайде мова про особу та пересвідчення автора. До того ж і тут типи зазначено вправною рукою і риси справжнього життя проглядають і в мизерному Финтикові, і в штуках москаля, і в чесному та простому, але на свій лад благородному подружжі Чупрунів. Теж столітню давність свою і „Москаль-Чарівник“ з честю для автора видержує, хоча, звичайно, багато де-чого в йому здається тепер застарілим і ненатуральним.

У попередніх виданнях „Москаля-Чарівника“ легко було завважити в останній сцені, перед появою Финтика, пропуск. В ремарці сказано, що москаль „стає сам посеред кону й питається поважно, міняючи голос“ (нашого видання стор. 146). Отже повинно було якесь питання бути, та може й не одно, бо москалеві доводилося „змінити голос“. А тим часом ні в одному виданні, які доводились мені бачити, ніяких питань москалевих нема, а єсть тільки відповідь—очевидно, на останнє питання—Тетянина. Першого видання (Срезневського, р. 1841)

„Москаля-Чарівника“ не довелося мені на власні очі побачити, але люде, яких я прохав по йому звирити це місце, подали звістку, що і в йому такий само пропуск. Друкуючи твори Котляревського р. 1909-го, редактор завважив був, що годилося б звирити це місце ще з старими рукописами „Москаля-Чарівника“ (по старих театральних бібліотеках вони певне єсть), і з них виправити очевидно попсований випадково в першому виданні текст пієси.

Тим часом у рукописному відділі в бібліотечі Академії Наук у Петербурзі серед спадщини по Ізм. Срезневському знайшовся автограф „Москаля-Чарівника“, з якого Срезневський друкував колись перше видання цієї пієси (про його див. у В. Срезневського—О нѣсколькихъ автографахъ И. П. Котляревскаго, в „Журналѣ Мин. Нар. Просвѣщеніе“, 1902 р. кн. III). З розгляду цього автографа виявилось, що перше видання „Москаля-Чарівника“ взагалі зроблено було досить недбало і через те чимало в йому пороблено помилок; окрім того редакція „Українського Сборника“ пробувала ще й виправляти подекуди текст Котляревського і од себе внесла деякі зміни. Таким чином автограф не тільки поміг поставити на своїм місці зазначений вище пропуск, але і взагалі дати виправлений і звирений з первотвором текст, між иншим новий кінець пієси (див. додане тут fac-simile останньої сторінки „Москаля-Чарівника“), не кажучи вже про силу дрібніших поправок, що часто міняють зміст. Виправлений по автографу текст „Москаля-Чарівника“, який з'являється друком у такому варіанті оце вперше, можна тепер покласти в основу дослідів коло студіювання над пієсою Котляревського.

Редактор видання вважає за приємну повинність свою скласти на цім місці велику подяку Павлові І. Зайцеву, що звирів друкований текст „Москаля-Чарівника“ з оригіналом і ласкаво поділився своїми замітками, а також уділив своєї фотографії з фінальної сторінки „Москаля-Чарівника“ для цього видання.

V. Дім Котляревського в Полтаві.

Шевченко, що дуже поважав і шанував батька української літератури¹⁾, змалював, у Полтаві бувши (десь певне, р. 1843 або 1844), дім Котляревського. Оригінал цього малюнку зберігається тепер серед Шевченкової колекції в „Музеї української старовини В. В. Тарновського“ в Чернігові.

Дім Котляревського стояв за собором, над кручею; огорожений був з одного боку парканом, а від кручі — частоколом. Світлиць у домі було п'ять: з сіней одні двері, ліворуч, ішли до кабінету, що був разом і опочивальнею; тут стояла шахова з книжками та ліжко; другі двері, просто, до вітальні — чималої й ясної світлиці, з простенькими меблями й малюнками та портретами по стінах, з дверима на ганок, звідки розстигалась перед очима вся зарічна (за Ворсклом) сторона; треті двері, праворуч, були до пекарні з великою піччю; за пекарнею було ще дві невеличкі світлички.

Мебель у вітальні Котляревського була дуже простенька: канапка з шкуратаю обивкою та з мідяними цвяшками, добрані до канапки кілька стільців, зо два, чи зо три ломберних столики. По стінах висіли портрети царя Олександра і самого хазяїна, на цілий зріст намальовані олійними фарбами, та кілька малюнків фламандської школи. На одному малюнку змалювано еспанця, що держить рака в руці, на другому — торговку з птицею; а то ще було два невеличких малюнків: сліпий дід з хлопцем та Клеопатра з змією; далі портрети кня. Рєпнина та Кочубея, що вони сами дали Котляревському. Між фламандськими малюнками висів старинний годинник з Адамом і Євою на циферблаті та змієм, що вертівся на дереві за маятником. Замість образів, у кутку копія з відомого малюнку — Марія Магдалина над черепом. На вікнах були зелені завіси і стояли квітки в глиняних вазах. Котляревський любив сидіти себе на ганку з далекоглядною трубою в руках, роздивляючись, що робиться за Ворсклом, на зарічній стороні. А ландшафт перед ганком чудовий був і на весні часто збиралися до

Котляревського приятелі та знайомі, щоб з його ганку полюбувати на Ворсклю, що розливалось широко й затоплювало кругом низенькі луки.

В кабінеті на сволиці можна було розібрати різаний напис: *Богдася домъ сей во имя Оца и Сна и Свтого Духа*. Датиць: Рокъ 1795 міся ав: а (августа 1-го). Бібліотека Котляревського складалася з кількох латинських та французьких авторів-класиків, а з російських книг були здебільшого перекладні романи популярних тоді письменників: Августа Лафонтена, Дюкре - Дюмениль, Коттєня, Жанліс. Радкліф, „Дон-Кихоть“ у перекладі Жуківського, „Жильбляз де Сантілана“ Лєсажа і навіть — на задній полиці сховані — „Похожєнія кавалєра Фоблаза“, „Монах“, то-що; євріч цих, ще романи Вальтер-Скотта й Купєра, альманахи й інші видання 20-х і 30-х років. З газет Котляревський раз-у-раз передплатував „Свєрную Пчєлу“ та „Сынъ Отечества“ з „Свєрнымъ Архивомъ“; з журналів — „Вєстникъ Европы“, „Благонамѣренный“, а в останні роки і „Бібліотеку для чтєнія“. Читати Котляревський любив і сам, любив і знайомим книжки давати.

Жив Котляревський тихенько, хоч любив товариство близьких приятелів і скрізь був милим гостем, якого любили за веселі жарти, оповідання та анекдоти. Грав іноді в карти, курив і нюхав тютюн, любив поїсти і вино добре. Зроста був високого, стрункий; волосся мав чорне, лице приємне, хоч і в рябятинні од віспи. Голене: тільки перед смертю запустив Котляревський вуса і зробився, кажуть, схожим на портрет Полуботка.

Перед смертю Котляревський дав волю своїм кріпакам (їх мав — 6 душ), а дім подарував економіці своїй Мотрі Вєклєчєвій. Дім його потім занедбано, потрохи він пустаючись (одного часу в йому містилася навіть казарма) й переводився на руїну. Тепер дім перебудовано на-ново і частину сволака з наведеним написом один з одвідувачів знайшов у пекарні.

На спомина про Котляревського збудовано недалечко від його садиби гарну, в українському стилі, школу його імені, що могла б бути його, мовляв так, посмертним домом. Та, тільки не пощастило добитись, щоб у школі Котляревського і вчили тією мовою якою писав Котляревський, і хата

¹⁾ Це виявлялось у відомій повісті „На вічну пам'ять Котляревському“ і в одному епізоді з повісті „Вавзєвиці“, де виведено між иншим і самого Котляревського. Див. Єфремов С. — „Шевченко й Котляревський“ в „Збірнику пам'яті Т. Шевченка“, Київ, 1915.

його імени мовою своєю була чужа йому й нічим не одрізнялася од усіх обрусительних шкіл на Україні. Спершу на школі була хоч вивіска українською мовою

(„Школа імени І. Котляревського“), але 1909-го року міністерство просвіти вивіску цю звеліло зняти й зробити напис по-російському.

VI. Могила Котляревського.

Котляревський перед смертю сам, кажуть, вибрав собі місце вічного спочинку — на міському кладовищі Полтавському, поруч могили свого товариша і приятеля, російського письменника Гнідича. Місце те — в південному кутку кладовища, над шляхом до Кобеляк (само кладовище звється Кобеляцьким), де за часів Котляревського на всі боки слався ще степ широкий. Старий надгробок поставив на могилі товариш і приятель Котляревського Стеблин-Каменський р. 1839-го. То була невисока, з цегли мурована колонка на чотирикутному постаменті, вапном побілена; зверху на блестяному дашку стояв позолочуваний хрест. З переднього боку прибито мідяну табличку з написом: „Маіоръ И. П. Котляревскій, сочинитель Энеиды на малороссійскомъ нарѣчїи, род. 1769 года августа 29, скончался 1838 г. октября 29“. Цю першу табличку незабаром украдено, а замість неї, р. 1868, коли лагоджено надгробок, прибито нову з написом: „Иванъ Петровичъ Котляревскій, авторъ Энеиды. Наталки-Полтавки и Москаля-Чаривныка на малороссійскомъ нарѣчїи. Родился 29 августа 1769 года. Скончался 29 октября 1838 года“. Зверху на табличці — рік столітніх роковин народження поетового (1869), а внизу ліра. Тим часом, де далі надгробок усе дужче руйнувався, цегла викишувалась потроху і валялась купами коло могили, — треба було новий надгробок ставити. Заходилося коло цього полтавське гу-

бернське земство, опорядивши могилу р. 1894—98. Новий надгробок заввишки має сажнів зо три, зроблений з чорного мармуру: з переднього боку, пониже Котляревського бюста, написи:

„Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сєє,
Тебе не забудуть.

Іван Котляревський, перший український народний поет.

Родився року Божого 1769, по-чив 1838.

Коштом Полтавського губернського земства“.

Кругом надгробка — гарна залізна огорожа, а коло неї ще й дерев'яні штахети. Але останні чутки про місце вічного спочинку першого українського поета дуже сумні і прикрі. Кладовище не має ніякої огорожі од шляху і служить замість смітника місцевим та перехожим соромітникам. Як подала якомсь звістку полтавська преса, „тепер могила дорогого письменника уявляє прямо якийсь смітник... Дерев'яний тинок поламаний, од винограду, що мусів зробити цей куточок поетичним місцем, лишилися тільки сухі батоги; навіть замок, яким заперто хвірточку в огradі, зараз так виглядає, що видко — за всю свою таки досить довгу службу він не часто стрічався з ключем“ („Рада“, 1909 р., ч. 121).

Ні, не вміємо ми своїх народніх пам'ятників шанувати...

VII. Пам'ятник Котляревському в Полтаві.

Пам'ятник Котляревському в Полтаві стоїть на колишньому Протопопівському бульварі, що звється тепер бульваром Котляревського. Справу з пам'ятником почала практично полтавська міська дума р. 1894-го з ініціативи прихильних до пам'ятника творця новішого українського письменства людей; 2 серпня р. 1895 прийшов од міністерства внутрішніх справ дозвіл збирати на пам'ятник жертви, але тільки (!)

по Полтавщині та Чернігівщині. Проте жертви почали приходити з усіх кутків України і безпосередно в Полтаву, і через редакцію „Кіевской Старини“. Відомий скульптор, полтавець з роду, Л. В. Позен узявся безплатно зробити до пам'ятника бюст письменника та горельєфи на теми з його творів. Усього грошей на пам'ятник зібрано близько 15000 карбованців.

Одкриття пам'ятника відбулося дуже рано 30—31 серпня року 1903. Сила на- з усієї України, Галичини та Буко- і зібралася на ці дні в Полтаву, багато в, адрес та привітаннів прислано і при- но звідусюди, чимало делегацій і від- адських інституцій, і від українських мад" поз'їздилося — і свято на честь юго українського письменника нових і стало святом усього українського адянства. І не тільки святом, а й по- юю національною демонстрацією, бо на публічному засіданні міської ду- іський голова полтавський, з наказу гра Плеве, ¹⁾ заборони промови укра- тою мовою, то вся численна публіка, була на засіданні, як один чоловік ася з місць і покинула залу. Як на ті загального пригостинення та мов- я, це зробило вражіння...

Пам'ятника Котляревському скомпоно- гарно, артистично. На високому гра- зному постаменті, зробленому в ро- д. Певного, стоїть бронзовий бюст а роботи скульптора - академіка Позе- авишики пам'ятник має од землі до ка сажнів з п'ять. В нижню частину по- нту вправлено бронзові горельєфи ж таки академіка Позена (репродук- х читач знайде в цій книзі): з пе- ого боку — сцена з "Енеїди", з право- "Наталки - Полтавки", з лівого — акаля - Чарівника"; позаду офіційний

напис російською мовою, що подає хроно- логичні та персональні дати що-до самого пам'ятника. Вище з переднього боку в ме- дальоні — роки 1798 — 1898, під ними: "Іванъ Котляревскій. 1769—1838", далі слова:

„Де згода въ семействѣ,
Де миръ и тышина,
Щасливи тамъ люде,
Блаженна сторона“.

Изъ „Наталки-Полтавки“.

З другого боку, над офіційним на- писом:

„На вичну память Котлярев- ському.“

Слава
Сонцемъ засіяла.
Не вмере Кобзарь, бо на-вики
Його привітала.

Т. Шевченко“.

Написи, як бачимо, зроблено старим, обов'язковим тоді з примусу правописом. Чи не час би вже з цим ганебним анахро- низмом попрощатись, перемінивши старі написи на нові, українським правописом зроблені?..

VIII. Василь Корнієнко.

Посмертна згадка.

Видавши твори Котляревського з ілю- ціями Корнієнко, годиться згадати „не- тихим словом“ і автора тих талано- х малюнків; тим більше, що опріч своїх нків до „Енеїди“, Корнієнко майже го більш сліду не покинув по собі в її рідного мистецтва.

Василь Онисимович Корнієнко наро- дився коло 1867 року в селі Попівці,

Полтавська - дума згодом подала на цю ову скаргу до сената і той через три ро- (1906) ухвалив заборону скасувати і „по- ть на видь министру внутренних дѣлъ вже небіжчику!) неправильність его дій- . Справедливість перемогла, та тільки, як йно буває, занадто вже пізно...

на Катеринославщині. Син селянина, він змалечку одбув „тверду школу“ всіх тала- новитих, але безталанних дітей народа, яким хист їхній не дає заспокоїтись на звичайній буденщині, а злиденні обставини не дають разом з тим вибитись на-гору, до світла, а коли й не спинять міцного духа, то скалічать фізично й до передчасної смерті доведуть. Почувши змалку в собі охоту до малювання, Корнієнко ще в сіль- ській школі почав малювати, а добувши в її курса, працював до 18 років у якогось маляра в Катеринославі. Не знати як саме, але звернув талановитий хлопець на себе увагу тодішнього катеринославського гу- бернатора Рокосовського, і цей знайшов йому притулок у художній школі Маку-

хиною в Севастополі. На те, щоб вирядити Корнієнка до Севастополя, губернатор упорядив лотерею малюнків Корнієнкових і 100 казіванців, прибуток з тієї лотереї, Корнієнко й дістав на дорогу та на життя в Севастополі. В школі Макухиної пробув молодий парубок щось із рік, а звідти поїхав у Петербург до Академії художеств, яку й скінчив „некласичним художником“.

Праці Корнієнка вперше звернули на себе увагу громадянства р. 1902-го, коли він дав деякі свої малюнки на виставу місцевих художників у Катеринославі. Малюнок „У корчмі“ одзначила місцева преса як талановиту працю молодого художника. Шукаючи заробітку, небіжчик переїхав до Одеси, де й заробляв на портретах та іншою дрібною працею майлярською. Злиднені обставини з одного боку, слабкість з другого—дуже стояли на перешкоді його працьовитості, не даючи йому розвивати свій хист на більших та серйозніших малюнках, для яких треба було і часу, і грошей—саме того, чого бракувало Корнієнкові за дрібною роботою за-для шматка насущного хліба. Українська громада в Одесі, спізнавши Корнієнка, замовила йому 20 малюнків до „Енеїди“, маючи на увазі описати дами йому ілюструвати ще й Шевченкового „Кобзаря“. Та небіжчик встиг зробити тільки ті одинадцять малюнків до „Енеїди“, що читач знайде в

цій книзі. На середині роботи він занедужав на саркому; кілька разів роблено йому операції, та слабовитий організм не встояв проти хвороби. 11 декабря р. 1904, на 37-му році свого віку, Корнієнко помер у міській лікарні в Одесі. Поховано його в рідному селі. Після його лишилось чимало викінчених і невикінчених малюнків та ескізів, ілюстрацій до дум та інших на всьї українські теми. Всі вони тепер зберігаються в Попівці, у рідні небіжчика. Репродукованих з їх єсть тільки дві на листовних картках—„Характерник“ (група козаків коло корчми) та „Чари“ (символістичний малюнок—немов би український Орфей-бандурист).

Як каже д. Сьогобочний, автор Корнієнкового некрологу в „Кієвской Старині“ (р. 1906, кн. I, стр. 15—17), з його був сумирний та лагідний і некористливий працюючий. Так, бувши вже слабим і дуже велику маючи потребу в грошах, Корнієнко проте не схотів узяти на себе гонорар за малюнки до „Енеїди“, і натомість попросив одіслати його зароблені гроші до Петербургу добродійному товариству на видання українських народніх книжок. В особі Корнієнка українське мистецтво втрапило безперечно користну і надійну силу, і велика шкода, що „Енеїда“ виходить без тих ілюстрацій, які дав би ще був небіжчик.

IX. Іван Котляревський.

Біографічна та бібліографічна розвідка.

Котляревський народився на світ 29 серпня р. 1769 в Полтаві; дід його був дяконом, батько—при полтавському магістраті канцеляристом, що з тяжкою бідю вибився якось у дворянство. Початкову освіту малий Котляревський одвірав у дика, а потім у Словенській духовній семінарії в Полтаві (р.р. 1783—1789). Скінчивши семінарію, Котляревський жив на селі і вчив дітей по панських домах аж до р. 1796, коли пішов на військову службу кадєтом. Про цей період життя поетового маємо такий офіційний документ.

Списокъ формулярный Сѣверскаго драгунскаго полка о службѣ и достоинствахъ инспекторскаго адъютанта поручика Котляревскаго. Февраля 15 дня 1806 г.

А. Поручикъ Иванъ Петровъ, сынъ Котляревскій, 34 лѣтъ, изъ дворянъ губернскаго города Полтавы, вступилъ въ службу 1779 г. Іюля 1-го дня; —попканцеляристомъ 1780 г. Октября 8; —канцеляристомъ 1781 г. Іюля 12-го; —губернскимъ регистраторомъ 1783 г. Сентября 14; —кадетомъ 1796 г. Апрѣля 1; —аудиторомъ Іюля 11; переименованъ прапорщикомъ 1798 г. Апрѣля 4; подпоручикомъ—1799 г. Генваря 8; поручикомъ Февраля 5-го.

В. 1—въ штатѣ бывшей новороссійской канцеляріи, 2—въ Сѣверскомъ карабинерномъ, что нинѣ драгунскій полкъ; въ походахъ не былъ; читатъ и писать по російски умѣетъ; въ домовыхъ отпус-

ках і штрафів не буваль; холость, въ комплектъ при полку къ повышенію достоинъ¹⁾.

Як з цього документа видко, Котляревський на гражданську службу „въ штатъ бывшей новороссійской канцеляріи“ пішов р. 1779-го, тобто маючи усього 10 літ. Біографи Котляревського не однаково ставляться до цієї дати. На думку Д. Житецького—„дѣло весьма возможное въ старинной служебной практикѣ“²⁾; д. же Стешенко категорично запевняє, що в формулярі просто помилка на десять років (1779 рік поставлено замість 1789)³⁾, хоч трудно припустити, щоб таку помилку зроблено в офіційному папері, до того ще й не один раз.

Ще в семінарії Котляревський між товаришами славився був своїми віршами, заслуживши навіть прізвисько рифмача. Незабаром він розпочинає, десь певне під впливом Осипова, свою знамениту „Енеїду“, присвятивши першим пісням її роки свого перебування на селі та перші часи військової служби, бо р. 1798-го „Енеїди“ три частини були вже, як знаємо, надруковані. Тим часом служба йшла своїм ладом: р. 1806—7 Котляревський був у поході в Молдавію та за Дунаєм, де і „отличилъ себя неустранимостью“ й „храбростью“ та зробив чималу послугу Росії, схиливши до підданства буджацьких татар. Проте р. 1808-го Котляревський кидає військову службу з чином капітана, а р. 1810-го стає за „смотрителя полтавскаго дома воспитанія бѣдныхъ дворянъ“. Один раз ще йому довелося мати діло з військовими справами, а саме р. 1812-го, коли генерал-губернатор Малероссійський, кн. Лобанов-Ростовський, доручив йому був склади козацький полк для війни з Наполеоном. Воювати Котляревському цим разом не довелося, зате мусів він виконувати усякі інші доручення Лобанова-Ростовського, їздячи з ним то до Петербургу, то навіть за кордон.

Живучи в Полтаві, Котляревський мало пише нових творів (відома з цього часу одна тільки „Ода до князя Куракина“.

¹⁾ Документи про Котляревського зберігаються в архіві полтавського губернського земства; надруковано їх додатком до книги І. Стешенка—И. П. Котляревский, авторъ украинской „Энеиды“ (Київ, 1902), звідки і взято для цього видання цитовані.

²⁾ П. Житецкий—„Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея“, К. 1900, стор. 157.

³⁾ И. Стешенко—И. П. Котляревский авторъ укр. Энеиды—стр. 9, прим. 3.

р. 1805); зате пильно обробляє і потроху кінчає свою „Енеїду“ (р. 1809 випустив нове видання її з IV-тою частиною) та багату увагу віддає театрові, де він і сам грав, і поставав пієси („Наталка-Полтавка“ і „Москаль-Чарівник“ виставлені вперше р. 1819-го). Р. 1817-го Котляревському дано чин майора; р. 1822-го обрано членом Петербурзького „общества любителей російской словесности“, а ще перше членом такого ж харківського товариства; р. 1827-го—настановлено за „попечителя богоугоднаго заведенія“ в Полтаві.

Справляючи службу, Котляревський не цурається й громадських справ. Про його працю коло заснування театру в Полтаві вже згадано; опріч того, він друкує свої твори (уривки з „Енеїди“) по журналах „Соревнователь“, „Утренняя Звѣзда“ та „Украинскій Вѣстникъ“; бере участь у сатиричному журналі „Муха“; збирає етнографічні матеріали з уст народа, перекладає на українську мову байки Лафонтена (до нас не дійшли), допомагає працям українського історика Бантиш-Каменського, тощо. Треба конче зазначити, що Котляревський був членом полтавської масонської ложі „Любви къ истинѣ“ до 1825 р., а згодом ще й членом „библейскаго общества“ та „книгохранителемъ“ його полтавської філії.

Р. 1829-го починає Котляревський слабувати і слабість не кидається вже його до смерті. р. 1834-го він через недугу подається в відставку, яка прийшла р. 1835-го. Ось формуляр його при відставці.

Майоръ Іванъ Петровичъ Котляревскій, попечитель Полтавскихъ богоугодныхъ заведеній и надзиратель Полтавскаго дома воспитанія бѣдныхъ, 64 лѣтъ; кавалеръ ордена св. Анны; изъ дворянъ; въ г. Полтавѣ деревянный домъ; въ Полтавскомъ уѣздѣ душъ 6 и земли до 60 десятинъ.

Въ военную службу вступилъ въ Сѣверный карабинерскій, бывшій послѣ драгунскій, а потомъ конноегерскій полкъ кадетомъ 1796 г. Апр. 1-го; въ ономъ же полку произведенъ аудиторомъ 1796 г. Іюля 11; переименованъ въ прапорщикъ 1798 г. Апр. 4; подпоручикомъ 1799 г. Генв. 6; поручикомъ того же года Февраля 5; штабсъ-капитаномъ 1806 г. Апр. 12. По занятіи крѣпости Бендеръ получилъ за отличіе монаршее благоволеніе того же Ноября 14; генераломъ отъ кавалеріи барономъ Мейендорфомъ былъ употребленъ для склоненія буджацкихъ татаръ быть приверженными къ Россіи,—за успѣхъ въ томъ, равно и за приведеніе отъ улусовъ ихъ аманатовъ въ російскій

станъ, пожалованъ Всемилоствѣйше кавалеромъ ордена св. Анны 4 класса, — 1807 г. Генв. 10; переведенъ въ Псковскій, что нынѣ кирасирскій полкъ 1807 г. Ноябрь; въ отставку капитаномъ съ мундиромъ 1808 г. Генв. 23; определенъ надзирателемъ Полтавскаго дома бѣдныхъ 1810 г. юня 3; по Высочайшему повелѣнію за отличное усердіе въ службѣ и улучшение Полтавскаго дома бѣдныхъ награжденъ чиномъ майора, изъ кабинета Его Императорскаго Величества перстнемъ и по смерти пенсіономъ по 600 р. сверхъ получаемого жалованья 1817 г. Окт. 5; попечителемъ Полтавскаго богоугоднаго заведенія сверхъ должности надзирателя съ утвержденія г. управляющаго Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ определенъ 1827 г. Авг. 25.

Въ вознагражденіе отличныхъ трудовъ и усердія по дѣлу воспитанія бѣдныхъ получилъ монаршее благоволеніе 1828 г. Апр. 16; также за отличные труды по службѣ Полтавскому богоугодному заведенію удостоился Высочайшаго благоволенія 1829 г. Окт. 18; Всемилоствѣйше пожалованъ знакомъ отличія безкорыстной службы за 30 лѣтъ 1832 г. Авг. 22.

Уволенъ вовсе отъ службы, согласно прошенія, по разстроенному здоровью 1835 г. Генв. 31, съ пенсіономъ сверхъ показаннаго выше — Маѣ 5.

Тихо доживавъ віку Котляревскій у рідній Полтаві. За цей час він по виправляв і проредактував на-ново свої твори і з них „Енеїду“ продав книгареві з Харькова Волохинову, а „Наталку-Полтавку“ та „Москаля-Чарівника“ віддав до друку Срезневському. Опріч того Котляревскій перекладав ще з французької мови „Размышления о расположении, съ какимъ должно приступать къ чтенію и размышленію о Св. Евангеліи Луки“; цю працю скінчив він за чотири з половиною місяці до смерті, 17 червня р. 1838.

29 жовтня (октябрі) р. 1838 Котляревскій помер.

Опріч згаданого, після його осталися такі рукописи: 1) „Журналъ военныхъ дѣйствій 2 корпуса 1806 г.“ 2) „Замѣтки о нѣкоторыхъ народныхъ обычаяхъ“ і 3) Листи, папери, автографи його творів, акти. Де що з того д. Стеблин-Каменьська, який досталися папери Котляревського, передала до схову в Публічну бібліотеку в Петербурзі.

Повну бібліографію творів Котляревського і джерел про його надруковано в збірнику „На вічну пам'ять Котляревсько-

му“ (у Києві р. 1904), в „Бібліографічному покажчику видань Котляревського творів та писань про його“ М. Комарова. Для тих, що того покажчика не мають, подаємо тут список важніших праць про Котляревського.

- 1) Житецкій П.—Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Киевъ, 1900.
- 2) Ефименко А.—Котляревскій въ исторической обстановкѣ („Южная Русь“, т. II. Спб. 1905).
- 3) Руссовъ А.—Какая роль „Возного“ въ „Наталкѣ-Полтавкѣ“? („Кіевская Старина“, 1904 р. кн. I).
- 4) Науменко В.—Къ 50-лѣтію со дня смерти И. П. Котляревскаго („Кіевская Старина“, 1888 р. кн. XI і окремий одбиток).
- 5) Н. М. В.—И. П. Котляревскій. Критико-біографическій очеркъ („Новъ“, 1885 р. кн. IV і V).
- 6) Кулишъ—Обзоръ украинской словесности. П. Котляревскій („Основа“, 1861 р. кн. I).
- 7) И. П. Котляревскій („Основа“, 1861 р. кн. II).
- 8) Стещенко И.—Поэзія И. П. Котляревскаго. Киевъ. 1898.
- 9) Стещенко И.—И. П. Котляревскій, авторъ украинской „Энеиды“. Критическая біографія. Киевъ, 1902.
- 10) Стещенко И.—Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з іншими текстами. „Записки Укр. Наук. Товариства в Києві“, т. IX.
- 11) Пылинъ и Спасовичъ—Исторія славянскихъ литературы, т. I. Спб. 1879.
- 12) Петровъ Н.—Очерки исторіи украинской литературы XIX ст. Киевъ, 1884.
- 13) Дашкевичъ Н.—Отзывъ о сочиненіи г. Петрова („Отчетъ о 29 присужденіи наградъ гр. Угарова. Спб. 1888).
- 14) Огоновскій О.—Исторія литературы руской, ч. II, в. I. Львів, 1888.
- 15) Гринченко В.—Оповідання про Івана Котляревського. Спб. 1902.
- 16) Коваленко Гр.—Ив. Котляревскій Біограф. очеркъ, Черніговъ, 1898.
- 17) Коваленко Гр.—Століття „Енеїди“ Котляревського („Л.-Н. Вістник“ р. 1898, кн. X).
- 18) Смаль-Стоцький Ст.—Котляревскій і його „Енеїда“ (ibid., XI).
- 19) Грушевскій М.—Українсько-руське літературне відродження (ibid.).
- 20) Грушевскій М.—Перші видання „Енеїди“ (ibid.).
- 21) Колесса О.—Століття обновленої українсько-руської літератури (ibid., XII).
- 22) Дмитрієвъ Н.—Къ исторіи открытія памятника Котляревскому въ Полтавѣ („Кіевск. Старина“, 1903, X).
- 23) Ефремовъ С.—Праздникъ украинской интеллигенціи, ibid. 24) Ефремовъ С.—На святі Котляревського. Збірник „Привіт Ів. Франкові“, Львів, 1916.

З М І С Т.

I. Текст.

	Стор.
Котляревський. Переднє слово Сергія Єфремова	3—25
I. Енеїда.	
Частина I	1
II	9
III	18
IV	34
V	49
VI	66
II. Ода до князя Куракина	87
III. Наталка-Полтавка	90
IV. Москаль-Чарівник	125
Од редактора — бібліографічні та біографічні розвідки:	
I. Енеїда	153
II. Ода до князя Куракина	161
III. Наталка-Полтавка	162
IV. Москаль-Чарівник	164
V. Дім Котляревського в Полтаві	165
VI. Могила Котляревського	166
VII. Пам'ятник Котляревському в Полтаві	166
VIII. Василь Корнієнко. Посмертна згадка	167
IX. Іван Котляревський	168

II. Малюнки:

Портрет Ів. Котляревського	I.
Еней був парубок моторний — В. Корнієнка	II.
Троянці — академіка Позена	III.
Юнона в дорозі до Еола — В. Корнієнка	IV.
Еол зібрав всіх вітрів до двора — В. Корнієнка	V.

Нептун на ракові — В. Корнієнка	VI.
Дидона і Троянці — В. Корнієнка	VII.
Дидона та Еней — В. Корнієнка	VIII.
Сивилла та Еней — В. Корнієнка	IX.
Улиця до пекла — В. Корнієнка	X.
Перевізник Харон — В. Корнієнка	XI.
Низ і Евріал та Латинці — В. Корнієнка	XII.
Еней перед поєдинком з Турном — В. Корнієнка	XIII.
Наталка, возний і виборний — академіка Позена	XIV.
Тетяна, Финтик та москаль — академіка Позена	XV.
Обклашка, заставки й кінцівки — художника Ів. Бурачка	XVI.
Заголовна картка з першого видання «Енеїди»	Стор. 28
Автограф Котляревського	152

Поправка.

На стор. 654й, в строфі 144-ій проминуто 6-й рядок; має бути:

Агу! Троянці схаменулись
Та всі до Турна і сунулись.

